

‘Gij zult participeren’

Een discoursanalyse van moestuin-projecten voor minima in Nederland

Thesis Master International

Development Studies

Auteur: Monique Boerefijn

Studentnummer: 891120085050

Begeleider: dr. ir. BB Bock

Tweede lezer: dr. PGM Hebinck

Instelling: Wageningen UR

Datum: 15 januari 2015

Foto voorkant: Menno Leutscher, © Fotobeeld

“Gij zult participeren”

Een discoursanalyse van moestuin-projecten voor minima in Nederland

Januari, 2015

**MSc International Development Studies
Sociology of Development and Change
Thesis code: SDC-80433**

**Monique Boerefijn
dr. ir. BB Bock**

WAGENINGEN UNIVERSITY
WAGENINGEN **UR**

Voorwoord

Vijf jaar geleden startte ik mijn studie in Wageningen. Vol idealisme. Ik ben uitgedaagd om zelf na te denken en kritisch te kijken naar de aannamen die ik maak. Steeds weer was het antwoord: de wereld is complex en er zijn meerdere interpretaties mogelijk. Soms tot vervelends toe. Ik leerde echter dat onbewuste aannamen niet altijd onschuldig zijn en soms grote gevolgen kunnen hebben.

Toen ik hier startte was ik erg gefocust op problemen in 'Afrika'. Tijdens mijn minor in Stellenbosch (Zuid-Afrika) realiseerde ik me dat mijn beeld van Afrika veel te simplistisch was en hoe lastig het was om de ontwikkelingen als buitenstaander werkelijk te begrijpen. Ik begon me af te vragen welke 'problemen' er eigenlijk in Nederland speelden. Hoe gaan wij om met onze 'armen'? Ik besloot dat mijn afstudeeronderzoek moest gaan over een Nederlands vraagstuk.

Rob Wijnberg (2014, Par.10), journalist, schreef onlangs: "Academisch onderwijs, de geesteswetenschappen in het bijzonder, gaat niet over wat je ermee wordt, maar wie je ermee wordt. Studies als filosofie of geschiedenis leren je een manier van denken en zijn – geen manier van doen". Ik denk dat Internationale Ontwikkelingsstudies aan het rijtje toegevoegd mag worden. Na vijf jaar Wageningen kan ik geen krant meer openslaan zonder op zoek te gaan naar het achterliggende discours. Elke documentaire leidt tot discussie. Het maakt dat ik nooit meer 'gewoon' iets kan lezen of kijken. Toch ben ik de docenten van de leerstoelgroepen RSO en SDC dankbaar dat ik de wereld nooit meer simpel is. En gelukkig heeft vijf jaar Wageningen me ook nog een man opgeleverd die dat ook niet meer kan.

Tot slot wil ik uiteraard mijn begeleider, Bettina Bock, bedanken. Ze heeft me aangemoedigd om mijn verwondering te volgen waardoor ik steeds geboeid ben gebleven door het onderwerp.

Samenvatting

De aanleiding van mijn onderzoek was de opkomst van diverse tuinier-projecten voor minima in Nederland. Dit leidde tot de vraagstelling: Welk discours leeft er bij de initiatiefnemers van moestuin-projecten voor minima in Nederland over minima? Het doel van mijn onderzoek was om inzicht te geven in het fenomeen moestuin-projecten voor minima en om het discours van de initiatiefnemers te verhelderen om dit vervolgens kritisch te kunnen bestuderen.

Om mijn vraag te beantwoorden heb ik een discoursanalyse toegepast. Ik heb me hierbij gebaseerd op de theorie van Foucault over discours. Ik heb de theorie en methoden van de politicologen Bacchi en Yanow gebruikt om het discours te achterhalen. Bacchi beargumenteert dat er in beleid altijd een bepaalde 'representatie' van een probleem is. Het deconstrueren van deze representatie geeft inzicht in het discours. Yanow beargumenteert dat het onderzoeken van de symbolen in taal, objecten en gedrag bij projecten het discours verduidelijkt. Voor de analyse heb ik allereerst beschikbare documenten verzameld over de tuinier-projecten. Dit waren beleidsstukken, teksten van websites en krantenartikelen. Ten tweede heb ik bij zeventien initiatiefnemers een semigestructureerd interview afgenomen. Op de verzamelde documenten en interviews heb ik vervolgens mijn analyse toegepast.

Uit de analyse blijkt dat er onderscheid kan worden gemaakt tussen vier verschillende soorten tuinier-projecten voor minima. Allereerst de voedselbank-tuin, waar voedsel wordt verbouwd om de tekorten van groenten bij voedselbanken op te lossen. Ten tweede de duurzaamheid-tuinen, waar de tuin sociale cohesie moet bevorderen. Ten derde dagbesteding-tuinen, die minima een gezonde dagbesteding moeten bieden. Ten vierde voedselzekerheid-tuinen, waar minima zelf verbouwen om goedkoop aan groenten te komen.

De symbolen in het beleid lieten verschillende waarden van de initiatiefnemers zien zoals wederkerigheid, duurzaamheid, gezondheid en autonomie. In de eerste drie categorieën tuinen werd onderscheid gemaakt tussen de doelgroep die iets toe kan voegen, tegenover de groep die er iets kan leren. Het effect van dit onderscheid is dat de doelgroep die iets kan leren wordt neergezet als een groep waar iets mis mee is.

Bij de initiatiefnemers van de eerste drie categorieën tuinen bleek een belangrijke veronderstelling te bestaan; namelijk dat minima bepaalde lessen moeten leren om uit hun situatie te komen. Deze lessen zouden kunnen worden geleerd door te tuinieren. Het beeld wordt geschetst dat er iets mis is

met minima en dat het heropvoeden van minima kan leiden tot betere eigenschappen (dagritme, samenwerken) en uiteindelijk tot een hoger inkomen. Alleen bij de voedselzekerheid-tuinen wordt de oorzaak van armoede buiten de minima zelf gezocht.

Uit mijn onderzoek komt naar voren dat er bij drie van de vier categorieën initiatiefnemers een heropvoedingsdiscours heerst. Achter deze ‘heropvoedingsdiscoursen’ schuilt een moraliseringsperspectief, het idee dat de cultuur van minima de oorzaak is van het lage inkomen van minima. Alleen het laatste discours, ‘zelfvoorzienende burgers’, laat een ander beeld zien. Hier heerst het idee dat de structuren in de samenleving leiden tot een laag inkomen bij minima.

In mijn onderzoek heb ik laten zien hoe projecten die gebaseerd zijn op het leren nemen van ‘eigen verantwoordelijkheid’ werken. In de praktijk blijken de projecten averechts te werken. Daarnaast wordt er een beeld geschetst over hoe iemand zou moeten leven. De minima voldoen niet aan dit beeld en worden verantwoordelijk gehouden voor hun lage inkomen. Een aantal zaken wordt niet meer kritisch bekeken. Dit discours van de initiatiefnemers komt overeen met de norm die de overheid lijkt te stellen. Voor vervolgonderzoek is het van belang om te onderzoeken of dit beeld breder gedragen wordt en kritisch te reflecteren of dit recht doet aan de situatie van minima.

Summary

The development of several gardening projects for people with a low income in the Netherlands fascinated me. This led to the main question of my research: What discourse do initiators of gardening projects for people with a low income in the Netherlands have about people with a low income? The purpose of my study was to provide insight into the phenomenon of vegetable gardening projects for people with a low income and to clarify the discourse of the initiators to be able to examine this critically.

To answer this question, I used discourse analysis. I have based this on the theory of Foucault on discourse. I used the theory and methods of political scientists Bacchi and Yanow to determine the discourse. Bacchi argues that policy always contains a 'representation' of a problem. Deconstructing this representation gives insight into the discourse. Yanow argues that studying symbols in language, objects and behaviour in projects clarifies the discourse. For my analysis, I collected available documents concerning the gardening projects. These were policy documents, texts from websites and newspaper articles. Secondly, I conducted semi-structured interviews with seventeen initiators of projects. I applied my analysis on these documents and interviews.

My analysis shows that a distinction can be made into four different types of gardening projects for people with a low income. Firstly, food bank gardens, where food is grown to resolve the shortage of vegetables at the food bank. Secondly, sustainability gardens, where the aim of the garden is to promote social cohesion. Thirdly, day care gardens, which should provide low income people with a healthy daily routine. Fourth, food security gardens, where people with a low income grow vegetables in order to make vegetables more accessible.

The symbols that are used in the policy show several values of the initiators such as reciprocity, sustainability, well-being and autonomy. In the first three categories of gardening projects a distinction was made in the target group between the group who can add something and the group who can learn something. As an effect, the target group that has to learn something is framed as if there is something wrong with them.

The initiators of the first three gardening projects appeared to have the assumption that people with a low income should learn certain lessons to be able to get out of their current situation. These lessons could be learned by gardening. This gives the image that there is something wrong with people with a low income and that re-educating them may lead to improved characteristics (having a

daily routine, co-operation) which can lead to a higher income. Only the food security gardens seek reasons outside the people with a low income.

My research shows that the first three categories of initiators have a re-education discourse. Behind this 're-education discourse' there is a moralization perspective, the idea that the culture of people with a low income is the cause of their low income. Only the last discourse, the self-sufficient citizen, shows something else. Here the idea prevails that the structures in society lead to low incomes.

In my research, I have shown how projects work that are based on teaching to take responsibility. When put into practice, these prove to be counterproductive. An example is also given on how a person should live. People with a low income do not meet this and are being held responsible for their low income. A number of issues are not being examined critically. This discourse of the initiators corresponds to the standard that the government seems to set. For further research, it is important to examine whether this is supported across society and to critically reflect whether this reflects the situation of people with a low income.

Inhoudsopgave

Voorwoord	V
Samenvatting.....	VII
Summary	IX
Lijst figuren en tabellen.....	XIII
H. 1 Inleiding.....	1
1.1 Probleemstelling.....	1
1.2 Onderzoeksopzet.....	3
1.3 Structuur.....	5
H. 2 Theoretisch kader	7
2.1 Foucault	7
2.2 Bacchi	11
2.3 Yanow	12
2.4 Conceptueel kader	15
H. 3 Methodologie.....	17
3.1 Begrippen	17
3.2 Dataverzameling.....	18
3.3 Validiteit & betrouwbaarheid.....	22
3.4 Rol onderzoeker	23
3.5 Ethiek.....	24
H.4 Context.....	27
4.1 Armoede in Nederland	27
4.2 Perspectieven op armoede	29
4.3 Beleid sociale zekerheid	34
4.4 Rol overheid	36
4.5 Conclusie	39
H. 5 Analyse gepresenteerde probleem.....	41
5.1 Typologie	41
5.2 Representatie van het probleem.....	44
5.2.1 Voedselbank-tuinen	44
5.2.2 Duurzaamheid-tuinen.....	46
5.2.3 Dagbesteding-tuinen	47
5.2.4 Voedselzekerheid-tuinen	48
5.3 Afwijkende gevallen	49

5.4 Conclusie	50
H.6 Analyse taal, objecten & gedrag	53
6.1 Toepassing	53
6.2 Symbolische taal	53
6.2.1 Naamgeving tuin	53
6.2.2 Categorisatie doelgroepen	54
6.3 Symbolische objecten	58
6.4 Symbolisch gedrag	62
6.5 Conclusie	63
H. 7 Veronderstellingen & effecten	65
7.1 Voedselbank-tuinen	68
7.1.1 Veronderstellingen	68
7.1.2 Effecten & niet geproblematiseerd	71
7.2 Duurzaamheid-tuinen	72
7.2.1 Veronderstellingen	72
7.2.2 Effecten & niet geproblematiseerd	74
7.3 Dagbesteding-tuinen	74
7.3.1 Veronderstellingen	74
7.3.2 Effecten & niet geproblematiseerd	76
7.4 Voedselzekerheid-tuinen	77
7.4.1 Veronderstellingen	77
7.4.2 Effecten & niet geproblematiseerd	77
7.5 Conclusie	78
H. 8 Conclusie & Discussie	81
8.1 Conclusie	81
8.2 Discussie	92
Bijlagen	95
A. Overzicht gebruikte documenten	95
B. Overzicht gevonden projecten	100
C. Overzicht selectie projecten voor interviews	101
D. Vragenlijst semigestructueerde interviews	103
Literatuurlijst	105

Lijst figuren en tabellen

Figuur 1: Schematisch overzicht van het conceptueel kader	16
Figuur 2: Kaart met projecten	20
Figuur 3: Perspectieven op armoede	34
Figuur 4: De participatieladder.....	38
Figuur 5: Eerste indeling projecten	44
Figuur 6: Foto's van websites projecten	60
Figuur 7: Schematisch overzicht van het conceptueel kader	86
Figuur 8: Discours heropvoeding tot nuttige burgers	87
Figuur 9: Discours heropvoeding tot groene burgers	88
Figuur 10: Discours heropvoeding tot gezonde burgers	89
Figuur 11: Discours zelfvoorzienende burgers	90
Tabel 1: Armoedetalen	32
Tabel 3: Categorisatie doelgroepen tuinen	57
Tabel 4: Symbolische objecten.....	61
Tabel 5: Symbolisch gedrag.....	63
Tabel 6: Overzicht aspecten tuinen	66
Tabel 7: Veronderstellingen, effecten & niet geproblematiseerd	80
Tabel 8: Overzicht projecten	100

H. 1 Inleiding

1.1 Probleemstelling

Armoede en voedselhulp zijn termen die vaak geassocieerd worden met verre landen. Vanuit de ontwikkelingssociologie is er veel kritiek geweest op het idee van interventie en ontwikkeling. Wie bepaalt welke interventie nodig is? En waarom is ontwikkeling eigenlijk nodig? Escobar (2012) beargumenteert zelfs dat termen als 'ontwikkelingshulp' en 'de derde wereld' ingezet zijn als mechanismen van het Westen om macht uit te oefenen. Deze kritische geluiden hebben er onder andere toe geleid dat er geprobeerd wordt meer rekening te houden met wat de deelnemers van projecten willen. Na jaren ontwikkelingshulp kopt de Volkskrant (Bossema, 2013) met: "Vertrouw de armen, geef ze geld".

In dezelfde periode wijdde EenVandaag (2013) een uitzending aan moestuin-projecten voor minima. Het klonk als een 'typisch ontwikkelingsproject' maar dan in ons eigen land. De titel van de reportage was: "Geef geen geld maar groenten". Dit riep vragen op. Kunnen de Nederlandse armen niet met geld omgaan? Zijn deze tuinen nou een klassiek geval van betutteling? Of hebben minima het zo slecht dat ze zelf voedsel moeten verbouwen? En komen er eigenlijk mensen op af? Ik besloot dat ik dit onderwerp verder wilde onderzoeken.

In de allereerste troonrede van koning Willem-Alexander, ook in 2013, sprak hij uit:

Het is onmiskenbaar dat mensen in onze huidige netwerk- en informatiesamenleving mondiger en zelfstandiger zijn dan vroeger. Gecombineerd met de noodzaak om het tekort van de overheid terug te dringen, leidt dit ertoe dat de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatiesamenleving. Van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving. (Willem-Alexander, 2013)

Koning Willem-Alexander benadrukte het belang van eigen verantwoordelijkheid en de veranderde positie van de staat. Het woord 'participatiesamenleving' deed veel stof opwaaien en werd gekozen tot het woord van 2013 (Genootschap Onze Taal, 2013).

Niet lang na deze troonrede, in december 2013, kondigde de regering de Participatiewet aan (*Wetsvoorstel invoering Participatiewet*, 2013). In deze nieuwe wet zijn de Wet Werk en Bijstand, Wet Sociale Werkvoorziening en Wajong¹ samengevoegd. Onderdeel van deze wet is dat gemeenten

¹ Wet werk en arbeidsondersteuning jonggehandicapten

bijstandsgerechtigden een tegenprestatie mogen vragen voor het ontvangen van hun bijstandsuitkering. Ook deze tegenprestatie deed veel stof opwaaien. Is dit een vorm van dwangarbeid? Of mag de overheid iets terug verwachten in ruil voor een uitkering?

Uit het bovenstaande lijkt een paradigmaverandering gaande van de verzorgingsstaat naar de participatiesamenleving. Een element hiervan is dat iedereen wordt aangesproken op zijn/haar verantwoordelijkheden en zich in moet zetten. Ook mensen die afhankelijk zijn van een bijstandsuitkering. Deze gedachte komt overal terug: in de troonrede, in wetgeving, in het beleid van gemeenten, in gesprekken op straat, in de krant. Het idee dat iedereen 'verantwoordelijkheid moet nemen' is zo vanzelfsprekend geworden dat het bijna onmogelijk lijkt om van dat idee af te wijken.

Ik was gefascineerd door het feit dat in het heel het land projecten werden opgezet om minima aan te moedigen om te tuinieren. Er bleken: voedseltuinen, minimatuinen en voedselbanktuinen te zijn. Ik vroeg me af welke gedachten er heersen bij de initiatiefnemers van deze projecten over minima. Waar zou tuinieren een oplossing voor zijn? Past dit binnen het idee dat iedereen 'eigen verantwoordelijkheid' moet nemen? Dit leidde tot de volgende vraagstelling:

Welk discours leeft er bij de initiatiefnemers van moestuin-projecten voor minima in Nederland over minima?

Michel Foucault (Oksala, 2012) heeft veel invloed gehad op de theorie rondom discours. In zijn werk besteedt hij aandacht aan het aspect van taal in ons dagelijks leven en de consequentie van ons taalgebruik. Hij benadrukt hoe groot de invloed van taal is en de machtsrelaties die hierachter schuilgaan. Hoe wij over iets of iemand communiceren heeft veel invloed op wat wij zien als normaal en wat niet. Hij noemt de gehele set van opvattingen over wat waarheid is over een bepaald onderwerp in een bepaalde tijd discours. Het discours rondom een bepaald onderwerp is bijna onzichtbaar omdat de gedachten zo vanzelfsprekend zijn. Toch is discours nooit neutraal en kan het analyseren van het discours veel informatie geven over achterliggende opvattingen en machtsverhoudingen. Degene met invloed in een samenleving hebben namelijk meer macht het discours (on)bewust vorm te geven en een discours is daarmee een afspiegeling van de machtsverhoudingen in een samenleving.

Hajer, een Nederlands politicoloog, schrijft: "De kracht van de overheid berust voor een niet onaanzienlijk deel op de macht van de taal waarin over maatschappelijke vraagstukken wordt gesproken te bepalen" (Hajer, 2000 in: de Brabander, 2014b, p. 18). Een concreet voorbeeld is een uitspraak van premier Rutte in de Tweede Kamer: "In Nederland bestaat geen echte armoede, omdat

dat klinkt alsof we in een situatie zitten waar ontwikkelingshulp nodig is" ("Rutte vindt laag inkomen geen armoede," 2011). Armoede wordt geframed als horend bij ontwikkelingshulp. Een consequentie hiervan kan zijn dat er dus geen beleid hoeft worden gemaakt om armoede tegen te gaan. Ditzelfde geldt bijvoorbeeld voor voedselzekerheid. In Nederland is er nog amper onderzoek gedaan op dit gebied en is er ook geen beleid rondom voedselzekerheid (Siepman, 2012).

Door het discours te analyseren en bloot te leggen, wordt het onzichtbare zichtbaar gemaakt. De onderliggende veronderstellingen worden duidelijk. Hierdoor is het mogelijk om toch kritisch te kijken naar wat normaal lijkt. Een discoursanalyse geeft niet meteen concrete handvaten voor beleid of het opzetten van een project, maar het geeft wel iets weer over hoe taal wordt gebruikt en wat daar de (on)bedoelde effecten van zijn.

Het doel van dit onderzoek is tweeledig. Het eerste doel is om meer inzicht te geven in het fenomeen moestuin-projecten voor minima. In Nederland is nog weinig onderzoek gedaan naar deze projecten en er is dus ook nog weinig bekend over de doelstellingen van deze tuinen. Ten tweede wil ik de gedachtewereld van de initiatiefnemers van moestuin-projecten bloot leggen om zo kritisch te kunnen kijken naar de veronderstellingen en gevolgen van deze veronderstellingen.

1.2 Onderzoeksopzet

Zoals in de probleemstelling genoemd lijken moestuin-projecten erg populair, maar is het niet duidelijk wat precies de doelstelling is van deze projecten en welke aannamen daarachter zitten. Dit leidde tot de volgende vraagstelling:

Welk discours over minima leeft er bij de initiatiefnemers van moestuin-projecten voor minima in Nederland?

Met daarbij de volgende deelvragen:

1. *Hoe presenteren de initiatiefnemers van moestuin-projecten voor minima het probleem waar het moestuin-project de oplossing voor is?*
2. *Hoe zijn de moestuinen praktisch georganiseerd? En hoe laat de organisatiewijze iets zien over het discours?*
3. *Welke veronderstellingen liggen ten grondslag aan het gepresenteerde probleem?*
4. *Wat is het effect van de representatie van het probleem?*
5. *Wat wordt niet geproblematiseerd in deze representatie van het probleem?*

De focus van mijn onderzoek is op de initiatiefnemers van de projecten. De initiatiefnemers hadden een bepaald doel voor ogen bij de oprichting van het project en ideeën over waarom dit een goed

project zou zijn. Door dit te analyseren hoop ik meer te achterhalen over het discours dat er heerst bij de oprichters van de projecten. Ik laat de deelnemers buiten beschouwing omdat ik juist graag meer inzicht zou willen in de gedachten over de deelnemers. Het was boeiend geweest om dit te vergelijken met het daadwerkelijke gedrag van de beoogde doelgroep, maar dit paste niet binnen het tijdsbestek van mijn thesis.

De meeste deelvragen zijn gebaseerd op de 'What's the problem?'-methode van Bacchi (1999). Bacchi, professor politicologie, schrijft in haar boek 'Women, policy and politics' hoe elk beleid een veronderstelling doet over een probleem. Mensen die een project opzetten hebben het idee dat er een probleem is en hun project is daar een oplossing voor. Daarbij geeft ze vijf vragen om het probleem te achterhalen:

- 1) Wat is het 'probleem' dat wordt gepresenteerd in het beleid?
- 2) Welke veronderstellingen en aannamen liggen ten grondslag aan het gepresenteerde probleem?
- 3) Hoe is deze voorstelling van het probleem tot stand gekomen?
- 4) Wat wordt niet geproblematiseerd in deze representatie van het probleem? Waar zijn de stiltes? Hoe kan er anders worden gedacht over het probleem?
- 5) Wat is het effect van de representatie van het probleem?

Deelvragen één, drie, vier en vijf zijn gebaseerd op deze methode.

Om mijn vragen te beantwoorden ben ik als volgt te werk gegaan. Om te beginnen had ik data nodig over moestuin-projecten, het liefst met standpunten van initiatiefnemers. Ik heb deze data op twee manieren verkregen. Allereerst heb ik beleidsstukken, teksten van websites van de projecten en krantenartikelen over de projecten gezocht. Deze geschreven teksten hoeven echter geen afspiegeling te zijn van de praktijk en ervaringen van de initiatiefnemers. Daarom heb ik ook een groep initiatiefnemers geïnterviewd.

Ik heb uiteindelijk 111 documenten gevonden. Met behulp van deze documenten heb ik een keuze gemaakt welke initiatiefnemers ik wilde interviewen. Ik heb uiteindelijk zeventien initiatiefnemers geïnterviewd over de doelstellingen van het project, de doelgroep en de ervaringen met het project.

Vervolgens heb ik deze informatie gebruikt om mijn vragen te beantwoorden. In de hoofdvraag ligt de focus op discours besloten. Een logisch gevolg is om een discoursanalyse toe te passen in dit onderzoek. Vele onderzoekers hebben deze term op hun eigen manier toegepast in onderzoek en er is dus geen eenduidige manier om discours te analyseren.

Ik heb uiteindelijk gekozen om de theorie en methoden van de politicologen Bacchi (1999) en Yanow (2000) toe te passen. Beide focussen op discours in beleid. De vragen van Bacchi hebben me geholpen om de deelvragen op te stellen en een typologie van de tuinen te maken. Yanow gebruikt de analyse van taal, objecten en gedrag om het discours te onderzoeken. Ik heb haar methode gebruikt om te onderzoeken in hoeverre de praktische organisatie van de tuinen inzicht geeft in het discours. In het theoretisch kader zal ik dieper ingaan op de theorieën van beide onderzoekers.

1.3 Structuur

De opbouw van deze thesis is als volgt:

- In dit hoofdstuk heb ik het probleem geïntroduceerd en zijn de vraagstelling en doelstelling aan bod gekomen. Vervolgens heb ik kort toegelicht hoe ik data heb verzameld en is de manier van analyse aan bod gekomen.
- In hoofdstuk twee zal ik dieper ingaan op de theoretische grondslag van dit onderzoek. De focus van dit hoofdstuk zal zijn op discours en de methode van Bacchi en Yanow.
- In hoofdstuk drie zal ik de gebruikte methoden nader toelichten. Ik zal hier ook ingaan op de validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek, mijn rol als onderzoeker en ethische aspecten.
- In hoofdstuk vier zal ik meer achtergrondinformatie geven over het probleem en daarmee de context schetsen.
- In hoofdstuk vijf komen mijn resultaten aan bod en gebruik ik de methode van Bacchi om een eerste indeling van de tuinen te maken en daarmee mijn eerste deelvraag te beantwoorden.
- In hoofdstuk zes zal ik mijn tweede deelvraag beantwoorden met behulp van de methode van Yanow.
- In hoofdstuk zeven ga ik dieper in op de effecten van de presentatie van het probleem. In dit hoofdstuk beantwoord ik de derde, vierde en vijfde deelvraag.
- Hoofdstuk acht komen de conclusies en discussie aan bod.

H. 2 Theoretisch kader

In het vorige hoofdstuk is Foucault aan bod gekomen en zijn theorie rondom discours. In dit hoofdstuk zal ik dieper ingaan op zijn theorieën. In de tweede paragraaf vervolg ik met de theorie en toepassing van Bacchi en in de derde paragraaf met de theorie en toepassing van Yanow. Ik eindig met het conceptueel kader van dit onderzoek.

2.1 Foucault

Paul-Michel Foucault was een Franse filosoof die leefde van 1926 tot 1984. Zijn invloed is groot geweest op de filosofie, maar ook op de sociologie, politicologie en andere sociale wetenschappen. Hij heeft over diverse onderwerpen geschreven en gedoceerd, maar de gemeenschappelijke noemer was het onderwerp vrijheid. In hoeverre is de mens vrij om eigen keuzes te maken? Daarbij richtte hij zich specifiek op taal en de hoe macht door taal werkt. (Oksala, 2012)

De rol van taal was al voor Foucault onder de aandacht. Ferdinand de Saussure (1857-1913) had zich verdiept in taal en hoe de betekenis van woorden worden bepaald door de gehele taal. Een woord bestaat volgens de Saussure uit tekens maar ook uit een mentaal concept. Dat mentale concept is vervolgens een onderdeel van een groter geheel van mentale concepten en staat dus niet op zichzelf. Dit idee heeft veel invloed gehad op de filosofie en sociologie. Ook daar kwam steeds meer aandacht voor hoe taal werkt en hoe we de wereld om ons heen construeren. Deze verandering in denken wordt ook wel de linguïstische wending genoemd. Men ontdekte dat we alleen kunnen ervaren wat we kunnen omschrijven. Het bekende voorbeeld is dat we niet alle verschillende soorten sneeuw ervaren omdat we daar geen woorden voor hebben. De taal van Eskimo's daarentegen, biedt daar wel mogelijkheden voor en zij ervaren de verschillende soorten sneeuw dan ook. (Oksala, 2012; Titscher, 2000)

De aandacht voor het verband tussen taal en werkelijkheid leidde er onder andere toe dat men zich afvroeg of er überhaupt wel een objectieve werkelijkheid was. Eén van de stromingen die zich hiermee bezig hield was het sociaal constructivisme. Deze stroming stelt dat er geen objectieve werkelijkheid is. Hoe we iets zien of hoe we over iets praten is volledig gevormd door onze ervaringen en de cultuur waarin we leven. Wij maken op deze manier elk onze eigen werkelijkheid. Volgens het sociaal constructivisme gebruiken we taal dus niet om de werkelijkheid te beschrijven maar om de werkelijkheid zelf te creëren. Aangezien taal een middel is om met anderen te communiceren, kunnen we met taal elkaars werkelijkheid delen en beïnvloeden. De woorden die we

gebruiken om een situatie uit te leggen zijn daarom van belang. Volgens het sociaal constructivisme zijn er dus meerdere subjectieve werkelijkheden. (Titscher, 2000)

Foucault omschreef de invloed van deze ontdekkingen als volgt: “The whole curiosity of our thought now resides in the question: What is language, how can we find a way round it in order to make it appear in itself, in all its plentitude?” (Foucault, 1966 in Oksala, 2012, p. 32). Foucault verbindt deze ontdekking over taal aan hoe we omgaan met mensen. In zijn werk richt hij zich onder andere op het gevangenisstelsel. Door te kijken naar de geschiedenis van het gevangenisstelsel wil hij aan het licht brengen dat dingen die wij als vanzelfsprekend zien, helemaal niet zo vanzelfsprekend zijn. Zijn methode wordt genealogie genoemd. Hij formuleert het doel als volgt: “to learn to what extent the effort to think one’s own history can free thought from what it silently thinks, and enable it to think differently” (Foucault, 1984 in Oksala, 2012, p. 10).

Foucault onderzoekt niet alleen de gebruikte taal, maar ook de organisatiewijze. In het geval van het gevangenisstelsel laat hij zien hoe de inrichting van de gevangenis en het gedrag in de gevangenis werkt. Hij refereert hierbij aan het panopticum, zoals bedacht door Bentham. Dit fictieve gebouw is cirkelvormig met in het midden een ruimte. In het geval van een gevangenis zitten de gevangenen achter glas rondom de middenruimte. In de ruimte in het midden zit de bewaker. De gevangenen weten nooit wanneer ze gezien worden en voelen zich daardoor constant bekeken. Foucault verbindt het idee van het panopticum aan hoe macht werkt. Het constante bekijken leidt volgens hem tot zelfdisciplineren. Deze gevangenis is niet gebouwd, maar volgens Foucault zijn de elementen van het panopticum wel terug te vinden in de bouw van gevangenissen. Bijvoorbeeld doordat er camera’s opgehangen worden waardoor gevangenen zich bekeken voelen. Hij noemt ook hoe gedrag gebruikt wordt om de gevangenen te disciplineren, bijvoorbeeld strakke schema’s, verplichte beweging en diëten. (Oksala, 2012)

Foucault gaat in zijn werk steeds op zoek naar waar begrippen vandaan komen, hoe de betekenis van woorden veranderen gedurende tijd en welke invloed dat heeft. Naast de omgang met gevangenen, heeft hij ook de omgang met psychiatrische patiënten onderzocht. Hij beargumenteert dat ‘gekte’ niet biologisch is, maar sociaal geconstrueerd. Deze sociale constructie heeft vervolgens invloed op hoe we met psychiatrische patiënten omgaan. Sluiten we ze op? Of proberen we ze mentaal te controleren door middel van behandeling? Daarnaast onderzocht hij ook seksualiteit. Volgens Foucault is homoseksualiteit ook een sociale constructie. Dit betekent overigens niet dat er voor deze constructie geen mensen waren die seksuele relaties aangingen met hetzelfde geslacht. De sociale constructie van homoseksualiteit bepaalt wel of homoseksualiteit als een probleem wordt gezien.

Hoe homoseksualiteit wordt gepresenteerd heeft dus invloed op hoe er met homoseksualiteit wordt omgegaan. Het classificeren van homoseksualiteit als ziekte kan er bijvoorbeeld toe leiden dat er invloed wordt uitgeoefend op hoe iemand met homoseksuele gevoelens zich voelt. (Oksala, 2012)

Foucault was erg kritisch op de moderne samenleving. Hij focust in zijn werk op hoe de moderne samenleving omgaat met de 'marginalen'; de zieken, gevangenen en mensen met een andere seksuele voorkeur. Deze focus is bedoeld om te laten zien hoe de moderne samenleving eigenlijk functioneert. Hij koppelt hierbij de invloed van ons taalgebruik aan macht. Hij gebruikt hiervoor het woord 'discours': "systems of thoughts composed of ideas, attitudes, courses of action, beliefs and practices that systematically construct the subjects and the worlds of which they speak" (Lessa, 2006, p. 286).

Volgens Foucault is discours altijd verbonden met macht en kennis. Het voorbeeld van de gevangenis verduidelijkt dit. Het discours dat gevangenen gestraft moeten worden is langzaam vervangen door het discours dat gevangenen moeten worden heropgevoed. Onderdeel hiervan is dat er meer kennis nodig is over hoe gevangenen zich gedragen. De wetenschap van de criminologie is dan ook ontstaan deze periode. De interesse van de politieke macht heeft zo invloed op de wetenschappelijke kennis. De politiek kan bepaald wetenschappelijk onderzoek namelijk aanmoedigen door bijvoorbeeld geld beschikbaar te stellen. De wetenschap produceert op zijn beurt waarheden die de norm worden. Daarnaast is de wetenschap van de criminologie ook onderdeel van de machtsuitoefening van de staat. Door gegevens te verzamelen wordt er toezicht gehouden op de gevangen. (Oksala, 2012)

Foucault maakt onderscheidt tussen twee vormen van macht: soevereine en disciplinaire. Bij soevereine macht worden regels van bovenaf opgelegd, eventueel met geweld. Disciplinaire macht werkt veel subtieler. Via normalisering wordt aangeleerd wat gewenst is. Door middel van het subtiele mechanisme van taal wordt een onderscheid gemaakt tussen normaal en abnormaal. Wat normaal is wordt vervolgens geleerd door instituties zoals het onderwijs. De overheid maakt het discours niet, maar kan door middel van discours wel invloed uitoefenen op wat wordt gezien als 'normaal'. Burgers willen graag passen binnen wat 'normaal' is en zullen zichzelf daarom disciplineren om binnen dit kader te passen. Foucault beargumenteert dat het doel van disciplinaire macht niet is om onze verlangens te onderdrukken maar de gestelde normen te internaliseren en zo onze eigen 'bewaker' te worden (Oksala, 2012, p. 59).

Volgens Foucault zien marxisten macht als iets dat per definitie slecht is en kijken daarbij vooral naar de economie. Hij beargumenteert (Oksala, 2012) echter dat macht onvermijdelijk onderdeel is van

relaties en aanwezig in alle netwerken in de samenleving. Je afzetten tegen een bepaalde set van normen, heeft als gevolg dat een andere set van normen wordt aangenomen. Men kan dus niet onder machtsrelaties uitkomen. Toch kan er wel sprake zijn van emancipatie. Hij neemt als voorbeeld het verschil tussen man en vrouw en hoe dit geconstrueerd wordt. Hij problematiseert daarbij hoe we omgaan met deze verschillen en hoe we bijvoorbeeld anders kunnen denken over deze verschillen. Een manier kan zijn om buiten de dichotomie van man/vrouw te leren denken.

Aan het einde van zijn leven gaat Foucault ook in op hoe de huidige overheid zijn burgers bestuurt. Hij beargumenteert dat de moderne staat zich steeds meer bezig houdt met hoe wij onze levens inrichten. Daarbij is de focus op de medicalisering van ons leven, hij noemt dit 'biopolitiek'. Hoe leven we gezond? Hoe voeden we onze kinderen op? Daarvoor is echter veel kennis nodig en daarom focust de overheid zich volgens Foucault op de ontwikkelingen van de populatie.

Tot slot kreeg Foucault commentaar omdat hij kritiek levert op de moderne samenleving, maar geen oplossingen aandraagt om het politieke systeem te veranderen. Zijn antwoord daarop was: "A critique does not consists in saying that things aren't good the way they are. It consists in seeing on what type of assumptions, of familiar notions, of established unexamined ways of thinking the accepted practices are based" (Foucault, 1981 in: Oksala, 2012, p. 87). Daarmee geeft hij ook weer waar een discoursanalyse voor kan dienen. Door het discours te analyseren worden onze veronderstellingen en opvattingen zichtbaar.

De theorie van Foucault en zijn uitleg van discours vormen de basis voor mijn onderzoek. In dit onderzoek ga ik op zoek naar het discours van initiatiefnemers van moestuin-projecten. Daarbij gebruik ik zijn definitie van discours en theorie over hoe discours in onze samenleving werkt. Foucault onderzoekt verschillende groepen in de samenleving om iets zichtbaar te maken over de gedachten over deze groepen en hoe er invloed wordt uitgeoefend op deze groepen. Het doel van mijn onderzoek is te onderzoeken hoe er bij initiatiefnemers van tuinier-projecten voor minima wordt gedacht over minima. Dit sluit aan bij de theorie die Foucault heeft ontwikkeld.

Daarnaast is Foucault kritisch op de moderne samenleving en hoe mensen gevormd worden om zichzelf te disciplineren tot goede burgers. Deze gedachten hebben me geholpen om kritisch te kijken naar de gedachten van de initiatiefnemers. Wat zien de initiatiefnemers als normaal? Welk beeld hebben de initiatiefnemers van hoe iemand moet leven? En wat is de rol van de overheid hierin?

2.2 Bacchi

Carol Lee Bacchi (1999) is een huidige politicologe. Ze gebruikt onder andere Foucault 's gedachtengoed over discours en hoe betekenis wordt geconstrueerd en past dit toe op hoe beleid wordt gemaakt. Voorgangers in de politicologie hebben zich vooral gericht op hoe beleid problemen kan oplossen en wat daarvoor de beste oplossing is. Bacchi onderzoekt echter hoe een probleem wordt weergegeven. Wat wordt tot een probleem gemaakt? En wat niet? Waarom worden 'problemen' op een bepaalde manier verwoord?

Bacchi (1999) stelt dat 'problemen' geconstrueerd worden. Door beleid te onderzoeken kan achterhaald worden welk probleem in het beleid wordt gepresenteerd en wat de gevolgen hiervan zijn. Ze noemt haar benadering: 'What's the problem?'. Ze schrijft hierover: "The guiding premise of a What's the problem? approach, is that every policy proposal contains within it an explicit or implicit diagnosis of the 'problem', which I call its problem representation" (Bacchi, 1999, p. 1). In beleid wordt dus een voorstelling over het probleem gedaan. Ze noemt dit bewust een voorstelling omdat ze beargumenteert dat er geen problemen zijn. Zodra we iets een probleem noemen is het namelijk een interpretatie en daarmee zeggen we ook iets over hoe iets opgelost moet worden.

Volgens Bacchi zit beleid vol met interpretaties en beelden over een 'probleem'. Iets een probleem noemen is volgens haar niet onschuldig. Iets definiëren als probleem geeft namelijk al aan dat iets anders moet. Door te kijken naar het discours kan zichtbaar worden hoe problemen én oplossingen gecreëerd worden. Het doel van deze methode is om de representatie van het probleem bloot te leggen en te onderzoeken waar de representatie toe leidt (Bacchi, 1999, p. 4).

Bacchi sluit ook aan bij argument van Foucault over discours en macht. Hoe we over 'problemen' praten past binnen een bepaald discours. Hoe mogen we praten over een 'probleem'? Waar mogen we niet over praten als 'probleem'? En wie bepaalt dat eigenlijk? Volgens Bacchi zijn mensen geen passieve ontvangers van discours. Mensen kunnen discours gebruiken en inzetten en zo macht uitoefenen. De 'What's the problem' methode focust op hoe 'problemen' in beleid worden geconstrueerd maar ook hoe macht hierin een rol speelt. Wie heeft er invloed op het beleid? En wat zijn de effecten van deze machtsuitoefening?

Bacchi heeft een methode ontwikkeld om de aannamen achter beleid zichtbaar te maken en dit ook te beoordelen. Deze 'What's the problem?' methode bestaat uit vijf vragen. Door deze vragen toe te

passen op beleidsdocumenten en hoe de media een probleem presenteert wordt het discours achter beleid zichtbaar. De vragen zijn als volgt:

- 1) Wat is het 'probleem' dat wordt gepresenteerd in het beleid?
- 2) Welke veronderstellingen en aannamen liggen ten grondslag aan het gepresenteerde probleem?
- 3) Hoe is deze voorstelling van het probleem tot stand gekomen?
- 4) Wat wordt niet geproblematiseerd in deze representatie van het probleem? Waar zijn de stiltes? Hoe kan er anders worden gedacht over het probleem?
- 5) Wat is het effect van de representatie van het probleem?

De vragen zijn bedoeld om het geconstrueerde probleem te deconstrueren. Welke ideeën hebben tot de huidige voorstelling van het probleem geleid? Hoe is dit tot stand gekomen? Daarnaast zijn vraag vier en vijf bedoeld om te kijken naar de effecten hiervan. Als in beleid een probleem wordt gemaakt, welke problemen worden dan niet 'gemaakt'? Wat zijn de effecten van de heersende representatie van het probleem? En de effecten dat iets niet tot een probleem wordt gemaakt? Dit helpt om op een andere manier naar vraagstukken te kijken en om de invloed te laten zien van de huidige constructies. Deze kunnen namelijk vergaande gevolgen hebben.

Het idee van Bacchi dat problemen sociaal geconstrueerd worden heeft me geholpen om de tuinen op een andere manier te bekijken. Welk 'probleem' representeren de tuinen eigenlijk? Waarom zou tuinieren volgens de initiatiefnemer een oplossing zijn? Ik heb ervoor gekozen om de theorie van Bacchi (1999) toe te passen op mijn onderzoek. De theorie van Foucault biedt weinig concrete stappen om onderzoek te doen. Bacchi baseert zich op dezelfde ideeën over taal en macht, maar biedt wel concrete stappen. De vragen van Bacchi hebben me geholpen om de gedachten van de initiatiefnemers bloot te leggen, het doel van mijn onderzoek. Ik heb dan ook deze vragen als basis gebruikt voor de deelvragen van mijn onderzoek.

2.3 Yanow

Dvora Yanow is ook een hedendaagse politicologe. Yanow (2000) stelt, net als het sociaal constructivisme, dat hoe we iets zien of hoe we over iets praten volledig gevormd wordt door onze ervaringen en de cultuur waarin we leven. Dit heeft gevolgen voor hoe we naar beleid kijken. Volgens Yanow (2000) is beleid ook een interpretatie van de werkelijkheid. Ze beargumenteert dat beleidsmakers een situatie interpreteren en gebaseerd op deze interpretatie beleid maken. Ze geeft als voorbeeld dat beleidsmakers van welzijnsprogramma's keuzes maken over wat ze denken dat

mensen nodig hebben. Dit is echter een interpretatie van de situatie en daarbij spelen de overtuigingen en gevoelens van de beleidsmakers een rol.

Yanow baseert zich op het symbolisch interactionisme. Volgens deze stroming kunnen we de wereld niet alleen snappen door onze zintuigen te gebruiken. We moeten daarvoor ook kijken naar de symbolen die we gebruiken. We communiceren namelijk door middel van symbolen. Onze waarden, gevoelens en overtuigingen zijn niet altijd zichtbaar en we zijn ons er zelfs niet altijd van bewust. Door de symbolen die we gebruiken te onderzoeken, kunnen we wel iets leren over deze impliciete kennis.

Yanow beargumenteert dat deze inzichten helpen bij het bestuderen van beleid. De waarden, gevoelens en overtuigingen van de makers van beleid zijn niet altijd meteen zichtbaar. Het onderzoeken van relevante beleidstaal en het symbolische karakter van objecten en gedrag rondom beleid kunnen daar wel meer inzicht in geven. In de taal van het beleid en de objecten en gedrag kunnen namelijk symbolen gebruikt worden die iets vertellen over de waarden, gevoelens en overtuigingen van de beleidsmakers.

Ze geeft een aantal concrete stappen om de waarden, gevoelens en overtuigingen van beleidsmakers te onderzoeken. Allereerst een documentanalyse van het beleid. Welke gemeenschappen zijn er eigenlijk betrokken? En welke symbolen worden er gebruikt? Zijn er symbolen die door verschillende groepen anders worden gebruikt? Vervolgens moet bepaald worden welke symbolen betekenis dragen voor de verschillende gemeenschappen. Ze maakt daarbij onderscheidt tussen taal, objecten en gedrag.

Ten eerste taal. In metaforen kan bijvoorbeeld iets zichtbaar worden over het beleid. Door meer duidelijk te krijgen over de (lokale) betekenis van de woorden uit de metafoor, kan iets zichtbaar worden over de onderliggende waarden. Daarnaast kunnen mensen door middel van taal ook worden gecategoriseerd. Door te kijken naar de indeling en de logica van de indeling, kunnen bepaalde ideeën verhelderd worden. Ze geeft als voorbeeld het abortusdebat waarin de groepen zichzelf 'pro-choice' en 'pro-life' noemen (Yanow, 2000). Deze categorisatie geeft al veel informatie over het argument. De 'pro-choice' groepering noemt zich niet 'anti-life' maar focust zich op het recht van de keuze van de vrouw. De 'pro-life' groepering daarentegen gaat juist in op het 'leven' en niet op de vrijheid van de vrouw.

Ten tweede richt Yanow (2000) zich op symbolische objecten. Hoe is de indeling van een gebouw? Wat zegt dat over de makers? Ze geeft als voorbeeld dat klaslokalen zo zijn ingericht dat kinderen in

rijen zitten tegenover de leraar om op die manier autoriteit te leren. Ze beargumenteert: “Analysis of built spaces (including, when appropriate, their décor, furnishings, or “props”) can focus on one or both the ways in which spaces communicate meanings: through their use and through their materials” (Yanow, 2000, p. 63). Daarbij kan gedacht worden aan hoe groot de ruimte is, welk materiaal gebruikt is, de locatie, de groenvoorziening, de attributen en dergelijke. Dit kan achterhaald worden door observatie en het analyseren van documenten.

Een derde manier is te kijken naar symbolisch gedrag. Hierbij kan gedacht worden aan hoe een verhoor wordt gehouden of hoe vergaderingen plaats vinden. Yanow geeft als voorbeeld dat het een ‘beleidsritueel’ is om steeds weer te vragen naar het ‘ras’ van mensen. Ligt iemands ‘ras’ vast? Of is het iets subjectiefs dat kan veranderen en alleen kan worden vastgesteld door het individu zelf? Door te kijken naar waarom een instelling vraagt naar ras kan iets zichtbaar worden over de ideeën over rassen.

Door taal, objecten en gedrag te analyseren in beleid kan vervolgens het discours van de beleidsmakers achterhaald worden. Vervolgens kan gekeken worden naar de effecten. Zijn er verschillende interpretaties mogelijk van een ‘probleem’? Waartoe leiden deze verschillende interpretaties? Het verhelderen van de verschillende manieren om naar een ‘probleem’ te kijken helpt om bijvoorbeeld te bemiddelen tussen groepen met verschillende visies.

Ik heb er voor gekozen om naast de theorie en methode van Bacchi ook de theorie en methode van Yanow te gebruiken. Ik heb hiervoor gekozen omdat Yanow’s gedachtengoed concrete handvaten biedt, die naar mijn idee goed bij dit onderwerp passen. Allereerst het symbolische taalgebruik. Ik heb de naamgeving van de tuinen bestudeerd om te kijken in hoeverre deze naam iets zei over de gedachten van de initiatiefnemers. Yanow laat ook zien hoe categorisatie iets laat zien over de gedachten van beleidsmakers. In de verschillende tuinen wordt er ook gesproken over diverse doelgroepen. Door de categorisatie van deze doelgroepen te bestuderen kan iets duidelijk worden over de gedachten over deze doelgroepen.

Ten tweede noemt Yanow symbolische objecten en hoe deze objecten iets kunnen vertellen over de ideeën van de beleidsmakers. Foucault onderzocht ook de ruimte, bijvoorbeeld het panopticum. De projecten die ik onderzoek zijn tuinen. Zegt de inrichting van de tuin iets over het discours van de initiatiefnemers? Welke keuzes zijn er gemaakt bij de inrichting en wat zijn de verschillen tussen de tuinen op dit gebied? Yanow’s theorie biedt mogelijkheden om ook naar de tuinen zelf te kijken en hoe deze iets blootleggen over de gedachten van de initiatiefnemers.

Ten derde komt symbolisch gedrag aan bod. Ook Foucault noemde dat gedrag iets kan weergeven van het discours, zoals het bewegingsschema in een gevangenis. Welke gedrag zegt iets over de gedachten van de initiatiefnemers? Is er verschillend gedrag bij de verschillende tuinen?

Yanow's theorie biedt zo de mogelijkheid om te kijken naar andere elementen dan Bacchi, namelijk: de categorisatie van de doelgroepen, de tuinen zelf en het gedrag op de tuinen. Ook deze elementen kunnen iets blootleggen over het discours van de initiatiefnemers. De definitie die ik daarvan gebruik is namelijk "systems of thoughts composed of ideas, attitudes, courses of action, beliefs and practices that systematically construct the subjects and the worlds of which they speak" (Lessa, 2006, p. 286) Yanow's theorie biedt mogelijkheden om ook naar de overtuigingen en praktijken te kijken.

Mijn tweede deelvraag luidt: Hoe zijn de tuinen praktisch georganiseerd? En hoe laat de organisatiewijze iets zien over het discours? Deze vraag heb ik beantwoord door Yanow's theorie te gebruiken.

2.4 Conceptueel kader

De hoofdvraag van mijn onderzoek luidt:

Welk discours over minima leeft er bij de initiatiefnemers van moestuin-projecten voor minima in Nederland?

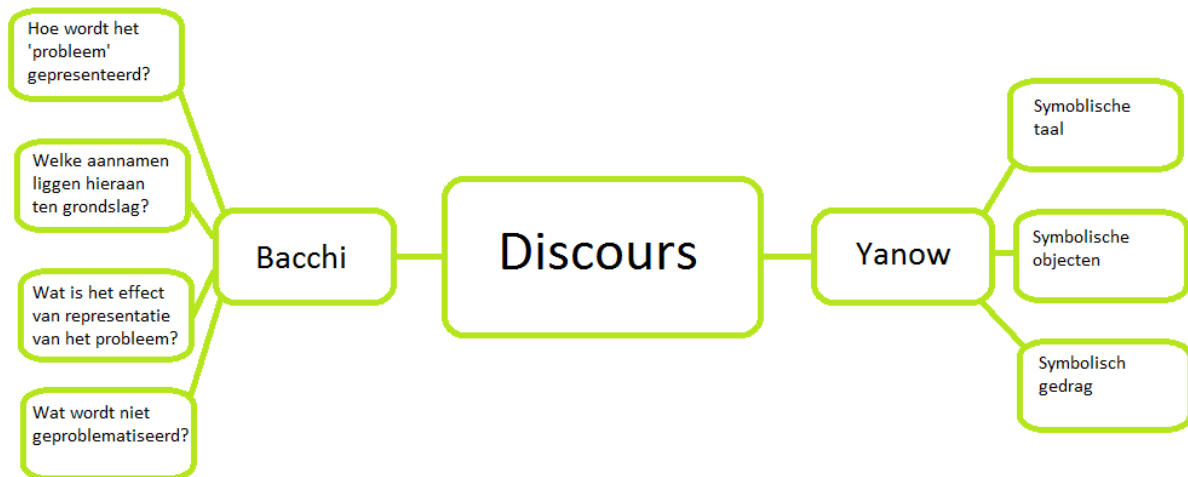
In dit onderzoek staat discours centraal en wil ik achterhalen welk discours er over minima leeft en wat het effect hiervan is. Ik baseer me daarbij op de theorie van Foucault over taal en de invloed van taal op ons dagelijks leven. Foucault geeft echter weinig concrete handvaten en daarom heb ik de theorie van Bacchi en Yanow gebruikt om het discours te onderzoeken.

Bacchi gaat er vanuit dat er een voorstelling van een probleem is. Door deze voorstelling te onderzoeken wordt het discours van de makers van deze voorstelling zichtbaar. De initiatiefnemers van de tuinier-projecten hebben een idee dat er een probleem is en dat tuinieren met minima daar de oplossing voor is. Welk probleem construeren de initiatiefnemers? En welke effecten heeft deze constructie van het probleem op minima? De vragen die Bacchi geeft bieden aanknopingspunten om discours te onderzoeken.

Yanow biedt een alternatieve manier om discours te onderzoeken. Zij stelt dat de gedachten van beleidsmakers niet altijd direct zichtbaar worden, maar dat de symbolen die worden gebruikt daar wel

meer inzicht in kunnen geven. Wat zegt de inrichting van de tuin over de gedachten van de initiatiefnemers? En hoe worden de doelgroepen beschreven? Door de symbolen te analyseren worden de waarden, gevoelens en overtuigingen van de initiatiefnemers zichtbaar.

Het onderstaande schema vat dit samen:

Figuur 1: Schematisch overzicht van het conceptueel kader

H. 3 Methodologie

In het eerste hoofdstuk heb ik kort mijn onderzoeksopzet beschreven. In dit hoofdstuk zal ik dieper ingaan op de keuzes die ik daarbij heb gemaakt en waarom ik deze keuzes heb gemaakt. Ik zal ingaan op de begrippen uit de hoofdvraag, vervolgens op keuzes die ik heb gemaakt bij het verzamelen van de data. In de derde paragraaf ga ik in op de validiteit en betrouwbaarheid, in de vierde paragraaf op mijn rol als onderzoeker en tot slot eindig ik met een paragraaf over de ethische aspecten.

3.1 Begrippen

Ik zal een aantal begrippen uit de hoofdvraag nader toelichten, namelijk minima, initiatiefnemers en moestuin-projecten voor minima.

Allereerst minima. De Van Dale (Van der Sijs, Den Boon, & Geeraerts, 2005) definieert minima als 'degenen met de laagste inkomens'. Ik gebruik deze definitie voor mijn onderzoek, maar ik heb laagste inkomen niet verder gedefinieerd. De initiatiefnemers hadden verschillende doelgroepen voor hun projecten (mensen met een uitkering, mensen die leven onder het sociale minimum, klanten van de voedselbank en dergelijke), maar in alle gevallen ging het om mensen die een laag inkomen hebben in vergelijking met de rest van de samenleving.

De term minima komt van het sociale minimum, het bedrag dat volgens de overheid minimaal nodig is om leven. Iemand die leeft van dit minimum is dus een 'minima'. Officieel is een minima dus iemand die moet leven met minder dan het sociale minimum. Op 1 januari 2015 was dit bedrag 1041,- euro per maand voor een alleenstaande, ouder dan 23 jaar ("Wat is het sociaal minimum en wat als mijn uitkering lager is?," 2015).

Ik heb me niet gericht op de definitie van de overheid, maar op mensen die naar de maatstaven van de samenleving een laag inkomen hebben.

Ten tweede de term is initiatiefnemers. Hiermee bedoel ik de mensen die aanzet hebben gegeven om dit project op te zetten en/of de leiding hebben (of hadden) over het project.

Ten derde term is 'moestuin-projecten voor minima'. Er zijn op dit moment verschillende projecten in Nederland opgezet met verschillende namen maar een soortgelijke doelstelling; voedseltuinen, minimatuinen, voedselbanktuinen en volkstuinen voor minima. Er zijn veel verschillen tussen de initiatieven, maar ze hebben vaak de volgende kenmerken gemeenschappelijk:

- Vers voedsel produceren als aanvulling op het voedsel van mensen met een laag inkomen en/of de voedselpakketten van de voedselbank
- Een focus op de re-integratie en dagbesteding van de deelnemers en het verkleinen van de stap naar de arbeidsmarkt

Ik heb me gericht op projecten die tuinieren met minima combineerden met voedsel produceren voor minima of de voedselbank.

3.2 Dataverzameling

Ik heb op twee manieren data verzameld. Allereerst heb me gericht op bestaande tekst. Voor deze categorie heb ik alles verzameld wat beschikbaar was. Met allerlei zoektermen heb ik gezocht tot ik, zover ik kon vinden, elke moestuin-project voor minima in Nederland in kaart had gebracht. Ik heb in deze zoektocht beleidsdocumenten gevonden over de doelstellingen van de projecten en enkele evaluaties. Deze waren uiteraard erg zinvol omdat ze iets weergeven over de achterliggende gedachten en aannamen. Ditzelfde gold voor de teksten die op de websites van de diverse projecten te vinden zijn. Sommige projecten hadden echter geen website, maar waren door middel van regionale kranten gepromoot. Ook deze krantenartikelen heb ik verzameld. In totaal heb ik 111 documenten gevonden. Dit waren drie interviews die ik heb gekregen die al eerder waren afgenomen met initiatiefnemers (Hoekstra & Derksen, 2012a, 2012b, 2012c). Daarnaast heb ik 68 artikelen gevonden (in kranten, tijdschriften en digitale artikelen), 25 websites van tuinen en 15 beleidsdocumenten (van gemeenten en/of projecten). Een overzicht van alle documenten is te vinden in de bijlage A.

Beperkingen van deze methode zijn dat ik me alleen heb gericht op informatie op het internet. Projecten zonder website of krantenartikelen heb ik dus niet kunnen vinden.

Op basis van de gevonden projecten heb ik uiteindelijk een tabel gemaakt met daarin de verschillende tuinen, deze is te vinden in bijlage B. Daarnaast heb ik deze projecten in kaart gebracht op een kaart van Nederland. Op basis van deze informatie heb ik een selectie gemaakt welke initiatiefnemers ik wilde interviewen. Ik heb hiervoor eerst een indeling gemaakt in projecten en gekeken naar de positie van de initiatiefnemers (bijvoorbeeld de gemeente, de voedselbank of particulier) en naar de doelen en doelgroep. Ik heb uiteindelijk een eerste indeling van de projecten gemaakt in categorieën. Allereerst tuinen waar minima een individuele moestuin kregen, deze projecten zijn geïnitieerd door de gemeente. Deze heb ik categorie A genoemd. Bij de tweede groep ligt het initiatief bij de voedselbank of een betrokkene en is er een directe link met de voedselbank. Deze heb ik categorie B genoemd. Tot slot hield ik een groep tuinen over met een andere

initiatiefnemer dan de gemeente of voedselbank, deze 'overige' heb ik categorie C genoemd. Ik wilde uit elk van deze groepen een aantal mensen interviewen op zo een gevarieerd beeld te krijgen. Een uitgebreider uitleg van deze stap is te vinden in bijlage C. De tweede stap was om de projecten naar regio te clusteren. Ik heb dit gedaan om praktische redenen zodat ik verschillende interviews in een regio tegelijk kon plannen.

In het midden van het land waren relatief veel projecten en in deze regio waren de projecten ook het vaakst dicht in de buurt van elkaar. Daarom heb ik relatief veel projecten in de regio midden Nederland, dit heeft me veel reistijd bespaard. Ik heb geprobeerd om ook mensen in andere regio's te bereiken door telefonisch te interviewen. Ik heb dit uiteindelijk maar in één geval gedaan. Het bleek een stuk lastiger om een goed beeld te krijgen van de tuin en de initiatiefnemer doordat ik geen observaties kon doen. Daarnaast was het lastig om een langer gesprek te voeren en daardoor meer te weten te komen over de taal die werd gebruikt om over de tuin en de tuinders te praten. De data bleek zo veel slechter bruikbaar dan de interviews waar ik langs was geweest dat ik heb besloten dit verder niet te doen. Ik heb dus relatief weinig projecten in het noorden en zuiden van het land.

In het volgende figuur is zichtbaar waar de moestuin-projecten die ik heb gevonden zich bevonden. De groene markeringen geven aan waar ik een interview heb afgenomen.

Figuur 2: Kaart met projecten

Uiteindelijk heb ik zeventien interviews gehouden waarvan één telefonisch. Hiervan vielen vier projecten in de eerste categorie (in totaal zijn er 20 projecten in deze categorie), zeven projecten in de tweede categorie (in totaal zijn er veertien projecten in deze categorie) en zeven projecten in de overige categorie (in totaal bevat deze categorie vijftien projecten). De projecten uit categorie zijn dus relatief weinig aan bod gekomen. Dit kwam vooral omdat deze projecten relatief vaak voorkwamen in het noorden en zuiden van het land en minder vaak dichtbij andere projecten in de

buurt lagen. Daarnaast heb ik bij één project observaties gedaan tijdens de dag van uitgifte van de groenten.

In de meeste gevallen heb ik op de tuin zelf afgesproken. Ik heb gekozen voor semigestructureerde interviews over de volgende onderwerpen:

- Achtergrond van de initiatiefnemers
- Redenen/aanleiding om de moestuin-projecten te starten
- Praktische inrichting van de tuin
- Doelen van het project en in hoeverre deze gehaald worden
- De doelgroep en ervaring met de doelgroep

In bijlage D is een uitgebreidere versie van mijn vragenlijst te vinden.

Ik kijk positief terug op de gehouden interviews. Mensen waren over het algemeen enthousiast en vertelden graag over hun project. In het begin probeerde ik nog erg vast te houden aan mijn lijst met onderwerpen en de volgorde daarvan. Al snel besloot ik mensen hun verhaal te laten doen en bij te houden welke onderwerpen nog aan bod moesten komen. Dit leverde wel soms lange verhalen op die niet altijd even relevant waren. Ik had er soms moeite mee om het gesprek dan weer de goede richting in te krijgen.

Ik heb er voor gekozen om de interviews niet op te nemen maar gedurende het interview aantekeningen te maken en deze zo snel mogelijk uit te schrijven. Ik heb dit gedaan omdat ik wilde voorkomen dat mensen extra op hun woorden gingen letten. Daarnaast kan het opnemen bedreigend overkomen. Uitspraken die in mijn ogen erg typisch waren voor het soort tuin heb ik wel zo goed mogelijk woord voor woord proberen opschrijven tijdens het interview.

Uiteindelijk hebben de bezoeken aan de tuinen en het spreken met de initiatiefnemers me veel inzichten opgeleverd. Het bleek al snel dat er een discrepantie was tussen de teksten op de websites en wat er werkelijk op de tuin gebeurde of werd gezegd. De data die al beschikbaar was (beleid, websites en artikelen) hielpen wel om vervolgens die inzichten verder te onderbouwen.

Vervolgens heb ik alle data geïmporteerd in ATLAS. Ti. ATLAS. Ti is software waarin alle data kan worden opgeslagen en eventueel geanalyseerd. Dit programma is speciaal ontwikkeld voor kwalitatieve data. Ik heb hiervoor gekozen omdat ik op deze manier alle data overzichtelijk kon indelen en vergelijken. Ik heb ATLAS. Ti ook gebruikt om voor het coderen en analyseren van mijn data. Vanaf hoofdstuk vijf zal ik verder ingaan op de analyse.

3.3 Validiteit & betrouwbaarheid

De kwaliteit van de uitkomst van het onderzoek hangt onder andere af van de validiteit en betrouwbaarheid van de methoden. Bij validiteit gaat het er om of het onderzoek test wat het zou moeten testen. Bij een hoge validiteit passen de methoden bij wat er onderzocht wordt en wordt het juiste gemeten. Kortom: onderzoek ik met mijn manier van discoursanalyse het discours van de initiatiefnemers? Bij betrouwbaarheid gaat het er om dat het onderzoek consistent is uitgevoerd. Hoe hoger de betrouwbaarheid, hoe minder fouten in het onderzoek zitten. In het geval van mijn onderzoek: zijn de interviews een afspiegeling van de verschillende soorten projecten? Of zijn bepaalde discourses oververtegenwoordigd?

Er zijn verschillende mogelijkheden om de kwaliteit te bewaken (Hart, Boeije, & Hox, 2005; Silverman, 2013). Ik zal ingaan om de manieren die ik heb gebruikt in dit onderzoek.

Allereerst is methodische verantwoording van belang voor de betrouwbaarheid van het onderzoek. Dit houdt in dat de onderzoeker beschrijft hoe het onderzoek precies is verlopen en welke stappen hebben geleid tot de conclusie. Lezers kunnen hieruit afleiden of de uitkomsten representatief zijn en de getrokken conclusies logisch volgen uit de analyse. Ik heb daarom de data zo inzichtelijk mogelijk gemaakt en de stappen van de analyse zo helder mogelijk proberen weer te geven. Ik heb veel citaten toegevoegd en vervolgens mijn interpretatie gegeven. Op deze manier kan de lezer zelf lezen wat er bijvoorbeeld op een website staat en daardoor controleren of hij/zij het eens is met de getrokken conclusie.

Een tweede manier is om triangulatie toe te passen. Dit houdt in dat er verschillende methoden en data worden gebruikt om zo te onderzoeken of er gelijke uitkomsten uit komen. Ik heb in mijn onderzoek verschillende methoden samengevoegd, namelijk de methoden van Bacchi (1999) en van Yanow (2000). Daarnaast heb ik verschillende soorten data gebruikt, bestaande bronnen (websites, krantenartikelen en beleidsdocumenten) en interviews.

Een derde manier om de kwaliteit te bewaken is het weerleggen van het argument. In plaats van snel tot conclusies te komen is het belangrijk om mogelijk bewijs kritisch te bestuderen en juist te proberen weerleggen. Ik heb dit gedaan door de verschillende tuinen steeds met elkaar te vergelijken en de voorlopige hypothese daarbij te testen. Daarnaast heb ik ook de afwijkende zaken nader bestudeerd om te onderzoeken waarom deze afweken.

Ten vierde heb ik gereflecteerd op mijn rol als onderzoeker. Op deze manier laat ik zien dat ik me bewust ben van mijn achtergrond en hoe dit mijn blik bepaald. Dit geeft de lezer inzicht in mijn mogelijke vooringenomenheid en laat zien in hoeverre ik me hiervan bewust ben. In de volgende paragraaf zal ik dit kort uiteenzetten.

Tot slot is het goed om te noemen dat ik heb gekozen om mijn onderzoek in het Nederlands op te schrijven. Ik heb deze keuze gemaakt omdat ik me richt op tekst en hoe problemen worden gepresenteerd door middel van tekst. Door het vertalen zou ik vervolgens een interpretatie geven van de teksten. Door het geheel in het Nederlands te schrijven is deze extra interpretatie van mij als onderzoeker voorkomen.

3.4 Rol onderzoeker

Zoals beschreven, ga ik in deze paragraaf in op mijn rol als onderzoeker. Ook ik construeer de werkelijkheid om mij heen op basis van mijn ervaringen en de taal die ik beschikbaar heb. Objectief onderzoek is niet mogelijk, maar het is wel mogelijk om mezelf bewust te zijn van mijn bagage als onderzoeker en hierop te reflecteren. Tijdens mijn onderzoek heb ik dan ook mijn veronderstellingen opgeschreven, dingen die me verbaasde, momenten waar ik er achter kwam dat ik een verkeerd beeld had.

Van jongs af aan ben ik al politiek betrokken en voel ik me aangesproken door activisme en politiek links gedachtengoed. Ik vermoed dat dit samenhangt met mijn achtergrond, ik ben namelijk het kind van een migrantengezin. Mijn ouders zijn in Zuid-Afrika opgevoed en hadden het niet erg breed toen ze naar Nederland kwamen. Ik ben dan ook opgegroeid in een wijk die te kwalificeren valt als 'achterstandswijk' in het westen van ons land. Ik studeer nu al vijf jaar ontwikkelingsstudies in Wageningen. Qua studenten en docenten trekt Wageningen vaak ook wat meer link georiënteerde mensen aan. Tijdens mijn studie ben ik erg kritisch gemaakt op ontwikkelingsinterventie en ondergedompeld in het sociaal constructivisme. Tot slot heb ik in mijn omgeving van dichtbij gezien hoe het beleid rondom minima werkt. Dit alles bepaalt vanzelfsprekend mijn visie en ideeën over activering van bijstandsgerechtigden en wellicht ook mijn aanvankelijke scepsis tegenover deze projecten.

Voor ik mijn onderzoek begon heb ik een hypothese opgesteld om mijn gedachten expliciet te maken. Mijn hypothese was dat bij initiatiefnemers van moestuin-projecten voor minima een discours heerst dat minima geactiveerd moeten worden, moeten participeren en iets terug moeten doen voor de maatschappij.

Het bijhouden van een logboek heeft me geholpen om mijn eigen aannamen steeds expliciet te maken en hierop te reflecteren. Tijdens mijn onderzoek kwam ik er echter bijvoorbeeld al snel achter dat ik een belangrijk element was vergeten, namelijk het aspect van duurzaamheid. Een deel van de tuinen was niet per se opgezet om minima te activeren, maar om voedsel dicht bij mensen te brengen.

Ook kwam ik er achter dat ik verschillende groepen door elkaar had gehaald. Ik had verwacht dat er bij de voedselbank veel mensen zouden zijn met een uitkering. Dit bleek niet het geval. De klanten van de voedselbank hadden vaak baan maar een laag inkomen door bijvoorbeeld schulden of andere problemen. Van te voren had ik geen onderscheid gemaakt in de verschillende groepen minima, terwijl er in werkelijkheid wel degelijk veel diversiteit is binnen de groep minima.

Tot slot realiseerde ik me dat ik de veronderstelling had dat alle minima graag willen werken en uit hun situatie willen komen maar daarvoor geen kansen krijgen. Uit de verschillende gesprekken bleek er echter een groep minima te zijn die erg moeilijk te activeren is en liever niet aan het werk gaat. Verschillende initiatiefnemers vertelden hoe ze zagen dat uitkeringen mensen afhankelijk maakten en passief. De vraag blijft in hoeverre mensen kansen krijgen en capaciteiten om uit hun situatie te komen. Het opende wel mijn ogen over mijn eigen veronderstelling.

3.5 Ethiek

Bij het onderzoeken van mensen spelen altijd ethische overwegingen een rol. Silverman (2011) draagt een aantal principes aan om op te letten tijdens het onderzoek:

- Geen schade berokkenen
- Verdoe de tijd van mensen niet
- Krijg toestemming van de deelnemers
- Het recht op data van de deelnemers

Het eerste punt is helder. Het is niet de bedoeling dat de deelnemers van het onderzoek geschaad worden. Ik wilde niet dat uitspraken terug te leiden zouden zijn tot de initiatiefnemer die de uitspraak heeft gedaan. Dit zou mogelijk de initiatiefnemer en/of het project kunnen schaden. Ik heb er daarom voor gekozen om alles anoniem te verwerken en dit ook afgesproken met de mensen die ik heb geïnterviewd.

Ik heb alle plaatsen met een project een nummer gegeven zodat er geen namen terugkomen in het onderzoek, maar dat wel duidelijk was welke uitspraken bij één plaats horen. Ik wilde in de eerste

instantie ook dat de citaten uit de interviews hetzelfde nummer zouden hebben. Zo konden de teksten van de websites en interviews vergeleken worden. Ik heb er uiteindelijk voor gekozen dit niet te doen. De teksten van het internet zijn immers allemaal terug te vinden. Zo zou alsnog achterhaald kunnen worden welke initiatiefnemer welke uitspraken heeft gedaan. Ik heb er daarom voor gekozen om de citaten uit interviews een letter te geven.

Het tweede punt gaat om de tijdsbesteding van mensen. Het is van belang dat het onderzoek nuttig is en nieuwe kennis toevoegt. Bij de doelstelling is dit punt al behandeld. Door dit onderzoek wordt er meer duidelijk over tuinier-projecten en daarnaast laat het iets zien over de impliciete gedachten van de initiatiefnemers. Dit geeft inzicht in het fenomeen en daarnaast kan het helpen om kritisch te kijken naar de aannamen die gemaakt zijn.

Het derde punt is toestemming verkrijgen. Ik heb alle initiatiefnemers uitgelegd dat ik bezig was met een onderzoek en gevraagd of ze mee wilden doen. Het was niet moeilijk om deze toestemming te krijgen. Ik liep er wel tegen aan dat de initiatiefnemers veel wilden weten over de doelen van mijn onderzoek en waar ik me precies op richtte. Ik wilde echter niet te veel in detail vertellen omdat ik wilde voorkomen dat initiatiefnemers zouden letten op hun taalgebruik als ze wisten dat ik daar op zou letten. Ik heb er uiteindelijk voor gekozen om me op de vlakte te houden over de exacte doelen en methoden.

Tot slot, het vierde punt, de deelnemers hebben recht op data. Na afronding van het onderzoek zal een samenvatting beschikbaar worden gesteld aan alle deelnemers.

H.4 Context

Voordat ik de data zal presenteren en analyseren, volgt hier eerst een hoofdstuk meer achtergrondinformatie. Zowel Foucault als Bacchi benadrukken hoe belangrijk het is om ook te kijken naar de geschiedenis van een fenomeen om grip te krijgen op een veranderend discours. Het paste niet binnen het tijdsbestek van mijn thesis om zelf een analyse te maken van het discours rondom minima door de jaren heen en armoede in het algemeen. Om mijn eigen gedachten te vormen heb ik hier wel over gelezen. Daarom in dit hoofdstuk een kort overzicht van wat verschillende wetenschappers hierover hebben gezegd.

Ik zal beginnen met een korte inleiding over armoede en de huidige situatie in Nederland. Vervolgens zal ik ingaan op verschillende perspectieven op oorzaken van armoede. In de derde paragraaf geef ik een korte samenvatting van ontwikkelingen op het gebied van armoedebelief in Nederland. In de daaropvolgende paragraaf eindig ik met de rol van de staat en hoe dit kan worden geïnterpreteerd.

4.1 Armoede in Nederland

In mijn onderzoek richt ik me op mensen met een laag inkomen in Nederland. Daarbij gebruik ik het woord minima, niet het woord armen. Er zijn verschillende manieren om armoede te definiëren (Delsen, 2006). Eén manier is om te kijken naar wat een mens minimaal nodig heeft om te leven, dit wordt absolute armoede genoemd. Een andere manier is relatieve armoede. Hierbij gaat het om een wat een mens minimaal nodig heeft om levenswaardig te leven in een samenleving. Hierbij wordt er rekening gehouden met het welzijnsniveau van de betreffende samenleving. Een deel van doelgroep van mijn onderzoek leeft volgens de definitie van relatieve armoede in armoede. Ik wil verder niet op deze definities ingaan, maar wil wel een korte schets geven van armoede in Nederland.

Sinds 1997 wordt in Nederland onderzoek gedaan naar de omvang en ontwikkeling van armoede.² Deze rapporten worden opgesteld door het Sociaal Cultuur Planbureau (SCP) en het Centraal Bureau Statistiek (CBS). Er worden twee methoden gebruikt om armoede te meten: de lage-inkomensgrens en de budgetgrens. De lage-inkomensgrens is gebaseerd op het bijstandsniveau in 1979, toen was de koopkracht met mensen met een bijstandsuitkering het hoogst. Dit bedrag wordt jaarlijks alleen aangepast voor de prijsontwikkelingen. Op deze manier is het mogelijk om een vergelijking tussen verschillende jaren te doen. In 2013 was dit bedrag 1010,- euro per maand voor een alleenstaande. De budgetbenadering gaat er vanuit dat iemand arm is als hij of zij geruime tijd niet de middelen

² Tussen 1997 en 2008 waren dit de armoedemonitor en het armoedebericht, vanaf 2010 het armoedesignalement

heeft om het minimaal noodzakelijke in de eigen samenleving te verwerven. Samen met het Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (Nibud) wordt jaarlijks een bedrag opgesteld dat minimaal nodig is voor voedsel, kleding en wonen. Dit bedrag wordt het basisbehoeftecriterium genoemd en bedroeg in 2013 969, - euro per maand voor een alleenstaande. Daarnaast wordt ook een tweede bedrag vastgesteld, het niet-veel-meer-toereikend criterium. Dit bedroeg 1061, - euro voor een alleenstaande. In dit bedrag is ook opgenomen wat iemand minimaal nodig heeft om sociaal te participeren (CBS & SCP, 2014).

In december 2014 is het nieuwste armoedesignalelement uitgekomen, gebaseerd op de cijfers van 2013 (CBS & SCP, 2014). Hieruit blijkt dat in 2013 volgens beide methoden de armoede opnieuw is toegenomen, net als in de vorige twee jaren. Volgens de lage-inkomensgrens moest in 2013 10% van de Nederlanders rondkomen van een inkomen onder deze grens. De helft hiervan was afhankelijk van een bijstandsuitkering. Daarnaast zijn eenoudergezinnen met minderjarige kinderen oververtegenwoordigd (34% leeft van een inkomen onder de grens), alleenstaanden (22%) en niet-Westerse allochtonen (32%). De uitkomsten berekend met de budgetbenadering schetsen hetzelfde beeld. Vanaf 2007 is de armoede toegenomen en in 2013 heeft 5,4% een inkomen onder het basisbehoeftecriterium en 7,9% een inkomen onder het niet-veel-maar-toereikend criterium. Dit is het hoogste niveau sinds 2000. Ook hier zijn de risicogroepen mensen met een bijstandsuitkering (47 % leeft van een inkomen onder de niet-veel-maar-toereikend grens), alleenstaande moeders (25%) en niet-Westerse allochtonen (21%). Uit beide methoden blijkt ook dat de grote steden oververtegenwoordigd zijn en daarnaast bewoners van Limburg, Groningen en Friesland vaker in armoede leven. (CBS & SCP, 2014)

Onderzoek van het Sociaal Planbureau (Hoff, 2010) laat zien dat het krijgen van een baan de beste manier is om aan armoede te ontsnappen. Toch leidt meer tijd steken in het zoeken naar een baan niet automatisch tot minder armoede. Er is namelijk een groep die erg moeilijk aan een baan kan komen. Deze mensen zijn vaak te jong of juist te oud voor een baan, hebben te weinig ervaring of een opleiding die niet aansluit. Tot slot is er een groep die amper naar een baan zoekt. Deze groep blijkt te bestaan uit mensen met een slechte gezondheid of alleenstaande ouders met jonge kinderen. Werkloosheid blijkt een belangrijke factor waarom mensen in Nederland in armoede leven.

Aangezien armoede in mijn onderzoek vaak verbonden wordt aan te weinig voedsel, zal ik hier nog kort op ingaan. Een relatief nieuw fenomeen in ons land zijn de Voedselbanken. Deze voedselbanken zijn in het leven geroepen om verspilling tegen te gaan en voedsel dat nog goed bruikbaar is beschikbaar te stellen voor mensen met een laag inkomen. Er zijn op dit moment circa 150

voedselbanken. Voedselbanken Nederland meldt dat op dit moment 35 000 huishoudens (ongeveer 85 000 individuen) wekelijks een pakket ontvangen. Iemand komt in aanmerking voor een pakket wanneer hij/zij minder dan 180,- euro aan leefgeld³ overhoudt per maand (Stichting Voedselbanken Nederland, 2014).

In Nederland is nog weinig onderzoek gedaan naar voedselzekerheid en in hoeverre dit een probleem is. Onlangs is er wel een eerste studie geweest naar voedselzekerheid onder klanten van de voedselbank (Neter JE, 2014). Volgens dit onderzoek valt 72,9% van de klanten te definiëren als voedselonzeke. Hierbij is de definitie van voedselzekerheid gebruikt opgesteld door de Verenigde Naties: “A lack of availability of nutritionally adequate and safe foods, or the lack of ability to acquire acceptable foods in socially acceptable ways” (UN in: Neter JE, 2014, p. 1). Uit het onderzoek kwam naar voren dat de groep mensen die leefden in voedselonzekeheid vooral bestond uit mensen met een Nederlandse achtergrond, een middelbare beroepsopleiding, zonder baan.

4.2 Perspectieven op armoede

Het doel van mijn onderzoek is om het discours van de initiatiefnemers van tuinier-projecten over minima te achterhalen. De initiatiefnemer heeft een idee waarom mensen van een minimum inkomen leven en dit heeft effect op zijn/haar handelen. Zoals in de vorige paragraaf naar voren kwam, hoeven minima niet per se in armoede te leven. In deze paragraaf wil ik toch ingaan op de verschillende visies over waarom mensen in armoede leven en het verschillend taalgebruik dat past binnen deze visies.

In de loop der jaren zijn er veel onderzoeken gedaan naar de oorzaak van armoede. Deze verschillende visies kunnen worden onderscheiden in drie stromingen.

Volgens de eerste stroming komt armoede door individuele eigenschappen. Iemand heeft bijvoorbeeld een lage intelligentie en daardoor verkeerde keuzes gemaakt waardoor iemand nu in armoede leeft. Een recent voorbeeld is het boek ‘The Bell curve’ van Herrnstein en Murray (2010). In dit boek stellen de auteurs dat intelligentie onder andere samenhangt met iemands inkomen. Hoe intelligenter iemand is, hoe groter de kans dat iemand een hoog inkomen heeft.

Een tweede stroming stelt dat armoede komt door de cultuur waarin iemand opgroeit en leeft. Lewis (1966) heeft onderzoek gedaan naar wat hij noemde de ‘culture of poverty’. Hij beargumenteert dat

³ Het leefgeld is het bedrag dat iemand overhoudt na aftrek van de vaste lasten.

armen in armoede leven door nadelige gedragingen. Door deze gedragingen over te brengen op hun kinderen houdt armoede zichzelf in stand. Een oplossing ligt dus in het veranderen van de cultuur van de armen. In beleid komt dus de nadruk te liggen op armen helpen zich aan te passen aan de 'goede cultuur'.

Volgens de derde stroming komt armoede door structuren in de maatschappij. Niet iedereen krijgt bijvoorbeeld dezelfde kansen en kan daardoor niet een goede baan vinden om zichzelf te onderhouden. Een oplossing ligt dus bij het veranderen van structuren in de samenleving. De verdeling van inkomen moet worden gecorrigeerd en kinderen moeten de kans krijgen naar school te gaan. Een recent voorbeeld is het werk van Wacquant (2008). Hij beargumenteert dat de sociale omstandigheden waarin iemand leeft in grote mate bepalend zijn. Inkomen heeft volgens hem meer te maken met de omstandigheden van de maatschappij waarin iemand leeft dan met iemands intelligentie of karaktereigenschappen. Beleid moet dus gemaakt worden om deze omstandigheden te verbeteren. Hij geeft als voorbeeld dat criminaliteit moet worden opgelost door het voorkomen van schooluitval in plaats van het harder straffen van criminelen.

Wat iemand ziet als de oorzaak van armoede, heeft uiteraard ook invloed op het beleid dat wordt gemaakt om armoede tegen te gaan. Rainwater (1967), Amerikaans socioloog, heeft vijf manieren opgesteld hoe iemand naar armoede kan kijken. Ik zal deze perspectieven toelichten om zo inzicht te geven in mogelijke manieren waarop mensen kunnen denken over armoede en de gevolgen daarvan voor beleid.

Allereerst zal ik ingaan op wat hij het moraliseringsperspectief noemt. Mensen die dit perspectief hebben zien de oorzaak van armoede in slechte karaktereigenschappen of een slechte omgeving waarin iemand opgroeit. Deze slechte eigenschappen zijn bijvoorbeeld luiheid en ongemotiveerd zijn. Het is van belang om dit gedrag te veranderen. Dit kan door disciplineren, maar ook juist door 'behoefte' te redde door ze op te voeden. Het moraliseringsperspectief komt overeen met het idee dat culturele oorzaken ten grondslag liggen aan armoede.

Een tweede perspectief is het medicaliseringsperspectief. Hierbij wordt de oorzaak van armoede gezocht bij fysieke en psychische problemen. In sommige gevallen wordt de omgeving 'ziek genoemd', zoals in een getto. Het beleid is vooral gericht op medische en psychiatrische hulp. In het geval van 'zieke' wijken moeten deze beter worden gemaakt door bijvoorbeeld het opknappen van oude wijken. Dit idee komt het meest overeen met het idee dat er iets mis is met de structuren in de samenleving.

Het derde perspectief opgesteld door Rainwater (1967) is het naturalistische perspectief. Hierbij wordt de oorzaak van armoede gezien als een gebrek aan natuurlijke aanleg van individuen. Kortom: de rijken zijn rijk omdat ze slim zijn, armen zijn dom. Volgens dit perspectief heeft beleid dus weinig zin en moeten we deze ongelijkheid accepteren. Dit komt overeen met het beeld dat armoede wordt veroorzaakt door individueel falen.

Het vierde perspectief is het verheerlijkingperspectief. Armoede is een persoonlijke keuze van mensen die weg willen uit de stressvolle samenleving en er bewust voor kiezen om sober te leven. Ook hier is geen beleid voor nodig. Dit perspectief komt overeen met dat armoede een individuele oorzaak heeft.

Het vijfde perspectief is het normaliseringsperspectief. Hierbij wordt de oorzaak van armoede buiten de burger zelf gezocht. Iemand is buiten zijn schuld en wil in de problemen geraakt. Een oorzaak kan liggen in weinig kansen op de arbeidsmarkt en maatschappelijk falen. Beleid dat hierbij past komt overeen met de verzorgingsstaat. Onderwijs moet beschikbaar zijn voor iedereen, sociale zekerheid moet voorkomen dat mensen in armoede leven en sociale woningbouw moet ertoe leiden dat iedereen een dak boven zijn hoofd heeft. Dit perspectief komt overeen met het idee dat armoede veroorzaakt wordt door structuren in de samenleving. Dit normaliseringsperspectief moet overigens niet verward worden met de normalisering waar Foucault (Oksala, 2012) over schrijft. In het geval van Foucault komt normalisering van het opleggen van een norm. In het geval van Rainwater gaat het om het idee dat iemand met een laag inkomen 'normaal' is. Er is niet per se iets mis met deze groep maar omstandigheden hebben geleid tot het hebben van een laag inkomen.

Friedman (1996) koppelt in zijn artikel 'Rethinking poverty' taalgebruik aan deze vijf perspectieven. Dit is interessant, aangezien ik in mijn analyse ook zal kijken naar het taalgebruik en welke aannamen hier achter zitten. Hij onderscheidt vier vormen, zie tabel 1. Ik zal eerst ingaan op deze talen en vervolgens deze talen koppelen aan de perspectieven.

Tabel 1: Armoedetalen

Armoedetalen	Kenmerken	Historisch	Overige
Bureaucratisch	Gaat vooral over grens armoede	Discussie jaren '80 echte minima	Abstract, technisch, neutraliteit suggereren
Moralistisch	Armen verdienen het om geholpen te worden/armen zijn behoeftig	Armenzorg	Sterk normatief
Academisch	Abstract, oorzaken & gevolgen		Wie zijn het etc. Armoedemonitor
Taal van de armen	Hoe beleven armen het zelf?		
Dramatisch	Moeten kunnen deelnemen	Bijstandwet	Concreet, persoonlijk, emotioneel

Allereerst bureaucratische taal. Hierbij past de focus over het vaststellen van armoedegrenzen. Dit taalgebruik is abstract en technisch. Daarnaast kan deze taal iets arbitrairs hebben. Men meet bijvoorbeeld de afstand van de burger tot de arbeidsmarkt, maar hoe valt dit te meten?

Ten tweede moralistische taal. Hierbij wordt er een moreel oordeel geveld over het gedrag van de armen. Dit kan op twee manieren naar voren komen in het taalgebruik. Aan de ene kant kunnen armen neer worden gezet als onverantwoordelijk en ongemotiveerd. Aan de andere kant kunnen armen worden neergezet als behoeftig. Dit taalgebruik komt veel voor in projecten voor armen.

De derde soort is academische taal. Hierbij gaat het sterk over de grenzen van armoede en de oorzaken. Het lijkt op de bureaucratische taal, met als verschil dat in de academische taal wordt gezocht naar alternatieve benamingen. Er wordt bijvoorbeeld veel gesproken over sociale uitsluiting.

Ten vierde de taal van de armen. Hierbij gaat het om hoe armen zelf hun armoede beleven en verwoorden. Noemen ze zichzelf arm? Hierin kan een slachtofferrol naar voren komen, maar de taal van de armen kan ook juist inzicht geven in de weerbaarheid van armen.

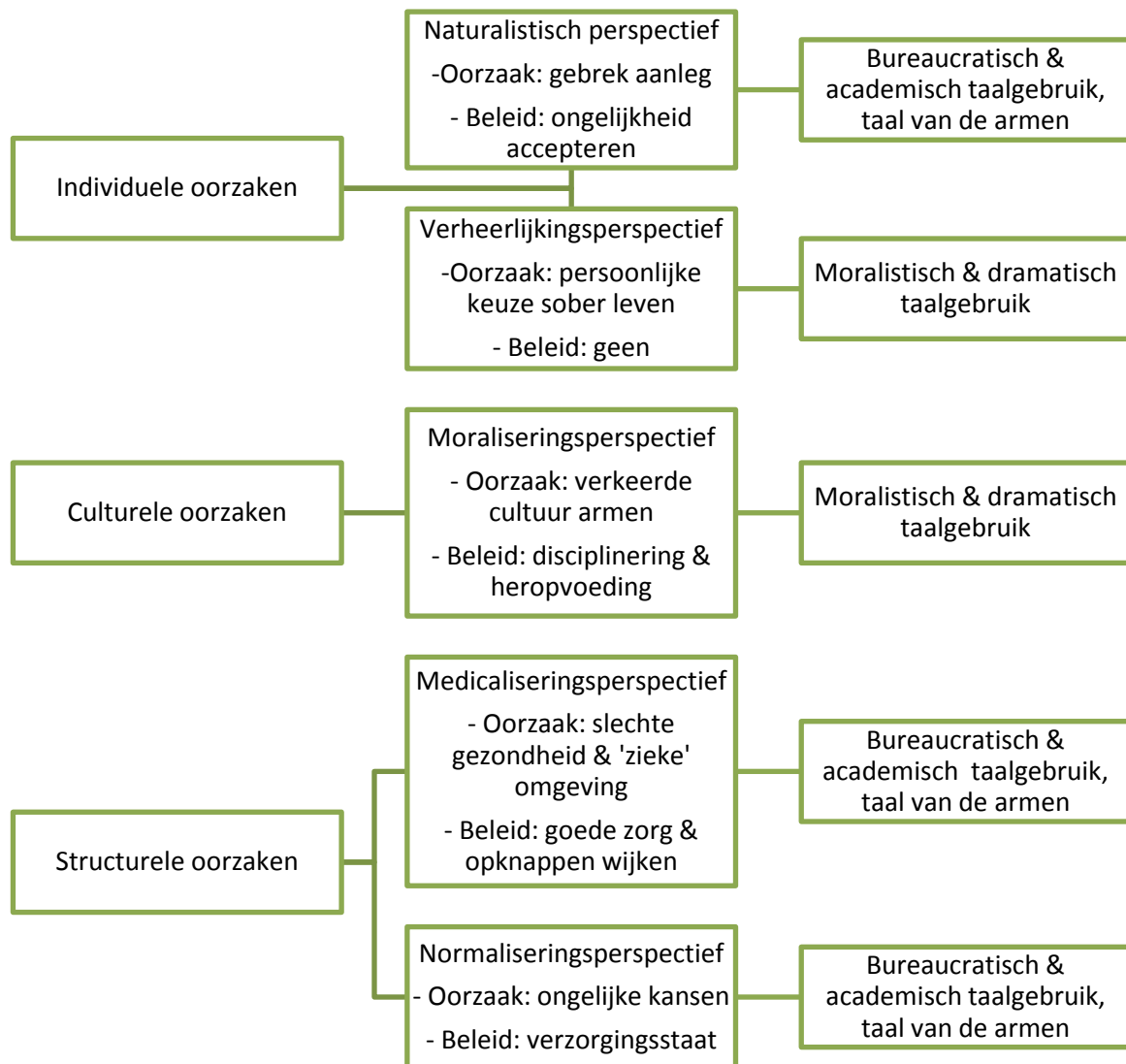
Engbersen (1998) voegt hier een vijfde taal aan toe, namelijk dramatische taal. Hierbij worden concrete voorbeelden aangehaald die emotioneel worden neergezet. In dit taalgebruik gaat het bijvoorbeeld over honger en wat mensen die in armoede leven moeten missen.

Engbersen, professor sociologie aan de Erasmus universiteit in Rotterdam, heeft tussen 1996 en 2000 jaarlijks een rapport uitgebracht over armoede in Nederland. Hij beargumenteert dat er in West-Europa een nadruk ligt op het normaliseringsperspectief. Vanuit dit perspectief heeft het beleid zich ook ontwikkeld naar verzorgingsstaten. In Amerika daarentegen ligt volgens Engbersen de nadruk veel meer op het moraliseringsperspectief en is het sociale vangnet vanuit de overheid veel minder groot. Hij neemt echter wel een trend waar in Europa, en ook in Nederland, die hij een 'moralistische wending' noemt. Hij schrijft:

De 'moralistische wending' in het debat over de verzorgingsstaat is duidelijk zichtbaar in het huidige armoedebeleid. In verschillende scholing-, schuldsanering- en arbeidsactiveringsprogramma's worden hoge eisen gesteld aan het gedrag en de individuele verantwoordelijkheid van de deelnemers, en worden scherpe financiële sancties gesteld op het niet nakomen van vastgestelde verplichtingen. (Engbersen, 1998, p. 21).

In de volgende paragraaf zal ik dieper ingaan op deze trend in het armoedebeleid. (Engbersen, 1998)

Het onderstaande figuur geeft een overzicht van de verschillende stromingen, de perspectieven die hierbij passen en het taalgebruik dat past bij de verschillende perspectieven. De stromingen en perspectieven hebben me geholpen om meer inzicht te krijgen in de gedachten van de initiatiefnemers. Wat zien zijn als oorzaak van een laag inkomen? Welk taalgebruik gebruiken ze als ze spreken over minima en past dit binnen een bepaald perspectief op minima?

Figuur 3: Perspectieven op armoede

4.3 Beleid sociale zekerheid

In de troonrede van 1995 werd armoede officieel erkend (Delsen, 2006). Onze huidige premier ontkent juist weer dat er sprake is van armoede ("Rutte vindt laag inkomen geen armoede," 2011). In deze paragraaf wil ik kort een samenvatting geven van ontwikkelingen op het gebied van uitkeringen en het beleid rondom armoede.

Tot 1965 was 'armenzorg' afhankelijk van kerken en particuliere initiatieven. Na de Tweede Wereldoorlog verandert dit echter en in 1965 wordt de Algemene Bijstandswet in het leven geroepen. Het krijgen van bijstand in tijden van nood wordt een recht van elke burger. In deze tijd worden ook andere aspecten van de verzorgingsstaat opgebouwd zoals het zorg- en onderwijsstelsel.

Mensen met uitzicht op een betaalde baan worden verplicht om te solliciteren. In deze periode is er vrijwel volledige werkgelegenheid en dit maakte dat er relatief weinig mensen afhankelijk zijn van een bijstandsuitkering. Mensen zonder uitzicht op werk, door bijvoorbeeld ziekte of ouderdom, hoeven niet te solliciteren. (Delsen, 2006)

In de jaren '70 braken de oliecrisissen uit. Dit had invloed op de Nederlandse economie. Een recessie volgde en een hoge werkloosheid. Steeds meer mensen raken afhankelijk van een bijstandsuitkering, het hoogtepunt hiervan wordt bereikt in 1985. Op dat moment zijn 600 000 mensen afhankelijk van een bijstandsuitkering. Tegelijk leiden de crisissen ertoe dat de overheid moet bezuinigen. Om het systeem betaalbaar te houden worden de bedragen van de uitkeringen bevroren en soms verlaagd. (Veldheer et al., 2012). In het beleid komt daarnaast meer nadruk te liggen op mensen aan het werk helpen. In deze periode oppert de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, Van der Louw, om bijstandsgerechtigden 'gemeenschapstaken' te laten doen. Op deze manier konden uitkeringsgerechtigden zich nuttig maken voor de maatschappij. Dit element is echter op dat moment niet doorgevoerd. (Delsen, 2006)

In de jaren '90 wordt het motto van de twee kabinetten Kok: 'Werk, werk en nog eens werk' (Delsen, 2006). Dit geldt ook voor de mensen met een uitkering. In deze periode ontstaan de beroemde Melkertbanen. Deze gesubsidieerde banen moesten ervoor zorgen dat uitkeringsgerechtigden weer werkervaring kregen en weer een betaalde baan. De bijstandswet wordt aangepast en heet voortaan de Nieuwe Algemene Bijstandswet (nAWB). In de nAWB wordt iedereen verplicht te solliciteren tenzij ernstig gehandicapt of alleenstaande ouder. Daarnaast werd het bedrag van de uitkeringen verlaagd en werden mensen verplicht om te re-integreren of maatschappelijk nuttig bezig te zijn. (Delsen, 2006)

Het doel van de Melkertbanen was om mensen uiteindelijk aan een reguliere baan te helpen. Dit leek minder goed te werken dan gehoopt (De Beer, 2000 en 2001 in: Delsen, 2006). Het nieuwe motto werd: 'Meedoen, meer werk, minder regels'. Burger zouden te passief zijn geworden. Daarnaast werd de economische en morele draagkracht van de werkende bevolking volgens de overheid overvraagd. Financiële prikkels en sancties worden ingezet om uitkeringsgerechtigden te stimuleren om aan het werk te gaan.

In 2004 wordt de wet opnieuw vernieuwd en krijgt de naam: Wet Werk en Bijstand (WWB). Ook alleenstaande ouders moeten nu verplicht solliciteren. Waar men eerder passend werk moest accepteren wordt dit veranderd in algemeen geaccepteerd werk. Daarnaast wordt in het beleid

opgenomen dat mensen gestraft mochten worden voor het niet nakomen van de regels en wel door een verlaging van de uitkering. Lei Delsen, professor sociaaleconomisch beleid aan de Universiteit van Nijmegen duidt dit als volgt:

Achtereenvolgende kabinetten lijken zo bij hun bijstandsbeleid het recht op bescherming tegen armoede ondergeschikt te hebben gemaakt aan een plicht tot re-integratie, zonder daarbij voldoende te beseffen hoezeer ze voor het succes van activering vooral afhankelijk zijn van factoren die buiten hun eigen mogelijkheden liggen. (Delsen, 2006, p. 50)

Op 1 januari 2015 is er opnieuw een nieuwe wet ingevoerd, de Participatiewet. In deze wet zijn de Wet Werk en Bijstand, Wet sociale werkvoorziening en Wajong samengevoegd. Onderdeel van deze nieuwe wet is dat gemeenten bijstandsgerechtigden een tegenprestatie mogen vragen voor het ontvangen van hun bijstandsuitkering. De gemeenschapstaken waar Van der Louw al over sprak, worden werkelijkheid (*Wetsvoorstel invoering Participatiewet*, 2013). Nieuw aan de tegenprestatie is dat het expliciet niet bedoeld is als middel voor re-integratie. De tegenprestatie is bedoeld voor de groep die een grote afstand heeft tot de arbeidsmarkt en voorlopig geen baan zal vinden. Op deze manier is deze groep nog wel maatschappelijk nuttig en doet iets terug voor zijn/haar uitkering. Het doel is dat mensen wel participeren in de maatschappij, ondanks dat ze geen betaalde baan hebben of voorlopig lijken te gaan vinden.

4.4 Rol overheid

Verschillende onderzoekers hebben de rol van de overheid geduid met betrekking tot sociale zekerheid. In deze paragraaf geef ik een overzicht van hoe veranderingen in het beleid zijn geïnterpreteerd.

De verandering in beleid wordt bijvoorbeeld uitgelegd als een manier om te bezuinigen. Richard de Brabander, onderzoeker aan Hogeschool InHolland, beargumenteert dit onder andere. De verzorgingsstaat is volgens hem onder druk komen te staan door de crisis, globalisering zorgt ervoor dat er banen verdwijnen en ondertussen treedt er vergrijzing op. De overheid kiest er voor om te bezuinigen en sociale zekerheid af te bouwen. Daarbij wordt de burger er op gewezen dat er geen alternatief is. Eigen verantwoordelijkheid is het sleutelwoord geworden. Hij beargumenteert dat dit niet betekent dat de overheid zich terugtrekt, maar dat de overheid een nieuwe rol krijgt en meer controlerend optreedt. (de Brabander, 2014b)

Foucault schrijft ook over deze veranderde rol van de staat, zoals beschreven in hoofdstuk twee. Daarnaast wijst Foucault ook op de opkomst van het neoliberalisme: "What is disappeared in

neoliberalism is the tactical polyvalence of discourse; everything is framed in terms of interests, freedoms and risk” (Foucault, 1987 in: Hagen, 2011, p. 22). Er wordt vanuit gegaan dat de burger een calculerende burger is die verantwoordelijkheid neemt. Hierbij is er volgens Hagen (2011), filosoof, sprake van een ‘verantwoordelijkheidsmythe’: “De verantwoordelijkheidsmythe stelt dat de sociale status, maatschappelijke positie en leefomstandigheden van een individu niet dienen te worden gezien in de sociale context, als sociaal, politiek of cultureel fenomeen. Ze zijn louter het resultaat van persoonlijke keuzes en investeringen” (Hagen, 2011, p. 28).

Wacquant (2008) schrijft eveneens over de veranderde rol van de staat en het neoliberalisme. Hij definieert neoliberalisme als een verschuiving van minder sociale ondersteuning naar repressie. Hij verbindt daar vier pijlers aan. Allereerst stelt hij dat neoliberalisten pleiten dat zo veel mogelijk activiteiten op de markt gebracht moeten worden. Ten tweede dat uitkeringen minder makkelijk worden gegeven en mensen vaker een tegenprestatie moeten leveren. Ten derde een groei van het gevangenisstelsel. Ten vierde het belang van individuele verantwoordelijkheid. Hij stelt dat de oproep van individuele verantwoordelijkheid wordt ingezet om meer marktwerking, strengere uitkeringen en een toename van het gevangenisstelsel te verantwoorden. Dit terwijl volgens Wacquant de sociale omgeving veel invloed heeft op de keuzes die iemand kan maken. Hij refereert ook aan Bourdieu en zijn visie op de staat. Bourdieu schrijft dat de staat een linker en rechterhand heeft. De linkerhand staat voor de verzorgende voorzieningen voor burgers zoals onderwijs en uitkeringen. De rechterhand disciplineert burgers. Volgens Wacquant wordt de rechterhand steeds sterker in Europa. (Hillhorst, 2012)

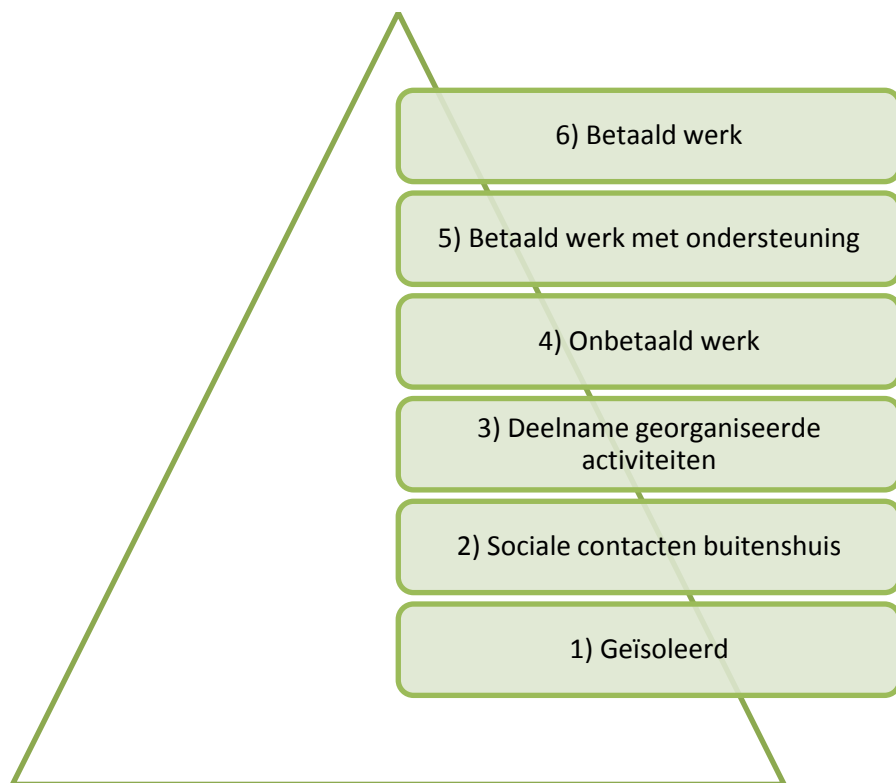
Zowel Foucault als Hagen en Wacquant koppelen het neoliberalisme aan vrijheid om keuzes te maken en stellen vraagtekens bij de vraag in hoeverre de mens werkelijk vrij is. Volgens de Brabander (2007) gaat hier een mensbeeld achter schuil dat de mens vrij is om keuzes te maken en daarmee ook verantwoordelijk voor de uitkomst. Hij stelt dat daarmee afhankelijk iets wordt om je voor te schamen. Het niet nemen van verantwoordelijkheid is vooral een probleem van degene die daardoor negatieve consequenties ervaren. Hij geeft als voorbeeld iemand die door slechte vrienden aan de drugs raakt tegenover iemand die door vrienden besluit om rechten te gaan studeren. In beide gevallen worden de keuzes niet autonoom gemaakt, maar voor het tweede geval lijkt dat geen probleem te zijn.

De veranderingen in het beleid kunnen dus worden interpreteert als een paradigmaverschuiving van bescherming tegen armoede naar activering. Iedereen wordt hierin opgeroepen om te participeren en eigen verantwoordelijkheid te nemen. Gwen van Eijk (2013), docent criminologie aan de

universiteit Leiden, beargumenteert dat dit ook steeds meer terugkomt in het beleid voor uitkeringsgerechtigden. Ze schrijft:

Door participatie te koppelen aan termen als ‘verantwoordelijkheid’, ‘zelfstandig’ en ‘eigen keuzes’, versterkt de regering het beeld dat mensen zonder werk en met behoefte aan steun daar zelf schuldig aan zijn wegens een gebrek aan inzet en betrokkenheid. (...) Ook de verplichting voor bijstandsontvangers om een ‘tegenprestatie’ te leveren verraadt het wantrouwen jegens deze mensen en het beeld dat zij profiteurs zijn zonder veel verantwoordelijkheidsgevoel. (Van Eijk, 2013, Par. 5)

Tot slot is de participatieladder is een voorbeeld dat laat zien hoe participatie wordt gekoppeld aan het hebben van een betaalde baan. Divosa (2014) heeft voor Nederlandse gemeenten deze participatieladder ontwikkeld als meetinstrument om vast te stellen in hoeverre een bijstandsgerechtigde meedoet in de samenleving. Deze ladder geeft inzicht in hoe er gedacht wordt over deze groep en hoe participatie wordt gezien. Betaald werk wordt uiteindelijk gezien als de hoogste trede op de ladder. Hieronder de participatieladder.

Figuur 4: De participatieladder

4.5 Conclusie

In dit hoofdstuk ben ik ingegaan op het fenomeen armoede en het beleid van de overheid om armoede tegen te gaan. Hoewel niet alle minima in armoede leven, kunnen de visies op armoede wel inzicht geven over gedachten over minima. Ik heb daarom een kort beeld geschetst van verschillende perspectieven op armoede, het beleid dat past binnen een bepaald perspectief en bepaald taalgebruik dat past binnen een visie op armoede. Dit heeft me geholpen om later in mijn onderzoek de perspectieven van de initiatiefnemers te analyseren.

Het beleid rondom sociale zekerheid is de afgelopen jaren veranderd. Dit kan op verschillende manieren worden geïnterpreteerd. Is bezuinigen op sociale zekerheid echt onvermijdelijk? Zijn burgers eigenlijk wel zo calculerend? In hoeverre zijn we eigenlijk vrij in ons doen en laten? Is het niet leven in armoede een keuze? En als dit niet een keuze is: welk beeld wordt er dan geschetst over uitkeringsgerechtigden? Deze visies en vragen hebben me geholpen om mijn gedachten te vormen over de huidige ontwikkelingen en de relatie met tuinier-projecten voor minima.

H. 5 Analyse gepresenteerde probleem

In dit hoofdstuk en de volgende twee hoofdstukken zal ik stap voor stap beschrijven hoe ik mijn data heb geanalyseerd en welke resultaten hieruit naar voren kwamen. Mijn eerste deelvraag is: Hoe presenteren de initiatiefnemers van moestuin-projecten voor minima het probleem waar het moestuin-project de oplossing voor is? Deze deelvraag is gebaseerd op de methode die Bacchi (1999) aandraagt, zoals beschreven in het theoretisch kader. In dit hoofdstuk zal ik op deze deelvraag ingaan.

5.1 Typologie

Allereerst heb ik al mijn data doorgelezen om een beeld te krijgen van de verschillen, overeenkomsten en andere elementen die me opvielen. Vervolgens heb ik codes opgesteld om mijn data te kunnen coderen. Het doel van deze stap in de analyse was om de representatie van het probleem te onderzoeken. Ik heb daarom codes opgesteld met doelstellingen⁴ die de initiatiefnemers van tuinen noemden. Ik heb alle data nogmaals gelezen en de doelstellingen gecodeerd.

Als derde stap ben ik op zoek gegaan naar de representatie van het probleem door de initiatiefnemers van de moestuin-projecten. Ik heb de verschillende doelstellingen bestudeerd en met behulp van gekleurde briefjes de doelstellingen uiteindelijk geclusterd in vier representaties van 'problemen'. Hieronder de representaties met de bijbehorende doelstellingen die initiatiefnemers noemden:

1. Mensen staan te ver af van de voedselproductie, de natuur en van elkaar
 - Het creëren van een groene ontmoetingsplek
 - Bewustwording voedselproductie
 - Duurzaam produceren
 - Natuureducatie
 - Stadslandbouw
 - Lokale productie
2. Een tekort aan groenten

⁴ De codes in deze groep zijn: Het creëren van een groene ontmoetingsplek, bewustwording voedselproductie, duurzaam produceren, natuureducatie, stadslandbouw, lokale productie, zelf groenten verbouwen voor eigen gebruik, zelf groenten verbouwen voor de voedselbank, minima buiten de deur laten komen, dagbesteding, minima de mogelijkheid geven te delen, vergroten van de eigenwaarde, ontspanning, participatie, opdoen sociale contacten, activering, aanleren dagritme, leren eigen verantwoordelijkheid nemen, gezondere levensstijl door beweging, gezondere levensstijl door gezonder eten, zelfredzaamheid leren, re-integratie, leren samenwerken, een tegenprestatie leveren, wederkerigheid

- Zelf groenten verbouwen voor eigen gebruik
 - Zelf groenten verbouwen voor de voedselbank
3. Minima raken sociaal geïsoleerd
- Minima buiten de deur laten komen
 - Dagbesteding minima
 - Minima de mogelijkheid geven te delen
 - Vergroten van de eigenwaarde
 - Ontspanning
 - Participatie
 - Opdoen sociale contacten
4. Minima hebben een verkeerde mentaliteit
- Activering
 - Aanleren dagritme
 - Leren eigen verantwoordelijkheid nemen
 - Gezondere levensstijl door beweging
 - Gezondere levensstijl door gezonder eten
 - Zelfredzaamheid leren
 - Re-integratie
 - Leren samenwerken
 - Tegenprestatie leveren
 - Wederkerigheid

De vierde stap die ik heb genomen is deze representaties van het probleem te vertalen in twee dimensies. Bij de eerste twee representaties van problemen wordt de tuin als oplossing gezien omdat er groenten worden verbouwd. Bij de eerste groep is de representatie van het probleem dat mensen ver af staan van voedselproductie, natuur en elkaar. Door samen op een duurzame manier voedsel te produceren wordt dit volgens de initiatiefnemers opgelost. Bij de tweede groep is de representatie van het probleem een tekort aan groenten. Dit wordt opgelost door zelf groenten te verbouwen.

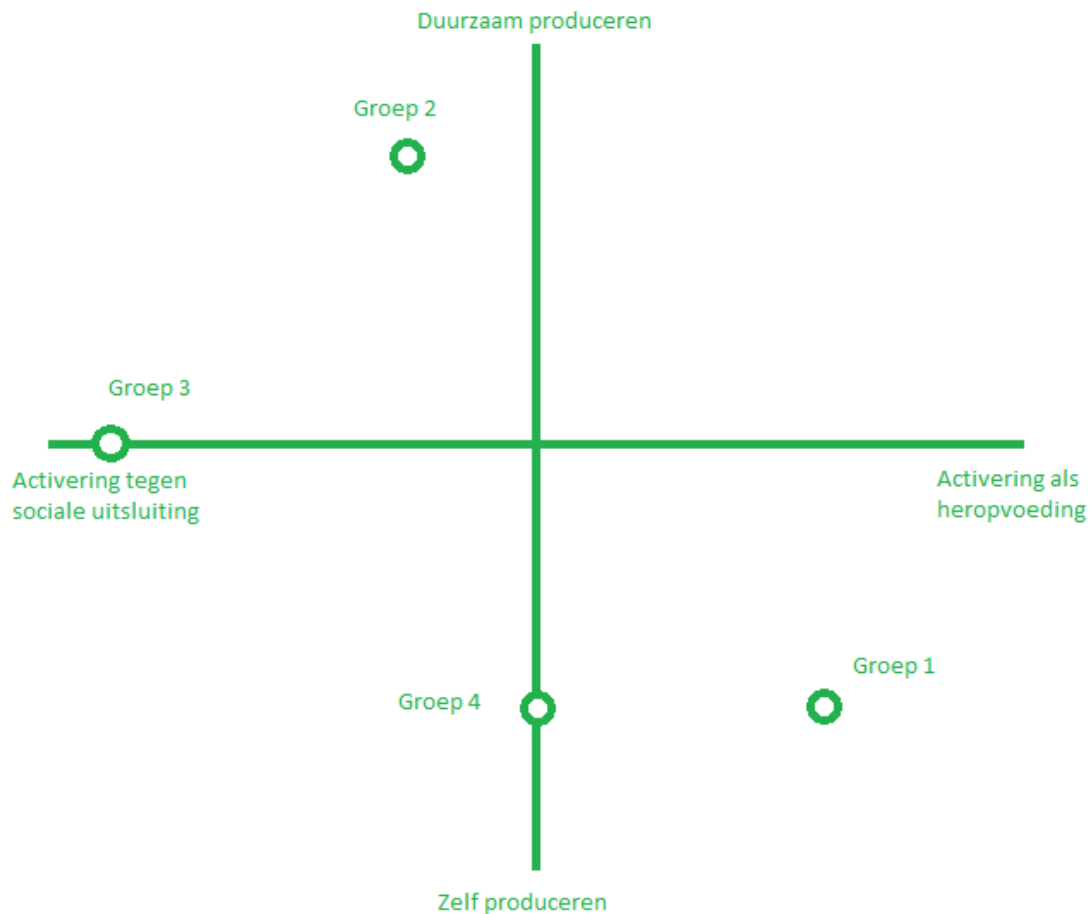
Bij het derde en vierde representatie van het probleem gaat het niet om het verbouwen van groenten, maar wordt tuinieren een middel gezien om minima te activeren. De derde representatie van het probleem is dat minima sociaal geïsoleerd raken. Door minima op deze manier te activeren komen ze volgens de initiatiefnemers weer in aanraking met mensen en hebben ze een dagbesteding. Bij de vierde representatie van het probleem draait het om een verkeerde mentaliteit

van minima. Door minima te laten tuinieren, krijgen ze volgens de initiatiefnemers een dagritme, gaan gezonder leven en leren ze iets terug doen voor de maatschappij.

Als vijfde stap heb ik de bovengenoemde oplossingen tegenover elkaar gezet in een figuur, zie figuur 5. Daarbij heb ik op de ene as 'duurzaam produceren' (oplossing voor 'probleem' één) tegenover 'zelf produceren' (oplossing voor 'probleem' twee) gezet en op de andere as 'activering tegen sociale uitsluiting' (oplossing voor 'probleem' drie) en 'activering als heropvoeding' (oplossing voor 'probleem' vier). Vervolgens heb ik de tuinen waar ik een initiatiefnemer heb geïnterviewd als eerste ingedeeld op deze assen. Ik heb dit gedaan omdat dit ik van deze tuinen de meeste en betrouwbaarste data⁵ had. Ik heb deze tuinen ingedeeld door te kijken naar de genoemde doelstellingen door de initiatiefnemers.

Bij het indelen van deze tuinen bleken vier groepen te ontstaan. Hoewel de tuinen op het eerste gezicht dus dezelfde achtergrond leken te hebben, blijkt bij nadere bestudering dat er verschillende verhalen achter schuil gaan.

⁵ Dit zijn zeventien interviews met initiatiefnemers

Figuur 5: Eerste indeling projecten

5.2 Representatie van het probleem

In de vorige paragraaf zijn vier groepen tuinen naar voren gekomen. In deze paragraaf ga ik dieper in op deze groepen. Ik heb hierbij de teksten vergeleken binnen de ontstane groepen om op gedetailleerder niveau op zoek te gaan naar de presentatie van het probleem en het taalgebruik. Ik heb hierbij ook de tuinen waar ik geen interview heb afgenomen⁶ gebruikt.

5.2.1 Voedselbank-tuinen

In de teksten van groep één werd het probleem gepresenteerd dat de voedselbank een tekort aan groenten heeft. De initiatiefnemers zien het zelf verbouwen van groenten als een oplossing voor dit probleem. De volgende twee citaten verduidelijken dit:

Bij de afnemers van de voedselpakketten is er dringend behoefte aan verse groente en fruit, vooral in gezinnen met jonge kinderen. Daarom zorgen wij voor verse producten. (Tuin 35)

⁶ Dit zijn 31 tuinen, in totaal zijn dus 46 tuinen ingedeeld

Noodgedwongen is de Voedselbank in X dan ook met een eigen moestuin begonnen. “Steeds meer bedrijven waar wij voorheen nog wel eens iets van kregen, hebben hun productie aangepast. Daardoor blijft er voor ons steeds minder over,” zegt collega-bestuurder X, “en we willen onze klanten ook van verse groenten voorzien”. Onze klanten eten slecht en we willen ze toch iets gezonds meegeven. (Tuin 4)

Vanwege deze sterke link met de voedselbank, zal ik deze groep tuinen vanaf nu de ‘voedselbank-tuinen’ noemen.

Bij de voedselbank-tuinen bleek het initiatief voor het project vaak te komen van iemand die in aanraking was gekomen met de voedselbank en daarnaast ervaring heeft met tuinieren (landbouwopleiding, groenbeheer e.d.). Deze initiatiefnemer is meestal ook de leidinggevende van het project. De initiatiefnemer ziet de nood bij de voedselbank en weet hoe hij/zij groenten moet verbouwen en start daarom dit project als particulier initiatief. De groenten gaan dan ook allemaal naar de voedselbank. Deze projecten hebben het over het algemeen niet moeilijk om fondsen te krijgen. Veel bedrijven, maar ook gemeenten, vinden deze projecten sympathiek en doneren geld en middelen. Het valt op dat de initiatiefnemers trots zijn op project. De initiatiefnemers houden de krantenartikelen bij over het project en ook alle opbrengsten worden nauwkeurig bijgehouden. Het hoofddoel van deze projecten is productie voor de voedselbank.

Bij de representatie van het probleem valt in het taalgebruik een sterk gevoel van urgentie en noodzaak op. Dezelfde citaten, ditmaal heb ik de woorden vet gedrukt waaruit dit gevoel van urgentie blijkt:

Bij de afnemers van de voedselpakketten is er **dringend behoefte** aan verse groente en fruit, vooral in gezinnen met jonge kinderen. Daarom zorgen wij voor verse producten. (Tuin 35)

Noodgedwongen is de Voedselbank in X dan ook met een eigen moestuin begonnen. “Steeds meer bedrijven waar wij voorheen nog wel eens iets van kregen, hebben hun productie aangepast. Daardoor blijft er voor ons steeds minder over,” zegt collega-bestuurder X, “en we willen onze klanten ook van verse groenten voorzien.” Onze klanten eten slecht en we willen ze toch iets gezonds meegeven. (Tuin 4)

In hoofdstuk vier heb ik de armoedetalen van Friedman (1996) en Engbersen (1998) besproken. In de bovenstaande citaten komt ‘dramatische’ taal terug. Het gaat ineens over honger en dat ‘gezinnen met jonge kinderen’ geen verse groente en fruit hebben.

5.2.2 Duurzaamheid-tuinen

In de teksten bij groep twee valt de idealistische insteek op. De initiatiefnemers streven naar een groenere wereld waar mensen in harmonie met de natuur en elkaar samenleven. De oplossing is een tuin waar mensen weer in aanraking komen met de natuur en elkaar. Het volgende citaat verheldert dit:

Het is een plek in de wijk waar bewoners graag komen, om te tuinieren, een praatje te maken met andere bezoekers of om even lekker te zitten in het groen. Ook voor kinderen is er plek om te spelen en te helpen. (Tuin 7)

Binnen deze visie past ook dat 'kwetsbare' groepen de tuin kunnen onderhouden en zo dagbesteding hebben en eventueel weer geactiveerd kunnen worden. De tuin is dus in principe voor iedereen, maar deze 'kwetsbare' groepen krijgen een speciale rol. Het volgende citaat verduidelijkt dit:

Dit bijzondere project brengt mensen bij elkaar en biedt een duurzaam platform om armoede te verlichten door middel van activering, voedselproductie, educatie en gezondheidsbevordering. (Tuin 22)

Deze groep tuinen focust sterk op duurzaamheid. Daarom zal ik deze groep vanaf nu de 'duurzaamheid-tuinen' noemen.

Bij de duurzaamheid-tuinen zijn de initiatiefnemers particulier met een idealistische visie op de wereld. Sommige initiatiefnemers hebben wat ervaring met tuinieren, maar er zijn ook initiatiefnemers die juist vooral ervaring hebben met sociale buurtprojecten. De initiatiefnemers zijn vaak ook de leidinggevende en hebben dus soms een tuinderachtergrond en soms juist meer een maatschappelijk werk achtergrond. Een deel van de opbrengsten van de tuinen gaat naar de vrijwilligers, de rest wordt gebruikt om bijvoorbeeld een gemeenschappelijke maaltijd te koken of gaat naar sociale projecten (zoals de voedselbank of Resto van Harte). Bij deze tuinier-projecten is het krijgen van fondsen lastiger, hoewel stichtingen zoals het Oranje Fonds en Stichting Doen dit soort projecten wel steunen. De doelstelling van deze tuinen ligt vooral bij ontmoeting.

De initiatiefnemers van de duurzaamheid-tuinen ervaren een gebrek aan groene ruimte en verbondenheid. In de teksten van deze initiatiefnemers valt het ideaalbeeld op dat deze mensen van de wereld hebben. Opnieuw de citaten, ditmaal heb ik de woorden vet gedrukt waarin dit ideaalbeeld naar voren komt.

Het is een **plek in de wijk** waar bewoners graag komen, om te tuinieren, een praatje te maken met andere bezoekers of om even **lekker te zitten in het groen**. Ook voor kinderen is er **plek om te spelen** en te helpen. (Tuin 7)

Dit bijzondere project brengt **mensen bij elkaar** en biedt een **duurzaam platform** om **armoede te verlichten** door middel van **activering, voedselproductie, educatie en gezondheidsbevordering**. (Tuin 22)

In vergelijking met het taalgebruik van de vorige groep wordt hier niet gesproken over noodzaak. In het taalgebruik valt op dat er een beeld wordt geschetst over een groene ontmoetingsplek waar armoede kan worden 'verlicht'. Dit past binnen wat Friedman (1996) moralistische taal noemt. De armen zijn behoeftig. Dit project kan helpen om de armen te verlichten uit hun armoede door middel van 'activering, voedselproductie, educatie en gezondheidsbevordering'.

5.2.3 Dagbesteding-tuinen

In het geval van de derde groep tuinen, bleek het initiatief vaak vanuit de gemeente te komen. Deze presenteren het probleem dat minima geïsoleerd raken en inactief met alle bijbehorende problemen van dien. De initiatiefnemers hebben het idee dat de minima weinig bewegen en vaak ongezond eten. De oplossing die wordt gecreëerd is om minima te stimuleren om een volkstuintje te nemen. De twee citaten illustreren dit:

Tuinieren betekent bewegen en buiten zijn, de moestuin levert groente en op het volkstuincomplex is voldoende gelegenheid voor sociale contacten. Kortom, het is een actieve en gezonde tijdbesteding. (Tuin 48)

Op deze manier zijn deze burgers maatschappelijk nuttig bezig en er ontstaat een vorm van integratie met de samenleving. (Tuin 3)

Deze initiatiefnemers focussen op een gezonde dagbesteding voor minima en ik zal deze tuinen vanaf nu 'dagbesteding-tuinen' noemen.

Bij de dagbesteding-tuinen komt het initiatief, zoals gezegd, van de gemeente. De leidinggevende is vaak iemand die binnen de gemeente verantwoordelijk is voor het groenbeheer óf iemand die op projectbasis is aangenomen voor dit project. De fondsen komen uit het participatie of re-integratiebudget van de gemeente. Bij deze tuinen bepalen de minima zelf wat ze verbouwen en mogen de groenten houden. Vaak worden er 'tuincoaches' ingezet om minima te helpen bij het tuinieren. Dit zijn mensen die op hetzelfde complex een volkstuintje hebben. De minima hebben een redelijke vrijheid, maar de tuincoach kan wel ingrijpen als hij/zij het idee heeft dat de tuin niet goed onderhouden wordt.

Bij de initiatiefnemers van de dagbesteding-tuinen is het taalgebruik opnieuw anders. In dit taalgebruik valt vooral op dat er een sterk ideaalbeeld is van hoe iemand zijn/haar leven het beste kan inrichten. Kortom: wat is een goede dagbesteding? Wederom dezelfde citaten:

Tuinieren betekent **bewegen** en **buiten zijn**, de moestuin levert **groente** en op het volkstuincomplex is voldoende gelegenheid voor **sociale contacten**. Kortom, het is een actieve en gezonde tijdbesteding. (Tuin 48)

Op deze manier zijn deze burgers **maatschappelijk nuttig** bezig en er ontstaat een vorm van **integratie met de samenleving**. (Tuin 3)

In het taalgebruik van de initiatiefnemers van deze tuinen komt moralistische taal naar voren. In dit geval hebben de initiatiefnemers een sterk idee over hoe een goede en gezonde dagindeling er uit ziet. Minima moeten integreren in de samenleving en zijn op dit moment nog niet geïntegreerd. Door middel van deze projecten kunnen de minima opgevoed worden tot gezonde actieve burgers.

5.2.4 Voedselzekerheid-tuinen

De vierde groep is een kleinere groep, in deze groep vallen slechts twee tuinen. De initiatiefnemers van deze tuin zijn zelf minima. De representatie van het probleem is dat (biologische) groenten duur zijn en daardoor slecht bereikbaar voor mensen met weinig geld. Daarnaast zijn de initiatiefnemers vaak bewust bezig met voedselproductie. De oplossing die wordt gecreëerd is om samen met andere minima zelf voedsel te verbouwen en zich zo onafhankelijk op te stellen. De twee citaten verhelderen dit:

Als minima kun je niet vertrouwen op deze maatschappij: constant veranderd er wel wat en zijn er organisaties/ambtenaren die je eigenlijk niet willen helpen maar er voor hun eigen hachje zitten. Doe iets voor jezelf en help jezelf met een moestuin: dan verbouw je voor jezelf (eventueel met hulp van anderen) verse groentes. (Tuin 28)

We starten dit uit eigen initiatief: vertrouwen op betere tijden laat je verhongeren dus help mee. (Tuin 28)

Bij deze groep worden andere minima gestimuleerd om mee te doen. Deze activering komt echter vanuit een verlangen naar autonomie en wordt niet door 'buitenstaanders' opgelegd. Het gaat voornamelijk op productie van groenten en daarom noem ik deze tuinen 'voedselzekerheid-tuinen'.

Bij de voedselzekerheid-tuinen komt het initiatief van minima zelf. De leiding ligt vaak bij één van de minima, maar er wordt in overleg bepaald hoe de tuin ingericht gaat worden. Beide tuinen hebben

grote moeite met het krijgen van fondsen. Hierdoor zijn de kosten uiteindelijk best hoog en valt het tegen hoe goedkoop het zelf verbouwen is.

In beide gevallen loopt de relatie met de gemeente moeizaam. Bij een van de projecten heeft de gemeente de initiatiefnemer benaderd of ze misschien re-integratietrajecten wilde aanbieden op haar tuin. De ambtenaar vond dit een mooi idee. De initiatiefnemer weigert dit echter. Ze heeft zelf negatieve ervaringen met re-integratieprojecten en hoe ze hierin is 'geduwd'. De initiatiefnemer noemt dit soort projecten 'dwangarbeid'. Ze wil niet dat uitkeringsgerechtigden in haar tuin 'dwangarbeid' moeten uitvoeren. De initiatiefnemer vindt het paternalistisch en dat dit armen criminaliseert.

Je wordt gek van thuis zitten, veel mensen zoeken invulling voor de week. Je moet met mensen beslissen, niet over mensen. Daarnaast moet je mensen ook **niet als crimineel behandelen omdat ze werkloos zijn**. Straks moeten werklozen verplicht voedsel verbouwen en dan weer ophalen bij de voedselbank. (Interview C)

Het taalgebruik laat wantrouwen naar de overheid zien. Dezelfde citaten opnieuw:

Als minima kun je **niet vertrouwen op deze maatschappij**: constant veranderd er wel wat en zijn er organisaties / ambtenaren die je eigenlijk **niet willen helpen** maar er voor hun eigen hachje zitten. Doe iets voor jezelf en help jezelf met een moestuin: dan verbouw je voor jezelf (eventueel met hulp van anderen) verse groentes. (Tuin 28)

We starten dit uit eigen initiatief: **vertrouwen op betere tijden laat je verhongeren** dus help mee. (Tuin 28)

De armoedetaal (Friedmann, 1996) die hier naar voren komt is de taal van de armen. In de teksten en het interview komt tot uitdrukking hoe minima hun positie zelf beleven. Zoals al aangegeven, kan in deze taal van de armen empowerment naar voren komen. Dat is ook hier het geval: de minima nemen zelf het heft in handen.

5.3 Afwijkende gevallen

In hoofdstuk drie ben ik ingegaan op manieren om de validiteit van onderzoek te vergroten. Silverman (2011) draagt daarbij aan om aandacht te besteden aan 'afwijkende' gevallen en waarom deze gevallen afwijken. Dat zal ik doen in deze paragraaf. Ligt de oorzaak bij verkeerde categorieën? Of bij iets anders?

Eén van de tuinen bleek af te wijken en moeilijk in te delen te zijn in de typologie. De tuin leek elementen te hebben van de voedselbank-tuin en de duurzaamheid-tuin. Ik heb dit geval verder onder de loep genomen.

Bij oprichting van deze tuin was er een sterke link met de voedselbank. De tuin was gestart naar aanleiding van een tekort aan groenten en bevindt zich zelfs op terrein van de voedselbank. Bij de bestudering van de teksten viel echter op dat het hoofddoel niet op productie lag maar op duurzaamheid en een plek bieden voor kwetsbaren. Bij het herlezen van de teksten en interviews kwam ik er achter dat deze tuin in de loop der tijd veranderd is van karakter.

Bij de start lag de nadruk namelijk op productie en gingen alle opbrengsten naar de voedselbank. De mensen die ik de tuin werkten zaten in een re-integratieproject. Eén jaar nadat de tuin was opgericht viel deze subsidie echter weg en moest de tuin een andere manier vinden om fondsen te krijgen. Op dit moment zijn ook de oorspronkelijke initiatiefnemers om diverse redenen gestopt. Bij de nieuwe initiatiefnemers lag er veel meer nadruk op duurzaamheid. Daarnaast werden er ook fondsen aangeschreven die sociale cohesie willen bevorderen. Het voedsel werd nu ook verdeeld onder de vrijwilligers en het tuinieren ging het hele jaar door. Daarnaast staat er nu ook kunst in de tuin en wordt er geëxperimenteerd met permacultuur. Tijdens het interview gaf de huidige leidinggevende aan: “De groenteopbrengst valt tegen, maar mensen komen hier wel tot bloei” (Interview J).

Deze tuin leek dus een afwijkend geval omdat er elementen waren uit twee categorieën tuinen. Bij nadere bestudering bleken de doelen van de tuin veranderd te zijn. In oudere documenten kwamen dus elementen uit de ene categorie naar voren, maar uit nieuwere documenten en mijn interview elementen uit de andere categorie. Deze tuin is dus van voedselbank-tuin overgegaan naar een duurzaamheid-tuin. De tuin wijkt dus in werkelijkheid niet af, maar ondersteunt de typologie.

5.4 Conclusie

In dit hoofdstuk is naar voren gekomen dat initiatiefnemers van moestuin-projecten voor minima diverse problemen presenteren. Aan de hand van de doelstellingen kwamen vier representaties van problemen naar voren:

1. Mensen staan te ver af van de voedselproductie, de natuur en van elkaar
2. Er is een tekort aan groenten
3. Minima raken sociaal geïsoleerd
4. Minima hebben een verkeerde mentaliteit

Hoewel de representaties verschillen, ervaren de initiatiefnemers dat een moestuin-project met minima een oplossing is voor hun 'probleem'.

Nadere bestudering leverde vier soorten tuinen op. Allereerst de voedselbank-tuin. De initiatiefnemers presenteren het probleem dat de voedselbank een tekort aan groenten heeft en besluit daarom zelf groenten te gaan verbouwen. Door te tuinieren wordt honger dus tegengegaan. Het taalgebruik komt overeen met wat Engbersen (1998) dramatische taal noemt. Zelf verbouwen wordt neergezet als enige oplossing en onvermijdelijk.

Ten tweede de duurzaamheid-tuinen. De initiatiefnemers hebben een idealistisch beeld over hoe de wereld er uit zou moeten zien en presenteren het als een probleem dat voedsel ver van mensen afstaat en dat er weinig sociale cohesie is. Door een groene ruimte te creëren en een dagbesteding voor kwetsbaren wordt dit opgelost. Het taalgebruik is moralistisch, deze tuinen moeten helpen om armen te 'verlichten' uit hun armoede door ze nuttige dagbesteding te bieden. De initiatiefnemers koppelen tuinieren aan activering van armen. Door te tuinieren worden armen geactiveerd en kunnen zichzelf helpen om uit de armoede te komen.

De derde tuin is de dagbesteding-tuin. De initiatiefnemers zijn gemeenten die het probleem presenteren dat minima geïsoleerd raken en inactief. De initiatiefnemers hebben een duidelijk beeld van een goede invulling van de dag en wat gezond is voor minima. Tuinieren past binnen dit plaatje. Door te tuinieren kunnen minima allerlei lessen leren en daarmee betere burgers worden. Het taalgebruik is wederom moralistisch. Ook hier koppelen de initiatiefnemers tuinieren aan activering van armen. Door te tuinieren leren de minima dagritme en gaan ze gezonder leven, waardoor ze uit de armoede kunnen komen.

De vierde soort tuinen zijn de voedselzekerheid-tuinen. De initiatiefnemers leven zelf van een sociaal minimum en presenteren het probleem dat groenten te duur zijn en daarom buiten bereik zijn. Door zelf groenten te verbouwen hopen minima dit op te lossen. Hierin komt het taalgebruik van de armen naar voren. Tuinieren levert volgens de initiatiefnemers dus goedkope groenten op waardoor minima ook groenten kunnen eten.

Tabel 2 geeft een overzicht van de presentatie van het probleem, de bijbehorende oplossing en armoedetaal.

Tabel 2: Presentatie probleem door de initiatiefnemers

Naam tuin	Voorstelling probleem	Bijbehorende oplossing	Armoedetaal
Voedselbank-tuin	Voedselbank heeft tekort aan groenten	Zelf groenten verbouwen voor de voedselbank	Dramatisch
Duurzaamheid-tuin	Mens ver van natuur & weinig sociale cohesie	Groene ruimte creëren & dagbesteding	Moralistisch
Dagbesteding-tuin	Minima raken geïsoleerd & inactief	Activering minima door tuinieren	Moralistisch
Voedselzekerheid-tuin	Groenten zijn duur	Zelf groenten verbouwen	Taal van de armen

H.6 Analyse taal, objecten & gedrag

Met behulp van de 'What's the problem'-methode van Bacchi (1999) heb ik de tuinen gecategoriseerd waarbij een indeling ontstond van vier groepen tuinen. De volgende stap die ik heb genomen is om met behulp van de methode van Yanow (2000) gedetailleerder in te gaan op de ontstane groepen. Yanow (2000) richt zich op de symbolische relatie tussen voorwerpen en hun betekenis om zo het discours te achterhalen. Ze onderzoekt daarbij symbolische taal, voorwerpen en gedrag. Hiermee beantwoord ik mijn tweede deelvraag.

6.1 Toepassing

Ik heb Yanow's (2000) methode als volgt toegepast. Allereerst heb ik gezocht naar de betekenisvolle symbolen in het taalgebruik van de initiatiefnemers. Ik heb hierbij gekozen voor twee elementen. Allereerst de naam die de initiatiefnemers zelf hebben gegeven aan de tuin. De naam is de kortste symbolische omschrijving van de tuin die de initiatiefnemers hebben gegeven. Ik vermoed dat dit iets laat zien van de gedachten van de initiatiefnemers. Ten tweede heb ik gekeken naar categorieën die initiatiefnemers hebben gebruikt om de doelgroep aan te duiden. Zoals Yanow (2000) schrijft kunnen de categorieën en de logica achter de categorieën de ideeën van de initiatiefnemers verhelderen.

Ten tweede heb ik gezocht naar symbolische objecten. Ik heb daarbij als uitgangspunt de indeling van de tuin genomen omdat de tuin een belangrijk aspect van het project is. Wat valt er op in het ruimtegebruik van de tuinen? En hoe verschillen tuinen op dit punt? Ik heb hierbij ook gekeken naar de symbolische objecten op de websites. Welke afbeeldingen kiezen de initiatiefnemers om de buitenwereld iets over het project te laten zien? Ik heb me daarbij gefocust op de foto's die op de websites geplaatst zijn.

Ten derde heb ik gekeken naar symbolisch gedrag. Hoe laat het gedrag op de tuinen iets zien over de gedachten van de initiatiefnemers? Drinken ze altijd koffie met elkaar? Tuinieren ze het hele jaar door? Wat zegt dit over de initiatiefnemers en doelen van de tuin? Ik heb hierbij ook weer gekeken naar de verschillen in gedrag tussen de tuinen.

6.2 Symbolische taal

6.2.1 Naamgeving tuin

Bij de naamgeving voor de voor de tuinen valt op dat zowel de voedselbank-tuinen als de duurzaamheid-tuinen vaak de naam 'Voedseltuin' kiezen. Wanneer ik de initiatiefnemers vroeg waar deze naam vandaan kwam, werden er echter wel verschillende redenen genoemd. De

initiatiefnemers van de voedselbank-tuinen gaven aan dat dit gekozen was als samentrekking van de woorden voedselbank en tuin. De initiatiefnemers van de duurzaamheid-tuin hadden dit gekozen omdat het een combinatie is van de woorden 'voedsel' en 'tuin' is. Het woord 'voedsel' om te benadrukken dat er voedsel verbouwd wordt, 'tuin' om aan te geven dat het om een groene ontmoetingsruimte gaat. De dagbesteding-tuinen werden meestal volkstuintjes voor minima genoemd. De voedselzekerheid-tuinen moestuin.

De naamgeving van de tuinen laat iets zien over de representatie van het probleem. De voedselbank-tuin noemt zichzelf meestal 'voedseltuin' om daarmee te refereren naar de sterke link met de voedselbank. Het doel is namelijk om de tekorten bij de voedselbank aan te vullen. De duurzaamheid-tuin noemt zich ook vaak 'voedseltuin' maar daarmee wordt gerefereerd aan het feit dat het een ontmoetingsplek (tuin) is waar geproduceerd wordt. Het doel is om mensen elkaar te laten ontmoeten én dat mensen leren waar voedsel vandaan komt. Voor dagbesteding-tuinen wordt gekozen voor het woord 'volkstuintjes voor minima'. In de titel komt naar voren dat de doelgroep specifiek minima zijn. Het doel is om deze groep te activeren. De voedselzekerheid-tuinen onderscheiden zich minder in naam en noemen zichzelf 'gewoon' moestuin. De doelen zijn dan ook hetzelfde als bij andere 'normale' moestuintjes: groenten verbouwen.

6.2.2 Categorijsatie doelgroepen

De volgende stap die ik heb genomen is het bestuderen van de verschillende doelgroepen en hoe er over de doelgroepen gesproken wordt.

Bij de 'voedselbank-tuinen' bestaat de doelgroep uit vrijwilligers, waarbij er specifiek een beroep wordt gedaan op klanten van de voedselbank. De volgende citaten laten dit onderscheid zien:

In de voedseltuin werken **zowel vrijwilligers als gebruikers van de voedselbank**. (Tuin 5)

Vrijwilligers van de voedselbank gaan daar **samen met cliënten** groenten verbouwen. (Tuin 31)

Vrijwilligers en cliënten van Voedselbank X werken hier samen. (Tuin 2)

Drie ochtenden in de week werken **vrijwilligers en klanten van de voedselbank** mee aan het verbouwen van de flinke tuin. (Tuin 4)

Er wordt onderscheid gemaakt tussen de groep 'gewone' vrijwilligers die komen helpen omdat ze graag iets doen voor de medemens. Daartegenover staat de categorie: klanten van de voedselbank. Wat maakt de klanten van de voedselbank anders dan de andere vrijwilligers? De Van Dale (Van der Sijs et al., 2005) definieert vrijwilliger als: "iemand die zich vrijwillig meldt voor iets". Vrijwilliger

wordt gedefinieerd als uit eigen beweging. 'Gewone' vrijwilligers komen dus helpen uit eigen beweging, van de klanten wordt verwacht dat ze komen helpen. In de gesprekken kwam ook naar voren dat de initiatiefnemers teleurgesteld waren dat de klanten van de voedselbank niet kwamen. Dit werd wel verwacht. In de gesprekken kwam niet aan de orde dat 'gewone' vrijwilligers zich weinig melden en waarom dit het geval was.

Bij de 'duurzaamheid-tuinen' is het creëren van een groene ruimte nauw verweven met de doelstelling om dagbesteding te bieden. Ook hier wordt onderscheid gemaakt tussen 'gewone' vrijwilligers en daarnaast een groep voor wie dit een zinvolle invulling van de dag kan zijn. De volgende citaten illustreren hoe er over de doelgroep gesproken wordt:

De doelgroep van de voedseltuin bestaat uit een mix van: **klanten van de Voedselbank**, sociaal en economisch **minder zelfredzame mensen** die op zoek zijn naar een aantrekkelijke en gezonde dagbesteding en/of willen werken aan hun persoonlijke ontwikkeling, en **burgers die iets willen en kunnen betekenen** voor het werken aan de Gezonde Stad. (Tuin 34)

Cliënten van de Voedselbank en buurtbewoners kunnen er hun eigen voedsel verbouwen. (Tuin 22)

De tuin is een buurttuin, die wordt aangelegd en beheerd door **buurtbewoners en cliënten** van de Voedselbank. (Tuin 8)

Het eerste citaat laat duidelijk het onderscheid zien. De klanten van de voedselbank en de 'minder zelfredzame mensen' worden aangesproken om te komen helpen. Voor deze groep is het een gezonde dagbesteding en manier om te werken aan persoonlijke ontwikkeling. Voor de derde doelgroep: de burgers die iets willen en kunnen betekenen wordt het geen 'gezonde dagbesteding genoemd'. In dit geval kunnen de burgers namelijk iets 'betekenen' voor de tuin en werken zelfs aan de 'Gezonde Stad'. Zij hoeven niet dingen te leren of bezig gehouden te worden.

De doelgroep die tegenover de 'gewone' vrijwilliger wordt gezet is een diverse doelgroep waar 'iets mee is'. Aan de ene kant zijn dit mensen met een lichamelijke of psychische beperking. Aan de andere kant is er de groep die 'niet zelfredzaam is', 'een afstand heeft tot de arbeidsmarkt', 'voor wie meedoen niet vanzelfsprekend is'. Termen die worden gebruikt zijn:

De kwetsbare medeburger (Tuin 34)

Sociale doelgroepen (Tuin 35)

Voor wie meedoen niet vanzelfsprekend is (Tuin 12)

Inwoners met een afstand tot de arbeidsmarkt (Tuin 22)

Mensen met een beperking (Tuin 43)

Mensen uit de OGGz-doelgroep⁷ (Tuin 43)

Mensen die het minder goed getroffen hebben (Tuin 8)

In het geval van de mensen met een beperking leek de tuin op het idee van een zorgboerderij. In één van de interviews heb ik gevraagd wat eigenlijk het verschil was tussen dit project en een zorgboerderij. De geïnterviewde antwoordde: "Eigenlijk is het hetzelfde, behalve dat hier ook gewone mensen aan de slag zijn" (Interview H).

Uit deze categorisatie blijkt dat initiatiefnemers het van belang vinden om een mix te hebben tussen de 'gewone' mensen en mensen met wie iets aan de hand is. Deze laatste groep is echter heel divers; van mensen met een beperking tot mensen zonder werk. Ook hier komt de tweedeling in categorieën naar voren: de ene groep kan het project iets brengen, de andere groep komt iets leren bij het project.

Bij de 'dagbesteding-tuinen' is de doelgroep een groep waarbij re-integratie op de arbeidsmarkt er op korte termijn niet inzit:

Mensen die **niet meekomen op de arbeidsmarkt** en voorlopig ook geen werk gaan vinden. (Interview B)

Ondersteuning geeft aan mensen 'die op eigen kracht nog **geen plaats op de reguliere arbeidsmarkt** kunnen verwerven'. (Tuin 48)

Met **inzet van burgers die mensen net een duwtje in de rug kunnen geven** om weer naar buiten te treden. (Tuin 48)

Kansen bieden aan **minder kansrijke mensen** om nieuwe mogelijkheden te ontdekken. (Tuin 47)

De doelgroep zijn minima, maar in de omschrijving valt op dat de categorie gepresenteerd als een groep waar iets mis mee is. De minima kunnen niet meekomen op de arbeidsmarkt, in elk geval niet op eigen kracht en hebben een steuntje in de rug nodig om naar buiten te treden. Burgers kunnen mensen 'een duwtje kunnen geven' waardoor minima weer naar buiten treden. De burgers kunnen de minima dus iets leren.

Bij de 'voedselzekerheid-tuinen' is de doelgroep eigenlijk iedereen die een 'krappe beurs' heeft. Dit gaat vooral op basis van goed vertrouwen, er zijn geen harde criteria voor deelname. De categorisatie vindt alleen plaats op basis van een laag inkomen.

⁷ "OGGZ staat voor Openbare Geestelijke Gezondheidszorg. De OGGZ richt zich op een zeer diverse doelgroep van sociaal kwetsbare mensen in de marge van de samenleving die zelf nauwelijks een beroep doen op de bestaande hulpverlening." (GGD, 2014)

In de categorisatie van de doelgroepen valt op dat er in de eerste drie soorten tuinen onderscheid wordt gemaakt tussen mensen die iets toe te voegen hebben aan de tuin en mensen die iets kunnen leren. Alleen bij de voedselzekerheid-tuin gebeurt dit niet. De onderstaande tabel somt dit nogmaals op.

Tabel 3: Categorisatie doelgroepen tuinen

Tuin	Mensen die iets toevoegen	Mensen die iets kunnen leren
Voedselbank-tuin	- Vrijwilligers	- Gebruikers voedselbank
Duurzaamheid-tuin	- Burgers die iets willen en kunnen betekenen - Buurtbewoners	- Klanten van de voedselbank - Minder zelfredzame mensen - Kwetsbare medeburgers - Sociale doelgroepen - Voor wie meedoen niet vanzelfsprekend is - Inwoners met een afstand tot de arbeidsmarkt - Mensen met een beperking - Mensen uit de OGGz-doelgroep - Mensen die het minder goed getroffen hebben
Dagbesteding-tuin	- Burgers die mensen een duwtje in de rug kunnen geven	- Mensen die niet meekomen op de arbeidsmarkt - Mensen die op eigen kracht nog geen plaats op de reguliere arbeidsmarkt kunnen verwerven - Mensen die duwtje in de rug nodig hebben - Minder kansrijke mensen
Voedselzekerheid-tuin	- Mensen met een krappe beurs	

Het effect hiervan is dat de doelgroep 'die iets kan leren' neergezet wordt als een groep mensen waar iets mis mee is. Ze zitten in de huidige situatie door allerlei problemen, maar het project kan een uitkomst bieden door de groep iets te leren.

6.3 Symbolische objecten

Na het onderzoeken van de gebruikte symbolische taal, heb ik gekeken naar de betekenisvolle objecten. Mijn focus daarbij is op de tuinen zelf als object. Zijn de tuinen opgedeeld in individuele stukken of zijn ze één geheel? Is er een plek om samen te komen? Hoe zien de tuinen er verder uit en hoe wordt het voedsel verbouwd? En tot slot heb ik ook de foto's op de websites bekeken om te onderzoeken of hier een verschil zichtbaar werd.

De voedselbank-tuinen en de duurzaamheid-tuinen waren allemaal gemeenschappelijke tuinen, de tuin werd niet onderverdeeld in individuele stukken. Bij de voedselbank-tuinen gaat het om gezamenlijke productie die vervolgens als geheel naar de voedselbank gaat. Bij de duurzaamheid-tuinen is de tuin juist een plek waar iedereen samenkomt en er sociale cohesie is. Het maken van individuele stukken tuin past niet binnen dit beeld. De dagbesteding-tuinen waren echter wel individueel. Een van de doelstellingen is dat minima zelf werken op hun stukje land en leren dat werken loont. Bij de voedselzekerheid-tuinen wisselde dit. Eén van de tuinen is begonnen als gemeenschappelijke tuin maar uiteindelijk verdeeld in stukken om het zo 'eerlijk' te maken.

De voedselbank-tuinen en de duurzaamheid-tuinen hadden ook allemaal een plek om samen te komen om koffie te drinken en elkaar te ontmoeten. Bij een aantal duurzaamheid-tuinen was er opvallend veel geld besteed aan het gebouw waar samen werd gekomen. Eén van de duurzaamheid-tuinen had ook een gemeenschappelijke kledinglijn. In dit symbool komt naar voren dat de initiatiefnemer waarde hecht aan eenheid. Bij de dagbesteding-tuinen was er geen gemeenschappelijke plek. De minima verbouwen hier individueel op een eigen stukje en niet als team. Bij de voedselzekerheid-tuinen kwamen de minima samen in het gebouw van de vereniging waar de tuin van was.

De indeling van de tuinen was ook verschillend. Bij de voedselbank-tuinen viel op dat er rechte bedden waren die genummerd waren zodat alles goed bijgehouden kon worden. Er werd daarnaast biologisch geteeld. Bij de duurzaamheid-tuinen werd ook biologisch geteeld en soms geëxperimenteerd met permacultuur. De tuinen waren niet ingedeeld in rechte stukken. Sommige van de duurzaamheid-tuinen hadden daarnaast andere elementen in de tuin zoals een vijver, kunst en bankjes. Hierin komt tot uitdrukking dat de tuin meer is dan productie, het is een mooie groene

plek om elkaar te ontmoeten. Bij de dagbesteding-tuinen bepaalt de eigenaar van het stukje naar eigen inzicht wat en hoe er verbouwd wordt. Bij de voedselzekerheid-tuinen is dit eveneens het geval, hoewel hier wel veel aandacht voor biologisch verbouwen is.

Tot slot viel op dat de foto's op de websites een verschillend beeld laten zien. Bij de voedselzekerheid-tuin stonden er veel foto's op de websites met de kratten met opbrengsten en/of waar de kratten overhandigd werden aan de voedselbank. Bij de duurzaamheid-tuinen staan op de website veel foto's van mensen die samenwerken of van gebeurtenissen op de tuin (bijv. feest of samen koken). Op de websites van de dagbesteding-tuinen zijn vooral mensen te zien die tuinieren. Tot slot stonden er op website van de voedselzekerheid-tuin allerlei afbeeldingen van internet, geen afbeeldingen van de tuin zelf of mensen aan het werk. Hier stonden bovendien wat politiek geladen afbeeldingen tussen zoals een foto van een demonstratie. Hieronder van elke tuin een voorbeeld van een foto van de website.

Voedselbank-tuin

Duurzaamheid-tuin

Dagbesteding-tuin

Voedselzekerheid-tuin

Figuur 6: Foto's van websites projecten

Bij het bestuderen van de symbolische objecten werden de doelstellingen van de initiatiefnemers bevestigd. De voedselbank-tuinen zijn gemeenschappelijk en hebben rechte bedden. De nadruk ligt op de productie, hoewel er wel een plek is om samen te komen. De foto's op de websites met kratten groenten bevestigen dit. Bij de duurzaamheid-tuin wordt ook gezamenlijk verbouwd, maar de tuin is veel minder strak en bevat ook elementen die niets met productie te maken hebben (bijvoorbeeld de kunst). Op de websites staan vooral afbeeldingen van mensen die elkaar ontmoeten. Dit bevestigt het idee dat de initiatiefnemers waarde hechten aan ontmoeting, van elkaar en met de natuur.

Bij de dagbesteding-tuinen wordt er individueel verbouwd. Er is geen plek om samen te komen en de indeling van de tuin is vrij aan de eigenaar. Het doel is hier dat de minima buiten komen, niet om elkaar te ontmoeten als groep. Op de websites staan dan ook afbeeldingen van mensen die een eigen volkstuintje hebben en hierin werken. Bij de voedselzekerheid-tuinen wisselt de inrichting van de tuin. Bij één van de tuinen is er halverwege het seizoen overgegaan van een gemeenschappelijke naar een individuele tuin. De reden hiervoor was dat een aantal mensen minder kwamen en daardoor de oogst niet eerlijk verdeeld zou kunnen worden. Op de website staan afbeeldingen van moestuinen maar ook de politieke thema's. Hierin komt het wantrouwen richting de overheid en streven naar autonomie naar voren. In tabel 4 is een overzicht te vinden.

Tabel 4: Symbolische objecten

Naam tuin	Individueel/ Gezamenlijk	Plek samen komen	Indeling/ manier tuinieren	Foto's website
Voedselbank-tuin	Gemeenschappelijk	Ja	Rechte bedden	Kratten voor voedselbank
Duurzaamheid-tuin	Gemeenschappelijk	Ja	Biologisch, soms perma-cultuur. Ook andere elementen zoals kunst	Mensen die elkaar ontmoeten
Dagbesteding-tuin	Individueel	Nee	Eigen invulling	Mensen aan het werk in de tuin
Voedselzekerheid-tuin	Wisselt	Vaak	Wisselt, vaak wel biologisch	Moestuinen & politieke foto's

6.4 Symbolisch gedrag

Ten derde heb ik gekeken naar betekenisvol gedrag. Zijn er verschillen tussen de tuinen in gedrag? En wat laten deze verschillen zien over de initiatiefnemers en hun visie?

Bij de voedselbank-tuinen viel op dat de tuinen allemaal stoppen in de winter, de productie ligt dan namelijk stil. De voedselbank-tuinen dronken wel vaak koffie met elkaar, waardoor er een moment is waarop de vrijwilligers elkaar kunnen ontmoeten. In de winter stopte dit echter. De initiatiefnemers hebben als doel op te produceren, het sociale element is ondergeschikt. Het was daarnaast opvallend dat de initiatiefnemers vaak een zekere trots hadden over hun project. Dit uitte zich onder andere in het verzamelen van krantenartikelen over het project en het nauwkeurig bijhouden van de oogst.

Bij de duurzaamheid-tuin draaien de projecten het hele jaar door. De sociale ontmoeting kan immers het hele jaar doorgaan. Ook hier wordt er koffie met elkaar gedronken, maar deze tuinen houden ook vaak 'tuinfeesten' en maaltijden met elkaar. De sociale cohesie is het hoofddoel.

Bij de dagbesteding-tuin stoppen de deelnemers ook in de winter. Daarnaast krijgen de minima een tuincoach toegewezen om ze te helpen met het tuinieren. Deze tuincoach moet in de gaten houden of de deelnemer nog komt en hoe de tuin erbij ligt. De minima heeft dus enige vrijheid in wat hij/zij verbouwt en wanneer hij/zij komt tuinieren. Aan de andere kant wordt er wel toezicht gehouden of de deelnemer wel voldoende functioneert. Als een van de minima niet vaak genoeg komt en het onkruid te hoog liet komen, werd hij/zij uit het project gezet.

Bij de voedselzekerheid-tuin wordt ook niet getuinierd in de winter. Opvallend is dat er bij beide tuinen nauwkeurig wordt besloten wie welk deel van de oogst toekomt gebaseerd op het aantal uren werk in de tuin. Het doel is namelijk om voedsel te produceren en zo voedsel beschikbaar te stellen voor mensen met een krappe beurs. Het volgende citaat verduidelijkt hoe dit werkt:

Het werk gaat rechtvaardig beloond worden. Ben je ½ dag aanwezig zal dat minder opleveren dan je een hele dag aanwezig bent. Ben je alleen tijdens de oogst aanwezig en niet tijdens het voorbereidende werk dan zal ook je rechtvaardigde deel minder zijn. (Tuin 28)

In tabel 5 een overzicht van wanneer de tuinier-projecten draaien en ander opvallend gedrag. Met ander opvallend gedrag bedoel ik gedrag dat afwijkt van het gedrag in de andere tuinen en iets vertelt over het beeld dat de initiatiefnemer heeft van het project.

Tabel 5: Symbolisch gedrag

Naam tuin	Seizoen	Ander symbolisch gedrag
Voedselbank-tuin	Lente t/m herfst	Nauwkeurig de oogst bijhouden
Duurzaamheid-tuin	Hele jaar	Drinken koffie samen & houden tuinfeesten
Dagbesteding-tuin	Lente t/m herfst	Tuincoaches
Voedselzekerheid-tuin	Lente t/m herfst	Nauwkeurige verdeling oogst

6.5 Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik bekeken hoe de moestuinen praktisch georganiseerd zijn en in hoeverre dit iets zegt over het discours van de initiatiefnemers. Welke verschillen zijn er in symbolisch taalgebruik, symbolische objecten en symbolisch gedrag tussen de tuinen? En welke waarden, overtuigingen en gevoelens schuilen er achter deze symbolen?

Bij symbolische taal heb ik de naamgeving van de tuinen en de categorieën doelgroepen onderzocht. De initiatiefnemers hebben een bepaalde overtuiging over het doel van hun project. In de naamgeving kwam dit naar voren. In de namen van de voedselbank-tuinen werd gerefereerd aan de voedselbank. De initiatiefnemers hebben dan ook de overtuiging dat de voedselbank een tekort aan groenten heeft en wil dit oplossen door zelf te produceren. Bij de duurzaamheid-tuin werd in de naam gerefereerd aan een groene ontmoetingsplek waar voedselproductie plaats vindt. De initiatiefnemers hebben de overtuiging dat mensen elkaar te weinig ontmoeten en niet goed weten waar voedsel vandaan komt. De duurzaamheid-tuin moet dit oplossen. Bij de dagbesteding-tuin ligt de nadruk in de naam op 'minima'. De initiatiefnemers hebben de overtuiging dat minima geactiveerd moeten worden en verwijzen in de naam ook naar deze groep. Bij de voedselzekerheid-tuinen noemen zichzelf moestuin, het doel is namelijk om groenten te verbouwen.

In de categorisatie van de doelgroepen maakten dat de initiatiefnemers van de eerste drie groepen tuinen onderscheid tussen de groep die iets toe kan voegen, tegenover de groep die er iets kan leren. In de overtuiging komt naar voren dat er verschil is tussen deze groepen en dat het project nuttig kan zijn voor de doelgroep 'die iets kan leren'. Bij de voedselbank-tuin zijn dit vooral klanten van de voedselbank, bij de duurzaamheid-tuin de 'kwetsbaren' en bij de dagbesteding-tuin de groep 'die niet op eigen kracht werk kan vinden'. De initiatiefnemers hebben het idee dat de tuin kan helpen om deze groepen te activeren en verder te helpen. Het effect is dat de doelgroep die iets kan leren wordt neergezet als behoeftig, een groep waar iets mis mee is. Bij de voedselzekerheid-tuin wordt er

geen onderscheid gemaakt tussen wie iets moet leren en wie iets kan toevoegen. Iedereen met een krappe beurs mag mee tuinieren.

Bij symbolische objecten heb ik me gericht op de tuinen zelf. Bij de voedselbank-tuinen viel op dat de initiatiefnemers waarde hechten aan efficiënt mogelijke productie. Bij de duurzaamheid-tuinen daarentegen was de waarde van ontmoeting en sociale cohesie belangrijker dan de waarde van efficiënte productie. Uit de inrichting van de dagbesteding-tuinen viel de waarde van gezondheid op. De minima werden vrijgelaten in de inrichting en krijgen een eigen stukje tuin. Het gaat niet om hoe efficiënt er geproduceerd wordt en dat minima anderen ontmoeten. Het doel is om de waarde gezondheid (bewegen en groenten eten) over te brengen op de minima. De initiatiefnemers van de voedselzekerheid-tuinen hebben geen duidelijke symbolische indeling van de tuinen. De websites laten echter wel iets zien over de waarde van de initiatiefnemers. Hierop waren bijvoorbeeld foto's te zien van demonstraties tegen de overheid. De waarde van autonomie komt hierin tot uiting.

Tot slot het symbolische gedrag. Bij het symbolisch gedrag van de voedselbank-tuinen viel op dat er alleen in het productieseizoen bij elkaar wordt gekomen. De initiatiefnemers hechten waarde aan efficiënte productie en in de winter kan er niet geproduceerd worden. Deze productie wordt nauwkeurig bijgehouden. De initiatiefnemers van de duurzaamheid-tuinen daarentegen komen het hele jaar samen. Sociale cohesie, een belangrijke waarde voor deze groep initiatiefnemers, is immers niet afhankelijk van het seizoen. In het geval van de dagbesteding-tuinen viel op dat tuin-coaches werden ingezet om in de gaten te houden of de minima de tuin goed genoeg onderhielden. Het wordt belangrijk gevonden dat de minima regelmatig komen. Bij de voedselzekerheid-tuinen is eerlijkheid een belangrijke waarde. Opvallend gedrag is hier dat er nauwkeurig besloten wordt wie welk deel van de oogst toekomt gebaseerd op het aantal uren werk in de tuin.

H. 7 Veronderstellingen & effecten

In de vorige hoofdstukken zijn er twee deelvragen beantwoord. In dit hoofdstuk wil ik ingaan op de laatste drie deelvragen namelijk:

- Welke veronderstellingen liggen ten grondslag aan het gepresenteerde probleem?
- Wat is het effect van de representatie van het probleem?
- Wat wordt niet geproblematiseerd in deze representatie van het probleem?

Bij het lezen van de teksten en het interviewen van de initiatiefnemers viel op dat er verschillende veronderstellingen waren over de doelgroep. Deze aannamen hebben effect en laten zien welk perspectief de initiatiefnemers op armoede hebben. Tot slot ga ik in op wat de consequentie hiervan is. Ik doe dit aan de hand van de in de twee vorige hoofdstukken genoemde groepen tuinen. Ik geef daarom allereerst in de onderstaande tabel, tabel 6, een overzicht van de vorige twee hoofdstukken. Daarna ga ik per categorie in op de veronderstellingen, effecten daarvan en wat niet geproblematiseerd wordt door de initiatiefnemers.

Tabel 6: Overzicht aspecten tuinen

	Voedselbank-tuin	Duurzaamheid-tuin	Dagbesteding-tuin	Voedselzekerheid-tuin
Initiatiefnemer	Iemand die link heeft met de voedselbank	Particulier, vaak idealistische insteek	Gemeenten	Minima zelf
Leidinggevende tuin	Vaak iemand met ervaring tuinieren	Tuinder, soms gecombineerd met maatschappelijk werk	Niet van toepassing	Eén van de minima
Verdeling groenten	Alles naar voedselbank	Vrijwilligers krijgen klein deel, rest naar projecten of verkoop	Minima houden groenten zelf	Via systeem eerlijk verdeeld
Fondsen	Donaties van geld en zaden van bedrijven en soms ook de gemeente	Fondsen zoals Oranje Fonds & Stichting Doen, soms particulier	Gemeente, uit participatie of re-integratiebudget	Geen, dit willen ze wel maar het lijkt niet te lukken
Eigen namen voor de tuin	Voedseltuin, voedselbanktuinieren	Voedseltuin, minimatuin, sociale moestuin	Volkstuin voor minima	Moestuin
Presentatie probleem	Voedseltuin heeft te weinig groenten beschikbaar	Mensen staan ver af van voedselproductie, natuur en van elkaar	Minima raken geïsoleerd en inactief	(biologische) groenten zijn niet bereikbaar voor mensen met krappe beurs
Gevonden oplossing	Zelf (biologische) groenten verbouwen	We creëren een plek waar mensen kunnen tuinieren en brengen voedsel, natuur en mensen zo dichterbij elkaar.	We stellen minima in de gelegenheid een moestuin te nemen. Zo krijgen ze een gezonde dagbesteding	We gaan zelf tuinieren en stellen ons zo onafhankelijk op van de overheid
Doelgroep	Gewone' vrijwilligers en klanten van de voedselbank/werklozen	'Gewone' vrijwilligers (liefst uit de buurt) en 'kwetsbaren'	Minima, vooral me een lange afstand tot de arbeidsmarkt	Iedereen met een krappe beurs
Individueel/gezamenlijk	Gezamenlijk	Gezamenlijk	Individueel	Wisselt
Plek om samen te komen	Ja	Ja, wordt veel aandacht aan besteed	Nee	Ja
Indeling tuin/manier tuinieren	Biologisch met duidelijk zaai plan	Biologisch, soms permacultuur. Ook vijvers, bankjes, soms kunst.	Naar eigen inzicht	Biologisch

Foto's website	Plaatjes met kratten met opbrengsten van de tuin	Foto's met mensen die in de tuin werken en/of sociale gebeurtenissen	Foto's van mensen die in de tuin werken	Allerlei afbeeldingen van het internet van tuinen maar ook politiek geladen
Seizoen tuinieren	Lente t/m herfst	Hele jaar	Lente t/m herfst	Lente t/m herfst
Overige opvallende aspecten	Veel trots rondom project. Er wordt nauwkeurig bijgehouden wat de opbrengst is en de wat de kosten waren. Frustratie dat klanten niet helpen en soms groenten niet willen	Productie wordt als doel genoemd maar word nauwelijks bijgehouden hoeveel de productie is en er is geen prognose van de opbrengst	Bijna alle projecten zijn inmiddels gestopt	Het valt tegen hoe goedkoop zelf verbouwen is.

7.1 Voedselbank-tuinen

7.1.1 Veronderstellingen

Het probleem dat gepresenteerd wordt door de initiatiefnemers van de voedselbank-tuin is een tekort aan groenten bij de voedselbank. Het argument is: “Die mensen moeten toch ook gezond eten” (Tuin 35). Daarbij komt de eerste veronderstelling aan bod: gezond eten goed is voor deze groep mensen. Onder gezond eten wordt groenten en fruit verstaan.

De oplossing die hiervoor is gecreëerd is het zelf produceren van groenten. De tweede veronderstelling die wordt gedaan is dat zelf verbouwen de enige oplossing is en onvermijdelijk: “**Noodgedwongen** is de Voedselbank in X dan ook met een eigen moestuin begonnen” (Tuin 4).

De veronderstelling daarbij is dat de klanten dankbaar zijn voor de groenten die ze krijgen. Dit blijkt in de praktijk tegen te vallen:

“We krijgen wel eens te horen: ‘alweer snijbiet’? En niet iedereen weet wat hij daar mee kan maken. Daarom geven we ook recepten mee,” aldus X hoort ook wel eens mensen klagen dat er nog aarde tussen de groente zit. “Maar dat kan je gewoon wassen, zeg ik dan. **Mensen zijn gewend uit potjes en zakjes te leven**”. (Tuin 4)

Verschillende initiatiefnemers vertelden dat de groenten bleven liggen. De aannamen die ze maakten was dat dit kwam omdat mensen niet weten hoe ze met de groenten moeten bereiden, niet dat de klanten misschien liever geen groenten eten. Als gevolg van deze aanname werden bij verschillende voedselbanken recepten uitgedeeld bij de groenten.

Willen klanten eigenlijk groenten? Een van de initiatiefnemers zegt tijdens het interview: “Misschien zitten mensen van de voedselbank niet te wachten op groenten. Misschien willen ze gewoon chips” (Interview H). Bij één project heb ik geobserveerd op de dag van uitgifte. Uiteraard is dit representatief maar het gaf wel een indruk van de reacties van klanten op de groenten. Een aantal mensen nam wel eens wat groenten af maar er waren ook reacties dat mensen geen groenten lusten, niet weten hoe ze het klaar moeten maken of daar geen tijd voor hebben. Het onderstaande gesprek vond plaats op het moment van uitgifte:

De initiatiefnemer spreekt een man en vrouw aan. Ze zijn in de dertig en hebben twee kleine kinderen. Hij vraagt of ze de tuin kennen en of ze wel eens groenten afnemen. De vrouw zegt dat ze nu toevallig wortelen heeft. De man maakt een grap en zegt dat **alle groenten even vies zijn**. Samen lachen ze. De initiatiefnemer voegt er aan toe: “Maar groenten zijn toch

gezond?“. Ze geven aan dat ze **sommige groenten wel lusten** zoals rode kool, witte bonen in tomatensaus en komkommer. Vooral de kinderen houden daarvan. Tot slot zegt ze het liefst kookt voor een paar dagen om tijd te besparen. Ze maakt wel eens stampot. (Observatie Q)

Daarnaast wordt het geproblematiseerd dat de klanten van de voedselbank pakketten krijgen zonder daar iets voor terug te doen. De veronderstelling is dat je iets terug hoort te doen en niet zomaar een pakket mag krijgen. De initiatiefnemers vinden wederkerigheid een belangrijke waarde, zoals uit het volgende citaat blijkt:

De voedselbank kreeg al groenten die over waren, maar er was meer opbrengst nodig. Daarnaast mogen **klanten ook wel iets terug doen** voor wat ze krijgen. (Interview G)

Naast wederkerigheid wordt zelfredzaamheid als een groot goed gezien. De veronderstelling is dat de klanten nu niet zelfstandig zijn. De volgende citaten illustreren dit:

Het is **goed** om te merken dat sommige vrijwilligers nu weer ‘**hun eigen broek kunnen ophouden**’ en niet meer afhankelijk zijn. (Interview D)

Sleutelwoorden: samenwerken, participeren, re-integreren en elkaar ontmoeten: **de opstap naar zelfstandigheid!** (Tuin 5)

Hoewel de voedselbank goed werk levert is het nog belangrijker dat **inwoners zelf in hun primaire levensbehoeften voorzien**. Een volkstuin kan hierbij helpen. (Tuin 45)

Aangezien de initiatiefnemers wederkerigheid een belangrijke waarde vinden, vragen ze de klanten van de voedselbank mee te werken in de tuin. Daarbij worden verschillende veronderstellingen gedaan over de klanten. Allereerst de aanname dat deze groep mensen thuis zit, niets doet en niet nuttig is:

Mensen van de voedselbank **zitten anders maar thuis**. Ze kunnen best tuinieren, dan **doen ze iets nuttigs**. (Interview D)

Het zou volgens hen (de initiatiefnemers) wel goed zijn **om iets te doen in plaats van apathisch thuis te zitten**. Het is volgens vooral een mentaliteitskwestie. **Ze zijn lamlendig**. (Interview I)

Mensen met een laag inkomen kunnen zo iets doen. **Thuis zitten** en werkloos zijn werkt niet. In de tuin werken geeft contacten en is therapeutisch. (Interview K)

Ze zitten veel op hun kont en **voelen zichzelf zielig**. (Interview F)

Ten tweede blijkt uit de citaten de veronderstelling dat er een mentaliteitsprobleem is: ze zijn apathisch, lamlendig en voelen zichzelf zielig. Ten derde wordt er de aanname gedaan dat er een reden is waarom klanten nu geen baan hebben en dat tuinieren zou kunnen leiden tot een baan:

We geven niet alleen eten, mensen moeten bij ons ook een hulptraject in. Het werken in de voedseltuin kan daar een onderdeel van zijn, als **nuttige tijdsbesteding** en **terugtrekken tot het arbeidsproces**. (Tuin 5)

In de praktijk blijkt het animo om te tuinieren echter laag:

“Wat tegenvalt, is de hulp van de klanten van de voedselbank. Er was de hoop dat ook zij aardappelen zouden rapen. „Er is niemand komen opdagen”, zegt X, een van de oprichters van de voedselbank. Ze staat gebogen over een kratje aardappelen. „Een boer uit X heeft van de week de aardappelen omgewoeld. Hij sprak duidelijke taal. Als ze echt honger hebben, dan komen ze wel rapen, zei hij. Maar **het ontbreekt ze aan werkritme**. Je ziet het ook op de volkstuin. **Ze komen een keer in de moestuin helpen en vervolgens zie je ze niet meer**. Dat is wel jammer”, vindt X. (Tuin 2)

Bij de intakegesprekken vragen wij aan nieuwe klanten of zij zich willen inzetten voor de voedselbank. Zij kunnen op die manier iets terug geven, sociale contacten op doen en hebben zo een nuttige invulling van hun dag.” **Toch gaan daar maar weinig mensen op in**, beaamt hij. Op ongeveer 200 klanten is het aantal vrijwilligers dat mee helpt in de tuin, niet erg hoog. (Tuin 4)

Een deel wil volgens hen **niet** omdat het **vies werk** is. (Interview I)

Dit leidt niet tot het herbezinnen van de aannamen, bijvoorbeeld dat de klanten tijd hebben en thuis zitten. De reden wordt onder andere gezocht in een gebrek aan werkritme, dat ze geen vies werk willen doen (zie bovenstaande citaten) of in een ander mentaliteitsprobleem zoals lamlendig zijn, lui of apathisch (zie eerdere citaten).

In sommige gevallen was de doelstelling helemaal losgelaten en werken er alleen ‘gewone’ vrijwilligers. Sommige gemeenten hebben er voor gekozen om uitkeringsgerechtigden te verplichten om mee te werken in deze tuinen als een tegenprestatie of re-integratietraject. Opvallend is dat een aantal websites nog wel melden dat er mensen in de tuin werken die in een ‘re-integratie-fase’ zitten of klant zijn, terwijl dit vrijwel nergens voorkomt. Een voorbeeld is:

Op 1000 m2 grond wordt groente volledig biologisch geteeld door vrijwilligers en mensen die in een re integratiefase zitten. Deze mensen zijn klanten van de voedselbank.⁸ (Tuin 5)

⁸ Staat op website, in praktijk niet

7.1.2 Effecten & niet geproblematiseerd

Uit de aannamen van de initiatiefnemers blijkt dat de oorzaak van het lage inkomen van de doelgroep wordt gezocht bij verkeerde karaktereigenschappen. Ze hebben geen werkritme, zijn lamlendig, willen geen vies werk doen en dergelijke. Dit komt overeen met het moraliseringsperspectief van Rainwater (1967), zoals beschreven in hoofdstuk vier. De klanten van de voedselbank zijn zelf schuldig aan hun situatie en krijgen nu 'onterecht' gratis voedsel waar ze niets voor terug doen. De initiatiefnemers hebben het idee dat het tuinieren de klanten van de voedselbank zou kunnen helpen om hun 'verkeerde' gedrag te veranderen. Door te tuinieren worden de mentaliteitsproblemen opgelost en daarmee het lage inkomen van de klanten. Er is dus iets mis met de cultuur van de minima. Dit past ook bij het dramatische taalgebruik (zie hoofdstuk 5). Dit komt vaak voor bij een moraliseringsperspectief.

Het feit dat er maar weinig klanten van de voedselbank komen tuinieren is voor de initiatiefnemers een bevestiging van dit beeld. De schuld voor het niet slagen van het project wordt daarmee bij de klanten van de voedselbank gelegd. Hierbij wordt er niet kritisch gekeken naar de aannamen die zijn gemaakt. Zitten de klanten overdag thuis? Zijn de klanten lichamelijk in staat om te tuinieren?

De veronderstellingen die de initiatiefnemers maken worden niet geproblematiseerd. Er wordt bijvoorbeeld niet gezocht naar mogelijke structuren in de samenleving waardoor iemand een laag inkomen heeft. Krijgt iedereen gelijke kansen? Is er voldoende werkgelegenheid? Wat zijn de effecten van globalisering op de werkgelegenheid? En waarom zijn er mensen die blijkbaar een baan hebben en toch naar de voedselbank moeten gaan? Heeft iedereen de mogelijkheid zichzelf 'zelfstandig' te onderhouden? De oorzaak wordt niet gezocht bij een falen van overheidsbeleid maar een slechte cultuur van de minima.

Daarnaast wordt de vraag niet gesteld waarom het groenten en fruit van supermarkten en boeren niet bij de voedselbank komt. De jaarlijkse verspilling in Nederland door producenten, tussenhanden, horeca en supermarkten is € 2,5 miljard aan voedsel (Rijksoverheid, 2014). Bedrijven houden grote hoeveelheden over en boeren halen vaak niet alle oogst van het land omdat dat niet rendabel is. Mijn vragen over de efficiëntie en andere mogelijkheden om aan groenten te komen werden echter niet gewaardeerd. De kosten van de projecten liggen nu relatief hoog, zeker als de uren werk zouden worden meegenomen. Toch wordt steeds benadrukt hoe weinig kosten de tuinen maken en hoe groot de opbrengst is. Deze lage kosten komen onder andere door de grote hoeveelheid donaties en kortingen op bijvoorbeeld zaden. Mijn vragen werden bijna beledigend opgevat.

7.2 Duurzaamheid-tuinen

7.2.1 Veronderstellingen

De initiatiefnemers van de duurzaamheid-tuinen hebben op hun beurt weer andere aannamen. Allereerst dat ‘groen’ mensen verbindt. De volgende citaten illustreren dit:

Er is een **positieve link tussen voedsel en ontmoeten**. We willen mensen elkaar laten ontmoeten. (Tuin 7)

De missie van de X is dat ze ernaar streeft om **middels** een toegankelijke, inspirerende en gezonde **moestuin** de **inwoners** van de gemeente Sliedrecht **nader tot elkaar te brengen**, in educatie te voorzien en sociale doelgroepen te ondersteunen in de integratie in de maatschappij. (Tuin 36)

Ten tweede dat groen een middel is om zorg te bieden en dagbesteding:

Stadslandbouw verbindt agrarische voedselproductie en stedelijke behoefte aan **zorg**, sociale cohesie, recreatie en natuurbeleving en het beheren van stedelijk groen. (Tuin 22)

De Voedseltuin is een ‘sociale onderneming in groen’ en levert een belangrijke bijdrage aan **zinnvolle dagbesteding** en een gezonde aanvulling op het voedselpakket. Dit wordt gerealiseerd door een tuin te exploiteren. (Tuin 42)

De initiatiefnemers hechten belang aan de zorg voor de aarde en koppelen aan sociale thema’s als zorg, zelfvoorzienend zijn en mensen in hun ‘kracht’ zetten. De volgende citaten laten zien hoe zorg voor de aarde en armoedebestrijding worden verbonden:

Onze voedseltuin wordt een voorbeeldplek voor een gezonde samenleving. Het is duidelijk dat er iets moet gebeuren. **De situatie voor veel mensen is onhoudbaar**. Zij vallen buiten de boot, worden afgesloten van energie, water, zorg en andere zaken en zitten in een uitzichtloze situatie. Wij werken aan de alternatieven toepasbaar voor ieder. Wij nodigen **mensen uit om in beweging te komen**. Om te beseffen dat het om **onze leefomgeving** en voorzieningen gaat. (Tuin 11)

Wij willen mensen **helpen zichzelf te helpen** en elkaar te helpen, waardoor ze **ook hun omgeving kunnen gaan helpen**. (Tuin 34)

We willen stadsbewoners leren waar hun voedsel vandaan komt”, legt X uit. Maar ook vindt hij het belangrijk om aan te tonen dat mensen **zelfredzaam kunnen zijn** door ze te betrekken bij het **produceren van hun eigen voedsel**. (Tuin 8)

Daarnaast maken de initiatiefnemers verschillende aannamen over de doelgroep en het nut van tuinieren. In een aantal gevallen worden de minima neergezet als behoeftig, zoals blijkt uit de volgende citaten:

"Die hebben vaak **geen geld voor gezonde voeding**", zegt opbouwwerker X. "Op deze manier krijgen ze groenten uit eigen tuin. Bovendien zitten deze mensen vaak in een **sociaal isolement**. Ze gaan ook niet naar de reguliere volkstuinen. Het is de bedoeling dat ze hierdoor met elkaar in contact komen. Tips uitwisselen maar ook samen eten." (Tuin 23)

Mensen krijgen **weer een ritme**, hebben **sociale contacten**, **leren samen te werken**, zien iets groeien op de tuin wat zij zelf hebben gezaaid, daardoor groeien zijzelf ook. Er groeit weer **eigenwaarde**, waardoor men beter in staat is zichzelf weer vooruit te helpen. (Tuin 34)

Mensen voor wie **meedoen niet vanzelfsprekend** is, **gaan aan de slag** en plukken daar letterlijk en figuurlijk de vruchten van. **Gezond leven kan zo ook met een kleine beurs**. De deelnemers **komen in contact met anderen** en leren van elkaar. (Tuin 23)

Uit deze citaten blijkt dat de initiatiefnemers de veronderstelling hebben dat minima geïsoleerd zijn, geen ritme hebben, geleerd moet worden om samen te werken, weinig eigenwaarde hebben en niet meedoen in de samenleving.

In een aantal citaten komt ook naar voren dat minima een verkeerde mentaliteit hebben. Het tuinieren kan helpen om deze mentaliteit te veranderen. De volgende citaten geven de gedachten hierover weer:

Mensen kunnen **leren** dat het niet erg is om **in de regen te werken**. (Interview A)

Gezond eten, **samenwerken**, **resocialiseren**, **re-integratie**. (Tuin 42)

Mensen zijn niet meer verbonden met de natuur en de aarde. Mensen zijn gewend aan de verzorgingsstaat en **zijn inactief**. Ze zijn opgegroeid met het idee dat alles voor ze geregeld wordt. Maar je mag ook iets terug doen. (Interview O)

De veronderstelling die wordt gedaan is dat minima op dit moment geen goede werkhouding hebben (willen niet werken in de regen), niet kunnen samenwerken en inactief zijn.

In de praktijk blijkt ook bij deze projecten het animo laag. Sommige tuinen hebben daarom de doelstelling verbreed van een focus op werklozen naar een focus op zorg voor mensen met een beperking. Er is minder dagbesteding beschikbaar voor mensen met een beperking. Het toevoegen van deze doelgroep kan dus een oplossing zijn om voldoende tuinders te hebben. Daarnaast is een aantal initiatiefnemers aan het onderzoeken of mensen die een tegenprestatie moeten leveren in de tuin aan de slag kunnen. Dit zou ook geld kunnen opleveren omdat de gemeente hier budget voor geeft. Deze oplossingen zijn er echter vooral om het project te financieren, niet omdat dit past binnen de oorspronkelijke doelstelling.

7.2.2 Effecten & niet geproblematiseerd

In de aannamen wordt een moraliseringsperspectief (Rainwater, 1967) zichtbaar. De minima vertonen onaangepast gedrag en/of zijn behoeftig. Door het project kunnen de minima aangemoedigd worden om nieuw gedrag aan te leren. Het effect is dat de oorzaak van het lage inkomen wordt gezocht bij een verkeerde cultuur. Dit past ook bij het taalgebruik dat in hoofdstuk vijf naar voren kwam, het moralistische taalgebruik.

De aannamen en veronderstellingen die de initiatiefnemers maken worden niet geproblematiseerd. Is tuinieren een goede dagbesteding voor minima? Bij deze tuinen wordt bijvoorbeeld specifiek ingegaan op het creëren van dagbesteding. Waarom is er eigenlijk geen goede zorg en dagbesteding beschikbaar voor 'kwetsbaren'? Waarom moeten mensen leven met een kleine beurs en hebben ze daarom geen geld voor groenten? Wat maakt mensen überhaupt 'kwetsbaar'? Ook in dit geval wordt het overheidsbeleid niet geproblematiseerd.

7.3 Dagbesteding-tuinen

7.3.1 Veronderstellingen

Bij de initiatiefnemers van de dagbesteding-tuinen vallen verschillende aannamen op. Allereerst een duidelijk beeld over wat gezond is voor mensen: beweging, gezond eten en sociale contacten. Dit geldt in het bijzonder voor de doelgroep:

Het draagt bij aan een **gezonde leefstijl voor mensen met een laag inkomen** en werkt gezondheid bevorderend (**beweging en voeding**). Het stelt mensen in staat om voor hun eigen voedselproductie te zorgen en draagt tevens bij aan **de sociale contacten**. (Tuin 33)

De achterliggende gedachte is dat een volkstuin bijdraagt aan een **actieve leefstijl** en **hierdoor aan gezond worden**. (Tuin 37)

Hierin wordt zichtbaar wat Foucault 'biopolitiek' noemt (zie hoofdstuk twee). Er ligt een sterke nadruk op hoe we gezond moeten leven en de overheid (gemeente in dit geval) stimuleert de minima daartoe.

In veel interviews en beleidsdocumenten komt daarnaast het woord 'eigen' terug: het gaat over 'eigen regie', 'verantwoordelijkheid voor de eigen tuin', 'eigen inzet' en 'op eigen kracht'. Een tweede aanname is dat 'eigen verantwoordelijkheid' belangrijk is en dat het goed is voor minima om te leren eigen verantwoordelijkheid te nemen.

Het is natuurlijk veel leuker als je **zelf het heft in handen kunt nemen**. (Tuin 9)

Vanuit de gedachte “geef iemand een hengel om mee te vissen in plaats van een vis”. Door **zelf je eten te verbouwen**, kom je buiten, kun je sociale contacten aangaan en in plaats van te ontvangen, ben je nu ook in staat om te delen van wat je hebt. (Tuin 13)

Bovendien ben je lekker bezig, steek je de handen uit de mouwen en ben je **niet afhankelijk van anderen**'. (Tuin 9)

Mensen tonen **eigen inzet en verantwoordelijkheid** voor hun “**eigen**” **tuin** of hun gezamenlijke tuin en hebben (financieel) profijt van de opbrengst ervan. (Tuin 30)

Daarnaast is het voor mensen gewoon leuk om een eigen tuintje te hebben. Bovendien ben je lekker bezig, steek je de handen uit de mouwen en ben je **niet afhankelijk** van anderen. (Tuin 9)

Eigen regie en verantwoordelijkheid voor de eigen tuin, ontspanning en gezondheid door beweging, gezond en goedkoop eten, sociale contacten, oogst kunnen delen en ruilen. (Tuin 48)

Mensen proberen op “**eigen kracht**” hun probleem te verhelpen. (Interview B)

In de bovenstaande citaten wordt bovendien de aanname zichtbaar dat mensen kunnen kiezen om niet meer afhankelijk te zijn van anderen. Afhankelijkheid is niet goed, dingen op ‘eigen kracht’ doen wel. Er wordt gesuggereerd dat mensen een probleem hebben, tuinieren zou helpen om dit op kunnen lossen.

Het beeld dat er iets mis is met de minima komt ook terug in hoe er over de doelgroep wordt gepraat:

Mensen die **niet meekomen op de arbeidsmarkt** en voorlopig ook geen werk gaan vinden. (Interview B)

Ondersteuning geeft aan mensen die op eigen kracht nog **geen plaats op de reguliere arbeidsmarkt** kunnen verwerven. (Tuin 48)

Met inzet van **burgers die mensen net een duwtje in de rug kunnen geven** om weer naar buiten te treden. (Tuin 48)

Kansen bieden aan **minder kansrijke mensen** om nieuwe mogelijkheden te ontdekken (Tuin 47)

Hierin wordt de aanname geschetst dat er een groep is die niet mee komt op de arbeidsmarkt, althans, niet op eigen kracht. Burgers kunnen deze mensen echter helpen.

Tot slot wordt er de aanname gedaan dat minima moeilijk rond kunnen komen en daarom groenten uit hun eetpatroon schrappen. De volgende citaten illustreren dit:

Door een goede aanpak en inzet van de deelnemer in de tuin, kan hij/zij eten van groenten uit eigen tuin wat kan leiden tot **lagere kosten in levensonderhoud**. Minima hebben **moeite het huishoudboekje sluitend** te houden. De opbrengst kan het huishoudboekje ontlasten. (Tuin 30)

Daarnaast zijn er steeds meer mensen die **niet meer rond kunnen komen**, en verse groente uit hun eetpatroon schrappen. (Tuin 26)

In de praktijk zijn veel van deze projecten inmiddels gestopt. Het animo bleek erg laag te zijn en daarnaast hielden maar weinig mensen het langer dan een jaar vol. De groep die het wel volhield waren vaak mensen die al ervaring hadden met een moestuin. Toch hebben veel gemeenten een soortgelijk project opgezet. In een folder op dit project te promoten bij gemeenten komen redenen hiervoor naar voren:

Het kost **nauwelijks geld**, het wordt door velen **sympathiek gevonden** en levert **positieve publiciteit** op. (Tuin 48)

Het genereert blijkbaar goede publiciteit wanneer de gemeente minima stimuleert om te gaan tuinieren.

7.3.2 Effecten & niet geproblematiseerd

In de aannamen komt opnieuw het beeld naar voren dat er iets mis is met minima. Minima moeten leren om 'eigen verantwoordelijkheid' te nemen. Deze projecten kunnen helpen om mensen het 'steuntje in de rug te geven' om dit te doen en op deze manier onafhankelijk te worden. Opnieuw komt het moraliseringsperspectief naar voren (Rainwater, 1967). Minima hebben verkeerd gedrag en zitten daarom in de huidige situatie. Ze zijn afhankelijk en worden aangemoedigd 'de handen uit de mouwen te steken' om zo onafhankelijk te worden. Dit komt overeen met het moralistische taalgebruik dat in hoofdstuk vier naar voren kwam.

Een aantal zaken wordt niet geproblematiseerd. Leven minima echt ongezond? En wie bepaald eigenlijk wat gezond leven is? De gemeente vindt het blijkbaar belangrijk dat minima gezond leven en een hobby hebben. Minima lijken dat niet te kunnen met hun huidige inkomen. Deze grens is vast gesteld op het bedrag dat iemand in Nederland nodig heeft om mee te doen in de maatschappij. Blijkbaar hoort groenten kopen en een hobby kunnen nemen daar niet bij. Hier wordt niet over gesproken.

Daarnaast wordt niet besproken in hoeverre minima de vrijheid hebben om zelf invulling te geven aan hun dag. Mogen minima zelf bepalen hoe ze hun dag indelen? Het idee heerst dat tuinieren een

opstap kan zijn naar een baan. Is er echter werk voor deze groep? Waarom is er geen plaats op de reguliere arbeidsmarkt? En kan iemand eigenlijk ook participeren zonder betaalde baan? Dit wordt niet geproblematiseerd.

7.4 Voedselzekerheid-tuinen

7.4.1 Veronderstellingen

Tot slot is er de groep initiatiefnemers van voedselzekerheid-tuinen. De initiatiefnemers zijn zelf minima en willen hun eigen groenten verbouwen. De veronderstelling is dat dit goedkoper is dan groenten kopen en aangezien de minima weinig geld hebben wordt dit als oplossing gezien om groenten bereikbaar te maken. In de praktijk blijkt dit echter tegen te vallen. De kosten liggen hoger dan verwacht en de groenten in de supermarkt zijn daardoor vaak goedkoper.

In de aannamen komt daarnaast een wantrouwen richting de overheid terug en de aanname dat niemand minima wil helpen:

Als minima kun je **niet vertrouwen op deze maatschappij**: constant veranderd er wel wat en zijn er organisaties / ambtenaren die je eigenlijk **niet willen helpen** maar er voor hun eigen hachje zitten. Doe iets voor jezelf en help jezelf met een moestuin: dan verbouw je voor jezelf (eventueel met hulp van anderen) verse groentes. (Tuin 28)

Aangezien wij **minima als de paria's van de maatschappij** steeds minder moeten gaan vertrouwen op de maatschappij moeten wij blijkbaar gaan om denken. (Tuin 28)

Er wordt een beeld geschetst dat de minima afhankelijk zijn van de maatschappij voor geld maar niet genoeg krijgen om van te leven:

Wij kunnen ons eigen eten zien te verbouwen en de maatschappij moeten wij gaan zien als de leverancier van **noodzakelijk geld** zodat we minstens een **dak boven ons hoofd** houden en met de nodige huishoudelijke voorzieningen en de voedselbank moeten wij gaan zien als leverancier van extraatjes daar **de maatschappij ons onvoldoende middelen geeft**. Simpel in tussentijd hopen op een wonder en erop vertrouwen dat het wel weer beter word moet men simpel niet doen. Wij moeten zelf wat doen en dus is dit initiatief daarmee dus een goed ding. (Tuin 28)

7.4.2 Effecten & niet geproblematiseerd

Het effect van de aannamen over de gemeenten en overheid is dat deze schuldig worden bevonden. De oorzaak van armoede ligt volgens de initiatiefnemers bij slecht overheidsbeleid en werkloosheid.

Hierin komt het normaliseringsperspectief naar voren: minima zijn buiten hun schuld in de problemen geraakt door structuren in de samenleving (Rainwater, 1967). De minima hebben echter niet het idee dat de overheid betrouwbaar is en deze groep zal helpen door goed beleid te maken. De minima nemen daarom het heft in eigen hand. In hoofdstuk twee kwam de 'taal van de armen' naar voren in het taalgebruik. Dit taalgebruik past ook bij een normaliseringsperspectief.

Verschillende dingen worden niet geproblematiseerd. Ten eerste in hoeverre zelf groenten verbouwen goedkoper is. Zou het kopen van seizoengroenten in de supermarkt niet goedkoper zijn? Daarnaast is er veel wantrouwen richting de overheid en vinden de minima dat ze te weinig geld krijgen om van te leven. Hierbij wordt niet geproblematiseerd waarom minima geen werk hebben en waarom het bedrag op een bepaald niveau is vastgesteld. Zou een hoger bedrag eventueel kunnen leiden tot minder motivatie om te werken? Maakt een uitkering mensen afhankelijk? Wat zouden minima zelf kunnen doen om een hoger inkomen te krijgen? Het wordt vanzelfsprekend gevonden dat de overheid dit oplost en daarbij weinig beroep gedaan op rol van minima. Hoe het stelsel van uitkeringen betaalbaar kan blijven wordt niet besproken.

7.5 Conclusie

In de veronderstellingen van de eerste drie categorieën tuinen wordt eenzelfde beeld geschetst. Er is iets mis met minima en tuinieren kan helpen om minima bepaalde lessen te leren. Deze lessen kunnen vervolgens helpen om minima weer aan het werk te helpen. Hoewel in alle drie de tuinen het idee heerst dat minima iets moet leren, wisselt het idee wel van wat minima precies moeten leren.

In het geval van de voedselbank-tuinen hechten de initiatiefnemers waarde aan wederkerigheid en zelfredzaamheid. Het tuinieren kan helpen om het mentaliteitsprobleem van minima op te lossen en zorgen dat minima weer nuttig zijn voor de maatschappij. De initiatiefnemers van de duurzaamheid-tuinen hechten veel waarde aan werken in het 'groen'. Tuinieren helpt volgens de initiatiefnemers om een betere mentaliteit aan te leren en mensen weer sociaal te maken. Werken in de natuur verbindt immers mensen. De initiatiefnemers van de dagbesteding-tuinen hebben het idee dat minima een goede mentaliteit moeten leren en daarnaast weer gezond moeten leven. Door te tuinieren zijn de minima onder de mensen, bewegen ze en eten ze gezond. Daarnaast kan de minima worden geleerd om 'eigen verantwoordelijkheid' te nemen.

Het effect van deze veronderstellingen is dat het beeld wordt geschetst dat er iets mis is met de minima en dat het heropvoeden van minima kan leiden tot een baan. Het tuinieren kan dus lessen leren waardoor mensen uit hun situatie kunnen komen. Het effect is dat in alle drie de gevallen de

schuld van het lage inkomen bij de minima zelf wordt gezocht. Er heerst een moraliseringsperspectief bij de initiatiefnemers.

Een aantal zaken wordt niet geproblematiseerd. De volgende vragen zijn een overzicht van vragen die niet worden gesteld als gevolg van het moraliseringsperspectief op armoede:

- Zijn minima in staat om te werken? Hoe gaan we om met mensen die door een psychische of lichamelijke beperking niet in staat zijn om te werken?
- Zitten minima overdag thuis?
- Is zelf verbouwen efficiënt?
- Zijn er banen voor de minima? Zo nee, is er misschien iets mis met het overheidsbeleid met betrekking tot banen?
- Waarom is er zo veel verspilling en toch zo weinig aanbod bij voedselbanken?
- Waarom is er weinig dagbesteding voor 'kwetsbare' mensen?
- Waarom hebben mensen geen geld voor groenten?
- Leidt tuinieren tot een grotere kans op een baan?
- Waarom is het sociale minimum zo laag dat mensen geen hobby kunnen nemen? Hoort een hobby niet bij een volwaardig deelnemen aan de samenleving?
- Zijn mensen vrij om te kiezen voor meer zelfstandigheid?
- Wat zijn de effecten van globalisering op de soorten banen in Nederland?
- Mogen minima zelf bepalen hoe ze hun dag besteden? Mogen minima niet willen tuinieren?
- Participeert iemand pas volwaardig bij een betaalde baan? Zijn er ook andere 'nuttige' dagbestedingen?

De vierde soort tuinen laat een alternatieve visie zien. De initiatiefnemers van voedselzekerheidstuinen, minima zelf, hebben namelijk een normaliseringsperspectief. Deze groep minima neemt het heft in handen en is actief. De initiatiefnemers zoeken de oorzaak van armoede niet bij de minima zelf, maar bij falend overheidsbeleid. Ook hier worden een aantal vragen niet gesteld:

- Is zelf verbouwen goedkoper dan groenten kopen?
- Zou het verhogen van uitkeringen kunnen leiden tot minder motivatie om te werken?
- Maakt uitkeringen mensen afhankelijk?
- Wat zouden minima zelf kunnen doen om een hoger inkomen te krijgen?
- Wat is de rol van minima hierin?
- Hoe kan het uitkeringsstelsel betaalbaar blijven?

Tabel 7 geeft een beknopt overzicht van het bovenstaande.

Tabel 7: Veronderstellingen, effecten & niet geproblematiseerd

	Voedselbank-tuin, duurzaamheid-tuin & dagbesteding-tuin	Voedselzekerheid-tuin
Reden lage inkomen minima	Er is iets mis met minima, ze moeten een aantal lessen leren	Door werkloosheid e.d. is er geen werk en raken mensen buiten hun wil in de problemen
Schuldvraag	Schuld bij de minima	Schuld bij maatschappelijke structuren
Belangrijkste zaken die niet worden geproblematiseerd	• Werkgelegenheid • Hoogte sociale minimum • Overheidsbeleid	• Afhankelijkheid minima • Betaalbaarheid uitkeringen

H. 8 Conclusie & Discussie

8.1 Conclusie

Voedseltuinen, minimatuinen en volkstuintjes voor minima. In heel Nederland zijn er soortgelijke projecten opgekomen. In dit onderzoek wilde ik achterhalen wat de doelstellingen zijn van deze projecten en welke ideeën de initiatiefnemers hebben. De hoofdvraag van dit onderzoek was:

Welk discours over minima leeft er bij de initiatiefnemers van moestuin-projecten voor minima in Nederland?

Met daarbij de volgende deelvragen:

1. Hoe presenteren de initiatiefnemers van moestuin-projecten voor minima het probleem waar het moestuin-project de oplossing voor is?
2. Hoe zijn de moestuinen praktisch georganiseerd? En hoe laat de organisatie iets zien over het discours?
3. Welke veronderstellingen liggen ten grondslag aan het gepresenteerde probleem?
4. Wat is het effect van de representatie van het probleem?
5. Wat wordt niet geproblematiseerd in deze representatie van het probleem?

Om mijn vragen te beantwoorden heb ik beleidsstukken, teksten van websites van de projecten en krantenartikelen over de projecten verzameld. Vervolgens heb ik zeventien initiatiefnemers geïnterviewd. Ik heb met behulp van de theorie van Bacchi (1999) bekeken hoe de verschillende initiatiefnemers het probleem presenteerden, welke veronderstellingen de initiatiefnemers daarbij deden, het effect hiervan en wat hierdoor niet geproblematiseerd werd. Daarnaast heb ik naar de praktische organisatie van de tuinen gekeken en de symbolen in taal, objecten en gedrag met behulp van de theorie van Yanow (2000).

Ik zal eerst op elk van de deelvragen ingaan om vervolgens de hoofdvraag te beantwoorden.

1. *Hoe presenteren de initiatiefnemers van moestuin-projecten voor minima het probleem waar het moestuin-project de oplossing voor is?*

Bij het bestuderen van de doelstellingen kwamen vier representaties van problemen naar voren:

1. Mensen staan te ver af van de voedselproductie, de natuur en van elkaar
2. Er is een tekort aan groenten
3. Minima raken sociaal geïsoleerd
4. Minima hebben een verkeerde mentaliteit

Hoewel de representaties verschillen, ervaren de initiatiefnemers dat een moestuin-project met minima een oplossing is voor hun 'probleem'. De representaties van het probleem leidde tot vier categorieën tuinen.

1. De voedselbank-tuin, de initiatiefnemers van deze groep tuinen presenteren het probleem dat de voedselbank een tekort aan groenten heeft en besluiten daarom zelf groenten te gaan verbouwen. Ze hopen daarbij op hulp van de klanten van de voedselbank. In het taalgebruik komt dramatische taal terug (Friedmann, 1996).
 2. De duurzaamheid-tuinen, de initiatiefnemers hebben een idealistisch beeld over hoe de wereld er uit zou moeten zien en presenteren het als een probleem dat voedsel ver van mensen afstaat en dat er weinig sociale cohesie is. Door een groene ruimte te creëren en een dagbesteding voor kwetsbaren wordt dit opgelost. In het taalgebruik komen elementen terug van moralistische taal zoals beschreven door Friedman (1996).
 3. De dagbesteding-tuin, de initiatiefnemers zijn gemeenten die het probleem presenteren dat minima geïsoleerd raken en inactief. De initiatiefnemers hebben een duidelijk beeld van een goede invulling van de dag en wat gezond is voor minima. Tuinieren past binnen dit plaatje. Ook in dit taalgebruik komt moralistische taal terug (Friedmann, 1996).
 4. De voedselzekerheid-tuinen, de initiatiefnemers leven zelf van een sociaal minimum en presenteren het probleem dat groenten te duur zijn en daarom buiten bereik. Door zelf groenten te verbouwen hopen minima dit op te lossen. In dit taalgebruik komt de 'taal van de armen' naar voren (Friedmann, 1996).
2. Hoe zijn de moestuinen praktisch georganiseerd? En hoe laat de organisatiewijze iets zien over het discours?

Ik heb de praktische organisatie bekeken om te onderzoeken welke waarden, overtuigingen en gevoelens van de initiatiefnemers hieruit naar voren kwamen. Ik heb me daarbij gekeken naar de volgende elementen:

- Symbolische taal
 - o Naamgeving tuinen
 - o Categorisatie doelgroep
- Symbolische objecten
 - o Inrichting tuinen
- Symbolisch gedrag

- Seizoen tuinieren
- Ander betekenisvol gedrag

In de naamgeving bleken de overtuigingen van de initiatiefnemers naar voren te komen; een tekort aan voedsel bij de voedselbank, mensen ontmoeten elkaar te weinig, minima moeten geactiveerd worden en we moeten zelf groenten verbouwen. Uit de categorisatie van de doelgroepen kwamen overtuigingen over de doelgroep aan het licht. In de eerste drie groepen tuinen werd onderscheid gemaakt tussen de groep die iets toe kan voegen, tegenover de groep die er iets kan leren. Bij de voedselbank-tuin zijn dit de klanten van de voedselbank, bij de duurzaamheid-tuin de 'kwetsbaren' en bij de dagbesteding-tuin de groep 'die niet op eigen kracht werk kan vinden'. Het effect is dat de doelgroep die iets kan leren wordt neergezet als behoeftig, een groep waar iets mis mee is. Bij de voedselzekerheid-tuin wordt dit onderscheid niet gemaakt.

De symbolische objecten gaven ook iets weer van de waarden van de initiatiefnemers. Bij de voedselbank-tuin ondersteunde de inrichting het doel om zo efficiënt mogelijk te produceren. Bij de duurzaamheid-tuinen waren ook elementen te vinden die niets met productie te maken hadden, maar om de sociale cohesie te bevorderen. De inrichting van de dagbesteding-tuinen wordt redelijk vrijgelaten, als minima maar vaak genoeg komen. Het doel van het tuinieren is om de gezondheid van minima te bevorderen. Bij de initiatiefnemers van de voedselzekerheid-tuinen vallen vooral de foto's op de website op waar demonstraties op te zien waren. De initiatiefnemers hechten waarde aan autonomie.

Het symbolisch gedrag geeft inzicht in de waarden van de initiatiefnemers. Bij de voedselbank-tuinen wordt alleen getuinierd van de lente tot de herfst. Het doel is namelijk productie. In het geval van de duurzaamheid-tuinen wordt juist het hele jaar samen gekomen. Een belangrijke waarde van de initiatiefnemers is namelijk sociale cohesie en hier kan ook in de winter aan worden gewerkt. Bij de dagbesteding-tuinen viel op hoe tuin-coaches moeten zorgen dat de minima hun tuintje voldoende op orde houden en vaak genoeg komen. Een belangrijke waarde is gezondheid en dit wordt bereikt door regelmatig buiten te komen om te tuinieren. Opvallend gedrag bij de voedselzekerheid-tuin is dat nauwkeurig wordt besloten wie welk deel van de oogst krijgt. Eerlijkheid is een belangrijke waarde voor de initiatiefnemers. Door de groenten te verdelen op basis van iemands inzet, wordt deze waarde nagestreefd.

3. Welke veronderstellingen liggen ten grondslag aan het gepresenteerde probleem?

Bij de voedselbank-tuin worden onder andere de volgende veronderstellingen gedaan:

- Zelf verbouwen is de enige oplossing om de tekorten van de voedselbank te verhelpen
- Klanten zijn dankbaar voor de groenten
- Wederkerigheid is een belangrijke waarde
- De klanten van de voedselbank zijn niet zelfstandig, zitten thuis, hebben geen werkritme doen niets en hebben een mentaliteitsprobleem
- Tuinieren leidt tot een betere mentaliteit

Bij de duurzaamheid-tuin worden onder andere de volgende veronderstellingen gedaan:

- Groen verbindt mensen
- Tuinieren biedt een zinvolle dagbesteding voor minima
- Minima moeten verschillende dingen leren (ritme, sociaal zijn, actief zijn, gezond leven)
- Door tuinieren kunnen mensen deze eigenschappen leren

Bij de dagbesteding-tuin worden onder andere de volgende veronderstellingen gedaan:

- Bewegen, gezond eten, buiten zijn etc. is goed voor minima
- Minima moeten leren verantwoordelijkheid te nemen
- Minima hebben geen geld voor groenten

Bij de voedselzekerheid-tuin worden onder andere de volgende veronderstellingen gedaan:

- Zelf groenten verbouwen is goedkoper
- De overheid is niet te vertrouwen en wil minima niet helpen

Bij de veronderstellingen valt op dat bij de eerste drie soorten tuinen naar voren komt dat tuinieren kan helpen om minima iets te leren. Door dit te leren zouden mensen weer aan het werk kunnen. Daarnaast is er een duidelijk beeld bij de initiatiefnemers wat goed zou zijn voor minima. Het accent ligt wel verschillend. Bij de voedselbank-tuinen wordt benadrukt dat minima iets terug moeten doen en op deze manier nuttig moeten zijn. Bij de duurzaamheid-tuinen wordt het accent gelegd op werken in het groen. In het geval van de dagbesteding-tuinen wordt benadrukt dat tuinieren de gezondheid bevordert. Dit geldt niet voor de voedselzekerheid-tuin, waar de minima zelf het initiatief tot moestuinieren hebben genomen.

4. Wat is het effect van de representatie van het probleem?

Het effect van de representatie van het probleem is dat in het geval van de eerste drie groepen initiatiefnemers het beeld wordt geschetst dat er iets mis is met de minima en dat het heropvoeden

van minima kan leiden tot betere eigenschappen en uiteindelijk een baan. Tuinieren wordt als een goed middel gezien om minima bepaalde lessen te leren zoals dagritme en samenwerken. Hierin komt het moraliseringsperspectief naar voren zoals beschreven door Rainwater (1967). De oorzaak van armoede ligt bij de slechte karaktereigenschappen van de minima zelf.

Dit geldt niet voor de laatste groep tuinen, de voedselzekerheid-tuin. Hierin komt een normaliseringsperspectief naar voren (Rainwater, 1967). De oorzaak van armoede wordt buiten de minima zelf gezocht. De oorzaak wordt bijvoorbeeld gezocht bij de huidige arbeidsmarkt of structuren in de samenleving waardoor sommige groepen minder kansen krijgen dan anderen.

5. Wat wordt niet geproblematiseerd in deze representatie van het probleem?

De verschillende representaties van de problemen zijn één interpretatie van de zaak. Een aantal zaken wordt niet geproblematiseerd.

In het geval van de eerste drie categorieën tuinen wordt de oorzaak van het lage inkomen bij de minima gezocht. Daardoor wordt er niet kritisch gekeken naar de mogelijkheden voor minima om werk te vinden. Is er voldoende werkgelegenheid voor deze groep? Wat is de rol van de overheid hierin? Kan iemand eigenlijk ook participeren zonder betaalde baan?

Daarnaast wordt er geproblematiseerd dat minima geen geld hebben voor groenten en/of het hebben van een hobby. Daarbij wordt er niet gediscussieerd over de hoogte van het huidige sociale minimum of waarom het aanbod voor bijvoorbeeld voedselbanken zo laag is.

Tot slot wordt niet geproblematiseerd in hoeverre mensen überhaupt vrij zijn. Zijn mensen op hun huidige positie terecht gekomen vanwege hard werken en goede keuzes maken? Of hebben mensen met een goede positie domweg geluk gehad? En daarmee minima misschien wel pech?

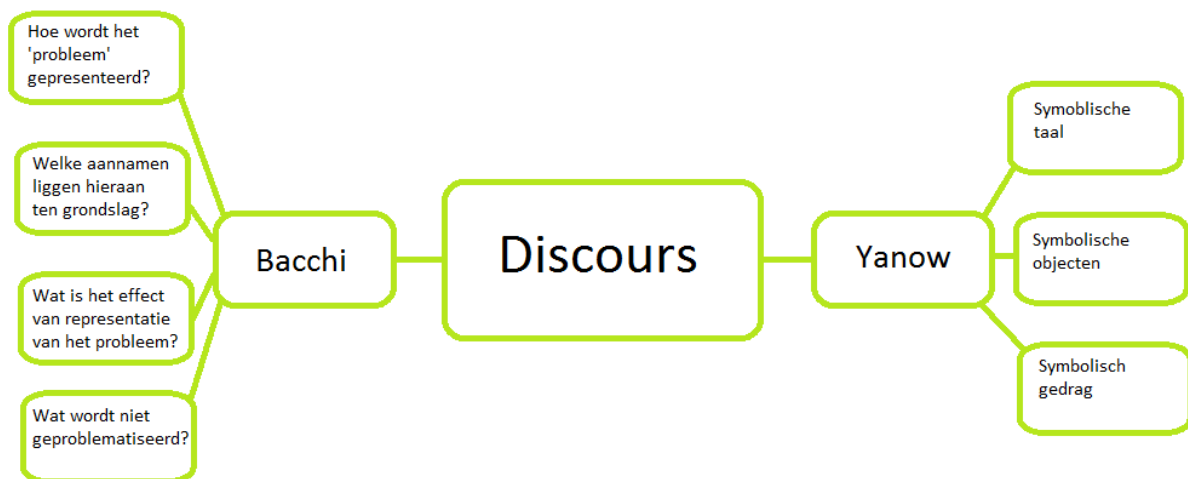
In het geval van de laatste soort tuinen, de voedselzekerheid-tuinen, wordt de schuld bij de overheid gelegd. In dit geval wordt er niet geproblematiseerd of uitkeringen afhankelijk maken en in hoe de overheid het systeem van uitkeringen betaalbaar kan houden. Daarnaast wordt er weinig gesproken over de eigen verantwoordelijkheid van minima om zichzelf van inkomen te voorzien.

Nu alle deelvragen aan bod zijn gekomen, kom ik terug op de hoofdvraag:

Welk discours over minima leeft er bij de initiatiefnemers van moestuin-projecten voor minima in Nederland?

Voor discours heb ik de definitie gebruikt van Lessa, gebaseerd op Foucault (Lessa, 2006, p. 286) namelijk dat discours een systeem van gedachten is bestaand uit ideeën, houdingen, handelwijzen, overtuigingen en praktijken die systematisch de onderwerpen en hun wereld construeren⁹.

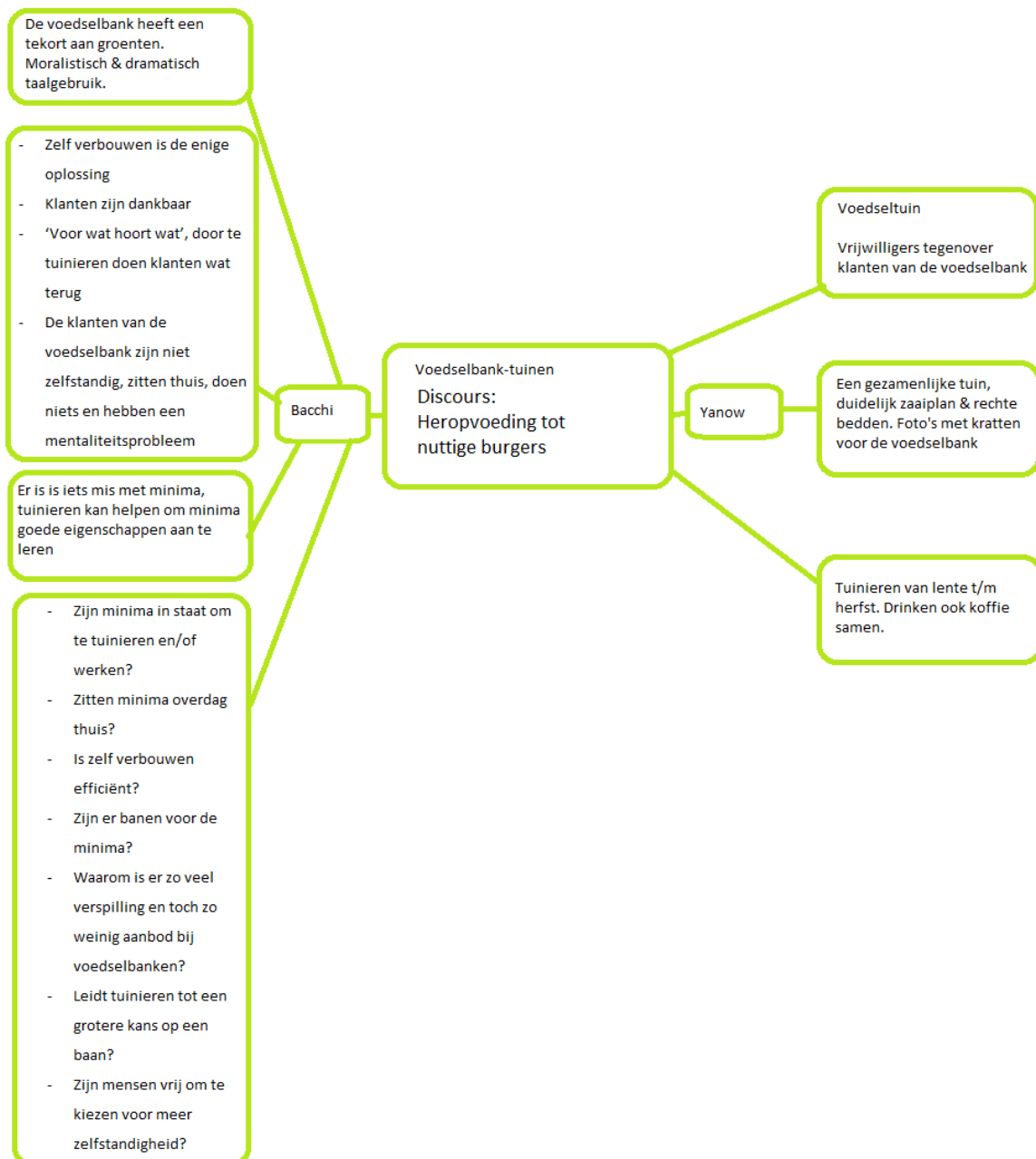
Uit het beantwoorden van mijn deelvragen blijkt allereerst dat de moestuin-projecten niet één groep projecten zijn. In werkelijkheid zijn er verschillende soorten projecten met elke een eigen representatie van het probleem, een verschil in organisatie en eigen aannamen. Ik heb het conceptueel kader gebruikt om per categorie tuinen naar het discours te kijken en de verschillende discourses een naam gegeven. Ik zal eerst het conceptueel kader herhalen en vervolgens per tuin dit kader bekijken.

Figuur 7: Schematisch overzicht van het conceptueel kader

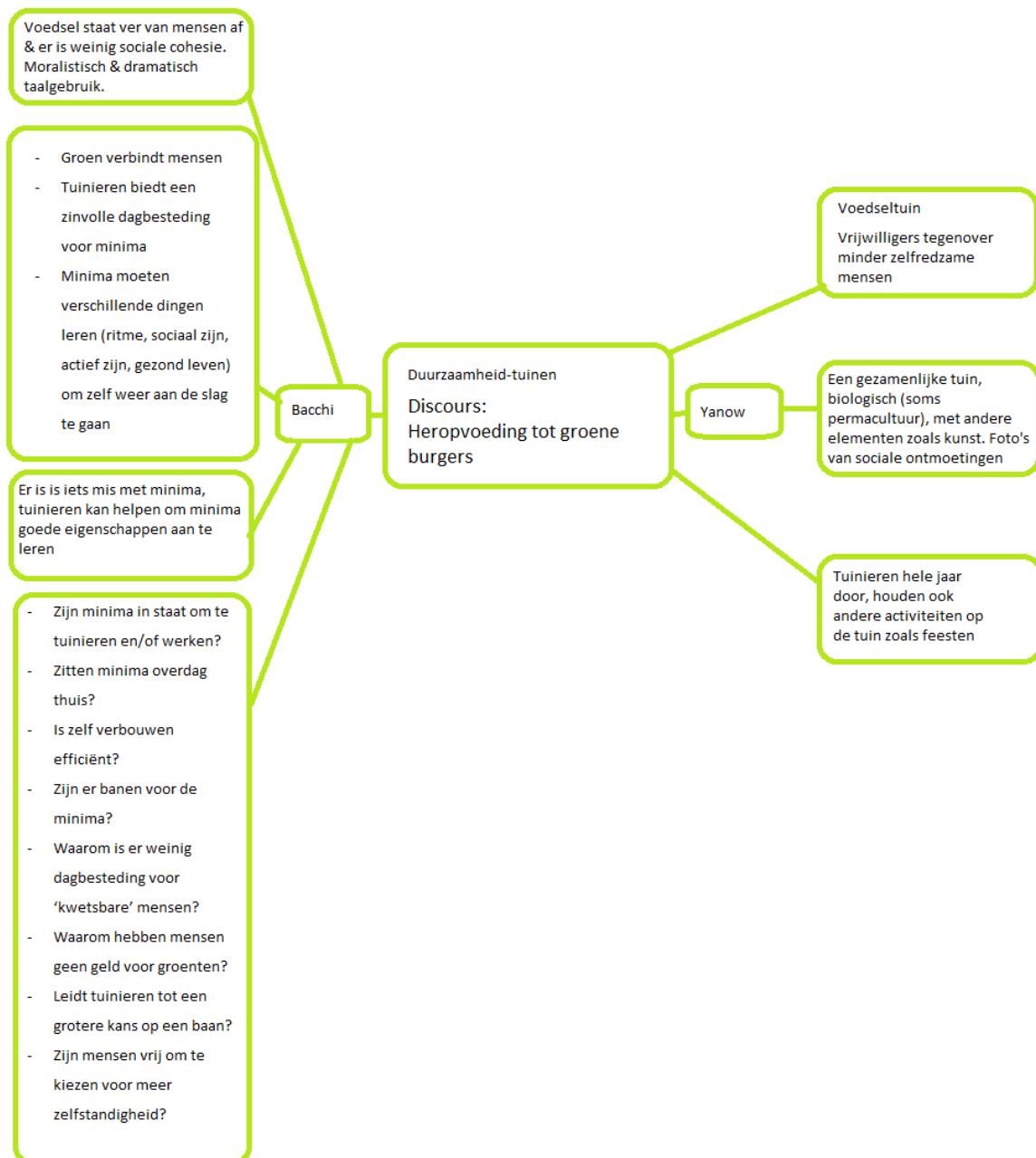
⁹ Eigen vertaling

Allereerst de voedselbank-tuinen, zie figuur 8. Ik heb dit discours ‘heropvoeding tot nuttige burgers’ genoemd. De initiatiefnemers van deze tuinen hebben een duidelijk beeld van wat goed zou zijn voor minima en welke eigenschappen minima nodig hebben om uit hun situatie te komen. Ze zijn ervan overtuigd dat het tuinieren kan helpen om deze eigenschappen te leren. Daarnaast is het tuinieren ook een nuttige bezigheid waardoor de minima iets terug kunnen doen. Wederkerigheid is volgens de initiatiefnemers een belangrijke waarde. Als nuttige burger is het je plicht iets terug te geven aan de maatschappij in ruil voor recht op bijvoorbeeld een uitkering of voedselpakket.

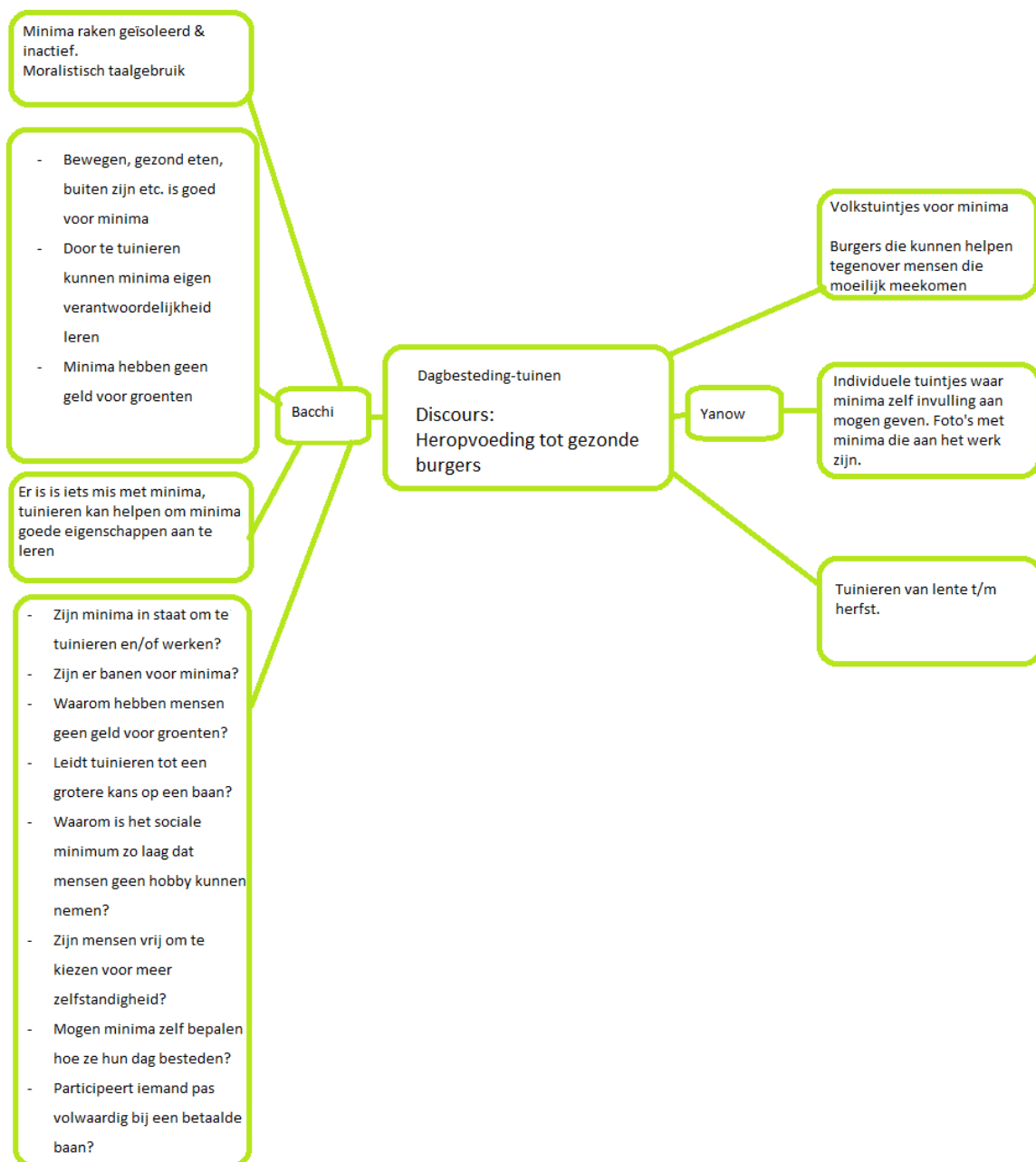
Figuur 8: Discours heropvoeding tot nuttige burgers

Ten tweede de duurzaamheid-tuinen, zie figuur 9. Het discours van de duurzaamheid-tuinen heb ik 'heropvoeding tot groene burgers' genoemd. De initiatiefnemers van deze tuinen hebben ook een beeld van wat goed is voor minima. Het verschil met de vorige tuinen is echter dat deze initiatiefnemers veel belang hechten aan milieuvriendelijkheid en lokaal voedsel. In deze tuin kunnen de minima volgens de initiatiefnemers nuttig zijn en goede eigenschappen leren. Daar bovenop kunnen de minima ook in contact komen met de natuur en leren hoe hij/zij ecologisch verantwoord kan leven.

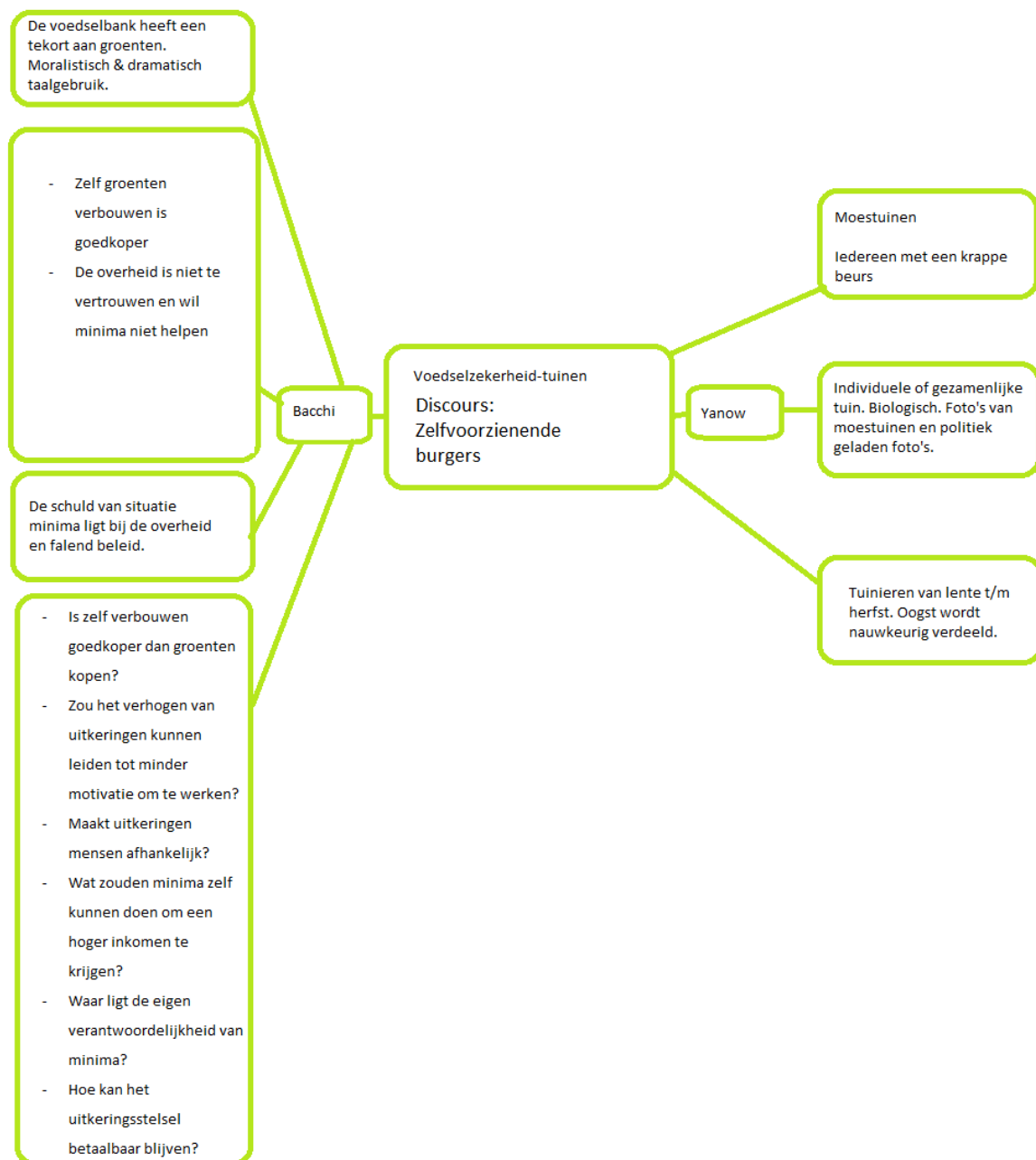
Figuur 9: Discours heropvoeding tot groene burgers

Ten derde de dagbesteding-tuinen, zie figuur 10. Dit discours heb ik 'heropvoeding tot gezonde burgers' genoemd. De initiatiefnemers van deze tuinen focussen op het activeren en verbeteren van de gezondheid van de minima. Tuinieren helpt daarbij omdat de aanname is dat minima daardoor gezonder gaan eten en gaan bewegen. Daarnaast kan tuinieren helpen om eigenschappen te leren waardoor men weer een baan zou kunnen vinden.

Figuur 10: Discours heropvoeding tot gezonde burgers

Tot slot de voedselzekerheid-tuinen, zie figuur 11. Ik noem dit discours 'zelfvoorzienende burgers'. De initiatiefnemers van deze categorie tuinen vinden het belangrijk om zelf actief groenten te verbouwen en zo onafhankelijker worden van de overheid. De initiatiefnemers ervaren dat groenten duur zijn en buiten bereik voor mensen met een krappe beurs. Door zelf te verbouwen hopen de minima meer zelfvoorzienend te zijn en daardoor minder afhankelijk van instanties.

Figuur 11: Discours zelfvoorzienende burgers

De discourses van de eerste drie categorieën tuinen hebben overeenkomsten, namelijk het idee dat het heropvoeden van minima noodzakelijk is. De drie groepen leggen elk een eigen accent (nuttig, groen of gezond), maar bij allen is er een duidelijk beeld van wat een goede burger is. Binnen dit beeld past bijvoorbeeld dat burgers iets terug doen voor de samenleving, een goed arbeidsethos hebben, gezond leven, dankbaar zijn en zelfstandig zijn. In de teksten en interviews communiceren de initiatiefnemers dat minima nog een aantal lessen moeten leren om een 'goede' burger te worden. Tuinieren kan hiertoe bijdragen.

Achter deze 'heropvoedingsdiscourses' schuilt een moraliseringsperspectief, het idee dat de cultuur van minima maakt dat minima een laag inkomen hebben. Het gevolg hiervan is dat minima verantwoordelijk worden gehouden voor hun situatie. Het is hun 'eigen' schuld. Er wordt hierbij niet kritisch gekeken naar de aannamen die zijn gemaakt over de minima. Het gedrag van de minima wordt geïnterpreteerd als een bevestiging van het idee dat er iets mis is met minima.

Het duidelijkste voorbeeld is het wegblijven van de minima bij de projecten. Bij de initiatiefnemers van de eerste drie categorieën projecten valt de opkomst tegen. Bij de voedselbank-tuinen wordt er geklaagd dat de klanten ondankbaar zijn en niet willen helpen. Bij de duurzaamheid-tuinen blijkt de gewenste doelgroep niet te komen en wordt er ingezet op andere doelgroepen. Bij de dagbesteding-tuinen blijkt het animo veel lager dan gedacht en zijn de minima die deelnemen vaak binnen een jaar afgehaakt. Het stimuleren van minima om vrijwillig te tuinieren blijkt niet te werken.

Dit zet de initiatiefnemers echter niet aan het denken over de aannamen die ze hebben gemaakt. Hebben de minima wel tijd? Zijn ze in qua gezondheid in staat om te tuinieren? De initiatiefnemers maken hieruit op dat hun aannamen juist kloppen: er is iets mis met de minima. Ze zijn lui, hebben geen werkritme en doen niets terug voor de samenleving.

Het laatste discours laat een alternatief discours zien. Hier kiezen minima zelf om te tuinieren om zo onafhankelijker te worden. Hier komt een normaliseringsperspectief naar voren, het idee dat de structuren in de samenleving maken dat minima een laag inkomen hebben. Iemand met een laag inkomen is dus 'normaal' en door zelf een moestuin te hebben kan iemand met een laag inkomen ook groenten eten.

8.2 Discussie

In mijn onderzoek heb ik laten zien dat de tuinier-projecten voor minima (uitgezonderd de voedselzekerheid-projecten) gebaseerd zijn op het idee dat er iets mis is met minima en minima bepaalde lessen moeten leren. De initiatiefnemers hechten waarde aan wederkerigheid en eigen verantwoordelijkheid. Iedereen moet zijn steentje bijdragen. Het gevolg hiervan is dat minima worden neergezet als schuldig. Minima zijn volgens de initiatiefnemers namelijk afhankelijk en doen niets terug voor de samenleving.

In de probleemstelling ben ik ingegaan op de participatiesamenleving en de oproep om 'eigen verantwoordelijkheid' te nemen. Ik vroeg me af in hoeverre de tuinen binnen dit discours pasten. Vervolgens ben ik in hoofdstuk vier kort ingegaan op verschillende interpretaties van het huidige overheidsbeleid. Hierin kwam naar voren dat verschillende wetenschappers (de Brabander, 2014; Engbersen, 1998; Hagen, 2011; Oksala, 2012; Van Eijk, 2013; Wacquant, 2008) in het beleid van de overheid een discours herkenden waarin 'eigen verantwoordelijkheid' centraal staat en dat iedereen 'nuttig' moet zijn. Status wordt verbonden aan eigen keuze. Gevolg is dat iemand met een laag inkomen dus verkeerde keuzes heeft gemaakt en zelf verantwoordelijk is voor zijn/haar positie. Delsen (2006) interpreteert dit als een 'moralistische wending' in het minimebeleid. De schuldvraag komt steeds meer bij de minima zelf te liggen.

De tegenprestatie, die ook in de probleemstelling aan bod kwam, is een voorbeeld uit de actualiteit. Deze tegenprestatie past binnen het discours van 'eigen verantwoordelijkheid' en 'wederkerigheid'. Wacquant (2008) beargumenteert een verschuiving van minder sociale ondersteuning naar repressie en noemt daarbij als voorbeeld dat mensen vaker een tegenprestatie moeten leveren voor hun uitkering. Van Eijk (2013) beargumenteert dat de tegenprestatie voor bijstandsontvangers het beeld schetst dat deze groep geen verantwoordelijkheid neemt. De overheid communiceert een bepaald beeld over wat er van 'goede' burgers wordt verwacht. Wanneer minima verantwoordelijk worden gehouden voor hun eigen situatie, past daar beleid bij om minima te leren zich verantwoordelijk te gedragen. Dit discours is ook nuttig voor de overheid. Er wordt immers geld bespaard. In de verkennende studie over de tegenprestatie 'Voor wat, hoort wat' (SZW, 2013, p. 6), staat dat gemeenten in meerderheid aangeven de tegenprestatie ook in te zetten om burgers te ontmoedigen een uitkering aan te vragen. De tegenprestatie kan dus helpen om te bezuinigen op de sociale zekerheid. Het discours van de overheid dat iedereen verantwoordelijk is, kan op deze manier bezuinigingen en strenger beleid ondersteunen.

In mijn onderzoek heb ik laten zien hoe projecten die gebaseerd zijn op het leren van ‘eigen verantwoordelijkheid’ werken. In de praktijk blijken de projecten averechts te werken, minima komen hier amper op af. Ook wordt er een beeld geschetst over hoe iemand moet leven. De minima voldoen niet aan dit beeld en worden verantwoordelijk gehouden voor hun lage inkomen. De vraag is of dit beeld klopt. Daarnaast worden een aantal zaken belangrijke zaken buiten beschouwing gelaten. Zitten minima bijvoorbeeld thuis? Missen minima een werkritme? Leven minima eigenlijk wel ongezond? Is er eigenlijk wel genoeg werkgelegenheid in Nederland? Maakt de overheid goed beleid met betrekking tot werkgelegenheid? Nemen minima geen verantwoordelijkheid en in hoeverre is eigen verantwoordelijkheid nemen een keuze? Willen we solidair zijn met mensen die ‘verkeerde keuzes’ hebben gemaakt? Kan het ook zijn dat mensen in een bepaalde situatie hebben omdat ze gewoonweg ‘pech’ hebben? Het stellen van deze vragen maakt het mogelijk om kritisch te kijken naar het heersende discours.

Het is van belang om meer onderzoek te doen naar het discours over minima in Nederland. Ik heb in mijn onderzoek laten zien hoe dit discours in het geval van de tuinier-projecten werkt. Dit is echter maar één soort projecten. Voor vervolgonderzoek zou het boeiend zijn om te onderzoeken of dit discours breder wordt gedragen in de samenleving. Komt dit ook voor bij andere projecten voor minima? In hoeverre komt het discours terug in overheidsbeleid? En wat zijn daar de effecten van? Wanneer dit ‘heropvoedingsdiscours’ breder wordt gedragen in de samenleving, is het van belang dit op grotere schaal aan de kaak stellen. Doet dit recht de situatie van minima? Zijn er alternatieve discourses die hier meer recht aan doen? En kunnen deze alternatieve discourses wellicht leiden tot beter beleid?

Daarnaast zou het boeiend zijn om in vervolgonderzoek in te gaan op de ervaringen van de minima bij dit soort projecten. Hoe beleven zij de projecten? Wat zijn reden om wel of niet deel te nemen? De initiatiefnemers van de voedselzekerheid-tuinen waren zelf minima. Zij bleken een alternatief discours te hebben dat wellicht beter aansluit bij de ervaringen van minima. Het onderzoeken van de ervaringen van minima kan een manier zijn om op een nieuwe manier naar de positie van mensen met een laag inkomen te kijken.

Kortom, aanvullend onderzoek naar het discours van minima is zeker van belang. Foucault schreef: “A critique (...) consists in seeing on what type of assumptions, of familiar notions, of established unexamined ways of thinking the accepted practices are based” (Foucault, 1981 in: Oksala, 2012, p. 87). Door de denkpatronen in de samenleving over minima zichtbaar te maken wordt het mogelijk

hier kritisch op te reflecteren en eventueel een alternatief aan te dragen dat meer recht doet aan de situatie van minima.

Bijlagen

A. Overzicht gebruikte documenten

- 15 minima doen mee aan volkstuinproject. (2013). <http://www.opsterlandsbelang.nl/15-minima-doen-mee-aan-volkstuinproject/>
- Achtkarspelen, G. (2012). *Adviesnota aan het college van burgemeester en wethouders*. Retrieved from <http://www.achtkarspelen.nl/document.php?m=17&fileid=12247&f=efde6f87b7e0441bab7750f40ebe6b2e&attachment=0&c=5917>
- Achtkarspelen, G. (2013). Volkstuintjes voor minima in Achtkarspelen [Press release]. Retrieved from http://www.achtkarspelen.nl/actueel/alle-nieuwsberichten_257/item/volkstuintjes-voor-minima-in-achtkarspelen_6941.html
- Achtkarspelen, G. (2014). *Riedsútstel: Evaluatie Volkstuinenproject*. Retrieved from <http://www.achtkarspelen.nl/document.php?m=17&fileid=18981&f=cc4e72e71cc234567c824dd15a548355&attachment=0&c=8337>
- Almelo neemt moestuintjes voor minima over van Opsterland. (2013). <http://www.opsterlandsbelang.nl/almelo-neemt-moestuintjes-minima-opsterland/>
- Angela bloeit op in Voedseltuin Rotterdam. (2012). <http://www.jamagazine.org/angela-bloeit-op-in-voedseltuin-rotterdam/>
- ANP. (2012). Werklozen telen groenten voor voedselbank. <http://www.hartvannederland.nl/nederland/groningen/2012/werklozen-telen-groenten-voor-voedselbank/>
- ANP. (2014). Voedselbank krijgt eerste oogst van 'Toentje'. <http://www.nu.nl/groningen/3798128/voedselbank-krijgt-eerste-oogst-van-toentje.html>
- Arnhem krijgt minimatuinen. (2013). *De telegraaf*. Retrieved from http://www.telegraaf.nl/binnenland/21717756/Arnhem_krijgt_minimatuinen_.html
- Arnhem wil voedseltuinen voor minima aanleggen. (2013, 10 juli 2013). *Nederlands Dagblad*.
- Beishuizen, T. (2014). Moestuin minima Oldambt, *Dagblad van het Noorden*, p. 16. Retrieved from http://www.armoedegroningen.nl/zf_filemanager/DvhN%2016%2001%202014%20Moestuin%20minima%20Oldambt-1.pdf
- Bisschops, J. (2013). Voedseltuin Leusden. Retrieved 12 september 2014, from <http://wijzijnleusden.nl/783/voedseltuin-leusden/>
- Brondijk, A. (2013). Eerste oogst project Kom in de kas voor Voedselbank Pekela <http://www.hetstreekblad.nl/nieuws/22943/eerste-oogst-project-kom-in-de-kas-voor-voedselbank-pekela/>
- Buitenruimte voor contact. (z.j.). Voedseltuinen Amsterdam IJplein Vogelbuurt. Retrieved 20 oktober 2013, from <http://www.buitenruimtevoorcontact.nl/projecten/voedseltuinen-amsterdam-noord/>
- Buitenwerf, A. (2013). Gratis volkstuintje voor minima in Opsterland | proef in Wijnjewoude en Gorredijk <http://www.dewoudklank.nl/gemeentenieuws/21059/gratis-volkstuintje-voor-minima-in-opsterland/>
- CCC 's Hertogenbosch. (z.j.). Voedseltuin Villanueva. Retrieved 5 oktober 2014, from <http://www.cccs-hertogenbosch.nl/projecten/voedseltuin/>
- Clip, S. (z.j.). Volksvitaminen: Participatieproject voor minima. Retrieved 5 september 2013, from <http://www.stichtingclip.nl/volkstuin/>
- Cratosvrienden. (2012). Eigen boontjes doppen. <http://archive-nl.com/page/781181/2012-11-28/http://www.cratosvrienden.nl/cratos/index.php?page=eigen-boontjes-doppen>
- D66 wil volkstuin voor minima. (2014). <http://www.deweekkrant.nl/pages.php?page=2889437>
- De Jong, J. (2012). *Sociaalbestek* 34-35.

- De Vré, K. (2013). Gezond en soms zelfs lucratief, *Trouw*. Retrieved from <http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/archief/article/detail/3460057/2013/06/17/Gezond-en-soms-zelfs-lucratief.dhtml>
- De Werkwijzer. (2014). De voedseltuin. Retrieved 12 september 2014, from <http://www.werkwijzer-oldenzaal.nl/de-voedseltuin/>
- Dekkers, C. (2014). In de anonimiteit werken aan je eigen voedsel: Groente en fruit voor Rotterdamse minima, 24-25.
- Dijkstra, R. (2013). *Diaconie en volkstuinen*. Protestantse Kerk Castricum. Retrieved from <http://www.pkcastricum.nl/deze-gemeente/nieuwsberichten/diaconie-en-volkstuinen./item453>
- Doek, J. (2013). Er komt een moestuin in Hoogeveen. <http://www.krantvanhoogeveen.nl/nieuws/14232/er-komt-een-moestuin-in-hoogeveen/>
- Eerste groente geoogst van VLA voedseltuin. (2013). <http://www.almeredezeweek.nl/eerste-groente-geoogst-van-vla-voedseltuin/>
- Eerste oogst voor voedselbank Pekela. (2013). <http://www.dvhn.nl/nieuws/groningen/eerste-oogst-voor-voedselbank-pekela-9765191.html>
- EVS Ecovrede. (z.j.). Verse groente en kruiden : Een EVS EcoVrede -Eetbaar Arnhem- initiatief. Retrieved 8 oktober 2013, from <https://sites.google.com/site/evsecovrede/eetbaar-arnhem-minimatuinen>
- Gemeente Arnhem. (2013). Arnhem wil minimatuinen gaan ondersteunen. <http://www.vitalegroenestad.nl/artikelen/Arnhem%20wil%20minimatuinen%20gaan%20ondersteunen.wli>
- Gemeente Opsterland. (2012). *Motie pilot project 'Volkstuinvitaminen'*. Retrieved from [http://www.opsterland.nl/gemeenteraad/Vergaderingen/Raadsvergaderingen/Raadsvergadering 5 november 2012/Programmabegroting 2013/Motie 1 Pilot project Volkstuinvitaminen Aangenomen](http://www.opsterland.nl/gemeenteraad/Vergaderingen/Raadsvergaderingen/Raadsvergadering%205%20november%202012/Programmabegroting%202013/Motie%201%20Pilot%20project%20Volkstuinvitaminen%20Aangenomen)
- Gemeente Schiedam. (2014). Tuinieren voor de voedselbank. <http://www.schiedam.nl/Def/nieuws/nieuws-2014/Tuinieren-voor-de-voedselbank.html>
- Gemeente Tubbergen. (2013). *Volkstuinen voor minima*.
- Gemeente zoekt vier minima voor volkstuin. (2010). <http://www.destentor.nl/regio/zwolle/gemeente-zoekt-vier-minima-voor-volkstuin-1.3168607>
- Gezonde kost van eigen bodem voor Almelose Voedselbank. (2012). *Tubantia*. Retrieved from <http://www.tubantia.nl/regio/almelo/gezonde-kost-van-eigen-bodem-voor-almelose-voedselbank-1.1724377>
- GOED NIEUWS: Proef geslaagd! Project volkstuinen voor minima wordt uitgebreid. (2013). <http://www.opsterlandsbelang.nl/proef-geslaagd-project-volkstuinen-minima-wordt-uitgebreid/>
- Good, F. f. (z.j.). Over food for good, voedseltuin Utrecht. Retrieved 10 november 2013, from <http://www.foodforgood.nl/over>
- Gratis moestuin met tuincoach voor minima in Dinkelland en Tubbergen (2013). <http://www.rtvoost.nl/nieuws/default.aspx?nid=177920>
- Gratis volkstuinen voor minima Elburg. (2010). <http://www.destentor.nl/regio/gratis-volkstuinen-voor-minima-elburg-1.3158193>
- Groen goud voor kleine beurs. (2013). <http://www.opsterlandsbelang.nl/groen-goud-voor-kleine-beurs/>
- GroenLinks Tytserksteradiel. (2012). *Idee in de raad: Geef minima een moestuin* Retrieved from <http://www.stichtingclip.nl/volkstuin/download/idee-in-de-raad.pdf>
- Groentetuin voor Tubbergse minima. (2013). <http://tubbergen.nieuws.nl/gemeenteberichten/20130925/groentetuin-voor-tubbergse-minima/>

- Groentetuin voor Tubbergse minima. (2014).
http://www.degezonestad.org/nieuws/nieuws/voedsel-kweken-voor-het-goede-doel_85/
- Groep, L. (z.j.). 'Van Grijs naar Groen' officieel van start.
<http://www.levgroep.nl/nieuws.asp?sleutel=2067>
- Groningen, G. (2013). Toentje voor voedselbank van start.
<http://www.ruimteinstad.nl/category/nieuws/page/5/>
- Haag, G. D. (2010). *Beantwoording schriftelijke vragen van de raadsleden W.A.Minderhout en A. Kajouane inzake volkstuin voor minima*. Retrieved from
<http://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCEQFjAA&url=http%3A%2F%2Fdenhaag.nl%2Fweb%2FwcbServlet%2Fcom.gxwebmanager.gxpublic.risbis.fileServlet%3Ffileid%3D61195070-6d5f-40f2-8aed-f2b4db9b88d7&ei=pwKsVMLwBlbaOLLjgYAI&usg=AFQjCNGTuMv0VjOrckc-wBCC0IKiMtt1JA&sig2=6EP1s7jTpqVRITlq82-EJw&bvm=bv.82001339,d.ZWU>
- Hoekstra & Derksen. (2012a). *Interviews met initiatiefnemers tuinier-projecten Amsterdam & Utrecht*.
- Hoekstra & Derksen. (2012b). *Interviews met initiatiefnemers tuinier-projecten Rotterdam*.
- Hoekstra & Derksen. (2012c). *Interviews met initiatiefnemers tuinier-projecten Utrecht*.
- Ijplein, V. (z.j.). Voedseltuin Ijplein. Retrieved 20 oktober 2013, from <http://voedseltuin.ijplein.nl/>
- Klanten voedselbank kweken eigen groente op schooltuinen. (2013).
<http://www.dichtbij.nl/amstelland/regionaal-nieuws/artikel/2786506/klanten-voedselbank-kweken-eigen-groente-op-schooltuinen.aspx>
- Landelijke pilot om minima te laten werken in volkstuinen van start in Dronten. (2010).
<http://www.flevopost.nl/nieuws/dronten/132635/landelijke-pilot-om-minima-te-laten-werken-in-volkstuinen-van-start-in-dronten.html>
- Lichtenberg, C. (2014). Voedselbank krijgt voedseltuin. <http://www.dichtbij.nl/den-bosch/regionaal-nieuws/artikel/3727482/voedselbank-krijgt-voedseltuin.aspx>
- Minima krijgen gratis groentetuintje van Schuttersvereniging Tubbergen. (2013).
<http://tubbergen.nieuws.nl/gemeenteberichten/20131211/minima-krijgen-gratis-groentetuintje-van-schuttersvereniging-tubbergen/>
- Minima kweken groenten in eigen tuin. (2014). <http://www.ed.nl/regio/helmond/minima-kweken-groenten-in-eigen-tuin-1.4372383>
- Minima moeten eigen groenten verbouwen. (2010). <http://www.destentor.nl/regio/zwolle/minima-moeten-eigen-groenten-verbouwen-1.3153615>
- Moestuin in centrum voor en door minima. (2013).
<http://www.regiohoogeveen.nl/news/23563/Moestuin-in-centrum-voor-en-door-minima.html>
- Moestuin voor gebruikers voedselbank. (2012). <http://www.rtvutrecht.nl/nieuws/819768/moestuin-voor-gebruikers-voedselbank>
- Moleman, H. (2013). Volkstuinproject voor minima in Castricum krijgt een vervolg.
<http://www.dichtbij.nl/noord-kennemerland/regionaal-nieuws/artikel/3064305/volkstuinproject-voor-minima-in-castricum-krijgt-een-vervolg.aspx>
- Noodzaak of hobby: moestuinieren. (2013). Retrieved 19 september 2014, from
<http://onlineveenendaal.nl/mijn-hobby-moestuinieren/>
- Opsterlands Belang maakt minima blij met groen geluk. (2014).
<http://www.opsterlandsbelang.nl/opsterlands-belang-maakt-minima-blij-met-groen-geluk/>
- Opsterlands Belang wil meer volkstuinen voor mensen met een smalle beurs. (2013).
<http://www.opsterlandsbelang.nl/opsterlands-belang-wil-meer-volkstuinen-mensen-smalle-beurs/>
- Politiek Lelystad en Dronten: minimatuinen 'sympathiek idee'. (2013). *Krant van Flevoland*. Retrieved from <http://www.krantvanflevoland.nl/nieuws/24728/politiek-lelystad-en-dronten-minimatuinen-sympathiek-idee/>
- Postma, D. (z.j.). Soeptuin Bredius. Retrieved 5 september 2014, from
<http://www.groenendoen.nu/projecten/1889/soeptuin-bredius-2853/>

- Projectgroep Moestuin-Oldambt. (z.j.). Moestuin Oldambt. Retrieved 27 oktober 2014, from <http://moestuin-oldambt.weebly.com/>
- PvdA Tilburg. (2014). *Initiatiefvoorstel PvdA 'Een Voedseltuin voor de Voedselbank'*. Retrieved from <https://tilburg.pvda.nl/2014/01/17/initiatiefvoorstel-pvda-een-voedseltuin-voor-de-voedselbank/>
- PvdA: 'Bij armoede zelf groenten telen'. (2013). <http://www.dichtbij.nl/rotterdam-zuid/regionaal-nieuws/artikel/3140387/pvda-bij-armoede-zelf-groenten-telen.aspx>
- Reijngoudt, F. (2011). Behaaglijk en zinvol: plan voor voedseltuin bedoeld voor minima *Algemeen Dagblad*, p. 5.
- Sandman, H. (2013a). Ook een 'toentje' voor de minima in Stadskanaal. <http://www.kanaalstreek.nl/nieuws/24608/ook-een-%e2%80%98toentje-voor-de-minima-in-stadskanaal/>
- Sandman, H. (2013b). Ook GroenLinks Vlagtwedde wil volkstuinen voor de minima <http://www.kanaalstreek.nl/nieuws/29076/ook-groenlinks-vlagtwedde-wil-volkstuinen-voor-de-minima/#sthash.K6ji0MqN.Z4GxDc9S.dpuf>
- Sociaal Deurne. (2012). *Sociaal programma II 2012-2014*. Retrieved from <http://www.deurne.nl/document.php?m=4&fileid=27473&f=bbef18af125b91c742ff9c69ffc400e8&attachment=0&a=115>
- Sociale moestuin Sliedrecht. (z.j.). Over de moestuin. Retrieved 15 november 2014, from <http://www.socialemoestuin.nl/>
- Stadsakkers Apeldoorn. (z.j.). Lekker buiten. Retrieved 12 oktober 2014, from <http://www.stadsakkers.nl/>
- Stadsakkers Eindhoven. (z.j.). Stadsakkers Eindhoven. Retrieved 17 oktober 2014, from <http://www.stadsakkerseindhoven.nl/>
- Stadstuin Helmond. (z.j.). Van Grijs naar Groen: tuinen om van te Leven. from http://www.stadstuihelmond.nl/Grijs_Naar_Groen.html
- Stichting CliP. (2010a). *De deelnemers aan het woord: interviews met de deelnemers aan de pilot van het volkstuinproject* Retrieved from http://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CCEQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.stichtingclip.nl%2Fvolkstuin%2Fdownload%2FDeelnemers_aan_het_woord.doc&ei=jQisVIP3D8vdPZuogMAI&usg=AFQjCNHl1MuHfwqeSS8vMfQR92j01NKnQ&sig2=30uBIAH0nfq62ZQ0JqAfKg
- Stichting CliP. (2010b). *Volkstuintaminen: participatieproject voor minima*. Retrieved from [http://www.stichtingclip.nl/volkstuin/download/Volkstuin\[WEB\].pdf](http://www.stichtingclip.nl/volkstuin/download/Volkstuin[WEB].pdf)
- Stichting CliP. (2011a). *Aandachtspunten bij Volkstuinen voor minima: een project voor volkstuinverenigingen en gemeenten* Retrieved from <http://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CCEQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.stichtingclip.nl%2Fvolkstuin%2Fdownload%2FAandaachtspunten.doc&ei=wAesVLDjC4axPNqAgZgB&usg=AFQjCNFrMB3hkLiR6TucKBxqmm7vcGu2w&sig2=WbkHk29ZyotmewnloyukZA>
- Stichting CliP. (2011b). *Evaluatieverslag Volkstuinen voor minima: een project voor volkstuinverenigingen en gemeenten*. Retrieved from http://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CCEQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.stichtingclip.nl%2Fvolkstuin%2Fdownload%2FEvaluatieverslag_Volkstuinproject.doc&ei=KQisVOVpwe07sY2AQA&usg=AFQjCNHhpq_CsqON8vY7cOB3b71Q7xavxFA&sig2=XYJqBMr8mex-u1ufQEwKw
- Stichting CliP. (2011c). *Projectbeschrijving Volkstuinen voor minima* Retrieved from http://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CCEQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.stichtingclip.nl%2Fvolkstuin%2Fdownload%2Fprojectbeschrijving_volkstuinen_voor_minima.doc&ei=vQmsVI7CC8O4OrjbgNAE&usg=AFQjCNE89IkljiYGuz-xh91c6r4GnDinlg&sig2=29kKO-TStqGdt5VeGvdOzA

- Stichting Stadstuinieren Voedselbank Schiedam. (2012). Groente en fruit kweken voor de voedselbank in Schiedam van Stichting Stadstuinieren Voedselbank Schiedam. <http://www.kroonappels.nl/groente-en-fruit-kweken-voor-de-voedselbank-schiedam-van-stichting-stadstuinieren-voedselbank>
- Stichting Terra Nostra. (2013). Terra Nostra. Retrieved 22 september 2014, from <http://www.kledingbankdrenthe.nl/terra-nostra/>
- Stichting Toentje. (z.j.). Toentje. Retrieved 3 december 2013, from <http://www.toentje.nl/achtergrond>
- Stichting Voedselbank 't Gooi & omstreken. (2012). *Jaarverslag 2012: De voedselbank Gooi & omstreken*. Retrieved from <http://www.voedselbankgooi.nl/bestanden/Jaarversl%202012%20cmyk.pdf>
- Stichting Voedselbank 't Gooi & omstreken. (z.j.). Actueel nieuws uit de volkstuin van Voedselbank 't Gooi en Omstreken. Retrieved 7 september 2014, from <http://voedselbanktuin.wordpress.com/>
- Stichting Voedselbank Peel & Maas. (2013). *Jaarverslag 2012/2013*. Retrieved from <http://voedselbankpeelenmaas.nl/Jaarverslag2013.pdf>
- Stichting Voedselbanktuinieren Schiedam. (z.j.). Voedselbanktuinieren Schiedam. 18 september 2014, from <http://www.voedselbanktuinieren.nl/>
- Stichting Voedseltuin Rotterdam. (2013). *Jaarplan 2014*. Retrieved from <http://www.voedseltuin.com/wp-content/uploads/2014/01/Voedseltuin-Jaarplan-2014.pdf>
- Stichting Voedseltuin Utrecht. (z.j.). Voedseltuin Utrecht. Retrieved 10 november 2013, from <http://voedseltuin.nl/missie-visie-welkom-2/>
- Stichting Voedseltuin Villanueva. (z.j.). Stichting Voedseltuin Villanueva. Retrieved 5 oktober 2014, from <http://voedseltuinvillanueva.nl/>
- Van den Bunt, G. (2009). Zwolle Armoedevrij!
- Van der Storm, L. (2013). De kruidenbuurt als groentetuin, *Eindhovens Dagblad*. Retrieved from <http://www.ed.nl/regio/eindhoven/kruidenbuurt-eindhoven-groentetuin-voor-voedselbank-1.3763127>
- Van der Vrande, D. (2013). Stadsmoestuin kweekt groente voor Voedselbank, *Weekkrant Eindhoven*. Retrieved from http://www.deweekkrant.nl/files/pdfarchief/GE/20130508/GE_GE-1-16_130508_1.pdf
- Van Ijken, H. (2006). Groentetuin voor de minima in Lelystad. *Diakonia*.
- Van Veen, R. (2008). Zelf aardappelen rooien om de armen te voeden, *Trouw*. Retrieved from <http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/archief/article/detail/1646474/2008/09/27/Zelf-aardappelen-rooien-om-de-armen-te-voeden.dhtml>
- Van Vugt, L. (2014). Moestuinproject voor minima krijgt vervolg. http://www.achterhoeknieuwsinterswijk.nl/lokaal/moestuinproject-voor-minima-krijgt-vervolg_2983425.html#.VK0ZAE10yUk
- Verse groente, zo van het land, voor de Schiedamse Voedselbank. (2013). <http://www.deweekkrant.nl/artikel/2013/april/29/verse-groente-zo-van-het-land-voor-de-schiedamse>
- Vervaeck, C. (2014). Soeptuin zaait voor de Voedselbank. <http://www.mugweb.nl/nieuws/soeptuin-bredius-teelt-voor-de-voedselbank/>
- Vijftienduizend euro voor project volkstuinen minima. (2010). <http://www.flevopost.nl/nieuws/dronten/125589/vijftienduizend-euro-voor-project-volkstuinen-minima.html>
- VLA Almere. (z.j.). VLA VoedselTuin. Retrieved 4 september 2014, from <http://www.voedselloketalmere.nl/over-vla/onze-afdelingen/vla-voedseltuin>
- Voedselbank Peel & Maas gaat tuinieren. (2013). <http://www.l1.nl/nieuws/235250-voedselbank-peel-en-maas-gaat-tuinieren>
- Voedseltuin Rotterdam. (z.j.). De voedseltuin Retrieved 3 juli 2014, from <http://www.voedseltuin.com>

- Volkstuin. (2010). <http://www.fnvlokaaldronten.nl/kans/volkstuin>
- 'Volkstuinen voor minima' winnaar Gezondheidsverkiezing. (2013). *De Stentor*. Retrieved from <http://raalte-gezond.nl/activiteiten/gezondheidsverkiezing-raalte-gezond>
- Volkstuinen voor minima Tytsjerksteradiel. (2013). <http://m.lc.nl/friesland/regio/volkstuinen-voor-minima-tytsjerksteradiel-14849853.html>
- Volkstuintjes minima allemaal bezet. (2010). <http://www.omroepflevoland.nl/Nieuws/70574/dronten-volkstuintjes-minima-allemaal-bezet>
- Weijts, K. (2013). Sla en andijvie uit de volkstuin voor Voedselbanken Veendam-Menterwolde en Pekela <http://www.veendammer.nl/nieuws/14678/sla-en-andijvie-uit-de-volkstuin-voor-voedselbanken-veendam-menterwolde-en-pekela/>
- Wereldtuin Verderliet. (z.j.). Wereldtuin Verderliet: Land van Cuijk. Retrieved 16 september 2014, from <http://www.wereldtuinverdeliet.nl/>
- Wilschut, M. (2012). Vers voer voor de voedselbanken, *Trouw*. Retrieved from <http://www.trouw.nl/tr/nl/4332/Groen/article/detail/3284506/2012/07/10/Vers-voer-voor-de-voedselbanken.dhtml>
- WVF, W. V. (2012). *Verslag van het project tuinieren voor minima*. Retrieved from <http://www.volkstuinenzalkerdijk.nl/joomla/images/documenten/Verslag-project-Tuinieren-voor-minima-2010-2012.pdf>
- Zes volkstuintjes voor minima in Achtkarspelen. (2013). *Leeuwarder Courant*, . Retrieved from <http://www.lc.nl/friesland/regio/zes-volkstuintjes-voor-minima-in-achtkarspelen-15815163.html>
- Zonneveld, J. (2013). Moestuin Voedselbank Almelo: Groenten kweken voor minima. <http://cashewstadstuinieren.nl/moestuin-voedselbank-almelo/>

B. Overzicht gevonden projecten

In deze bijlage zijn de verschillende projecten te vinden die ik heb gevonden. Ik heb deze projecten onderverdeeld in drie categorieën. Allereerst tuinen waar minima een individuele moestuin kregen, deze projecten zijn geïnitieerd door de gemeente. Deze heb ik categorie A genoemd. Bij de tweede groep ligt het initiatief bij de voedselbank of een betrokkene en is er een directe link met de voedselbank. Deze heb ik categorie B genoemd. Tot slot hield ik een groep tuinen over met een andere initiatiefnemer dan de gemeente of voedselbank, deze 'overige' heb ik categorie C genoemd.

Tabel 8: Overzicht projecten

Naam project	Plaats	Categorie
Villanueva	's Hertogenbosch	B
Volkstuin van Voedselbank	't Gooi	B
Volkstuintjes Minima	Achtkarspelen	A
Moestuin Voedselbank Almelo	Almelo	B
VLA Voedseltuin	Almere	B
Volkstuintjes Minima	Amersfoort	A
Tuintjes Voedselbank	Amstelveen	B
Volkstuintjes Minima	Amsterdam	A
Voedseltuin IJplein	Amsterdam	C

Soeptuin Bredius	Amsterdam	C
Stadsakkers	Apeldoorn	C
Minimatuinen	Arnhem	C
Volkstuintjes Minima	Biddinghuizen	A
Volkstuintjes Minima	Castricum	A
Wereldtuin Vedeliet	Cuijck	C
Volkstuintjes Minima	Deurne	A
Volkstuintjes Minima	Dinkelland	A
Volkstuintjes Minima	Dronen	A
Moestuin	Ede	C
Stadsmoestuin Voedselbank	Eindhoven	B
Volkstuintjes Minima	Elburg	A
Moestuinproject	Emmen	A
Toentje	Groningen	B
Van grijs naar groen	Helmond	C
Sociale moestuin Hoogeveen	Hoogeveen	C
Stadstuintjes	IJsselmonde (Rotterdam)	C
Voedselbank-tuin	Leusden	B
Voedseltuin	Leusden	C
Moestuin Oldambt	Oldambt	C
Voedseltuin	Oldenzaal	C
Volkstuintjes Minima	Opsterland	A
Tuin Voedselbank	Peel & Maas	B
Kom in de kas	Pekela	B
Volkstuintjes Minima	Raalte	A
Voedseltuin	Rotterdam	B
Voedselbank Tuinieren	Schiedam	B
Sociale moestuin	Sliedrecht	C
Volkstuintjes Minima	Stadskanaal	A
Volkstuintjes Minima	Swifterband	A
Voedseltuin	Tilburg	B
Volkstuintjes Minima	Tubbergen	A
Volkstuintjes Minima	Tytsjerksteradiel	A
Voedseltuin	Utrecht	C
Food for Good	Utrecht	C
Stichting Clip	Utrecht	A
Kom in de kas	Veendam	B
Volkstuintjes Minima	Vlagtwedde	A
Volkstuintjes Minima	Winterswijk	A
Volkstuintjes Minima	Zwolle	A

C. Overzicht selectie projecten voor interviews

Ik heb alle tuinen in kaart gebracht en gekeken waar op de kaart meerdere projecten bij elkaar in de buurt lagen. Van deze clusters heb drie clusters gekozen en gekeken of deze clusters een afspiegeling waren van de verschillende projecten.

Voor mijn eerste selectie waren dit de volgende regio's:

- Almelo
 - Almelo
 - Tubbergen
 - Dinkelland
 - Oldenzaal
 - Raalte
- Rotterdam
 - Rotterdam
 - Schiedam
 - IJsselmonde (deelgemeente Rotterdam)
- Midden Nederland
 - Utrecht, Voedseltuin
 - Utrecht, Food for Good
 - Stichting Clip
 - Leusden, Voedseltuin
 - Amersfoort
 - 't Gooi
 - Arnhem

Deze selectie bevat vijf projecten van de eerste categorie (in totaal zijn er 20 projecten in deze categorie), vijf projecten uit de tweede categorie (in totaal zijn er veertien projecten in deze categorie) en vijf projecten in de overige categorie (in totaal bevat deze categorie vijftien projecten).

In de regio Almelo heb ik alle interviews kunnen afnemen behalve bij het project in Raalte, deze personen waren niet bereikbaar. In de regio Rotterdam heb ik alle interviews kunnen afnemen, maar het interview met de initiatiefnemer van IJsselmonde heb ik telefonisch afgenomen. In de regio Utrecht heb ik alle initiatiefnemers kunnen spreken behalve de initiatiefnemer in Amersfoort. Deze was niet bereid om mee te werken.

Tot slot heb ik meer interview gedaan dan ik in de eerste instantie had gepland en namelijk in:

- Achtkarspelen
- Almere

- Amsterdam, Voedseltuin IJplein
- Ede
- Leusden (Voedselbank-tuin)

De initiatiefnemers van deze tuinen kon ik relatief makkelijk bereiken of combineren met het afnamen van een van de andere interviews.

Uiteindelijk heb ik zeventien interviews gehouden. Hiervan vielen vier projecten in de eerste categorie (in totaal zijn er 20 projecten in deze categorie), zeven projecten in de tweede categorie (in totaal zijn er veertien projecten in deze categorie) en zeven projecten in de overige categorie (in totaal bevat deze categorie vijftien projecten).

D. Vragenlijst semigestructureerde interviews

- Achtergrond initiatiefnemer
 - Kun je iets vertellen over jezelf? Over je achtergrond, studie, werk etc.?
 - Kun je iets vertellen over de andere initiatiefnemers?
- Aanleiding start project (ideas/practices)
 - Hoe kwam je op het idee om dit project te starten?
- Doelen (course of action/practices)
 - Wat wilde je bereiken met dit project? (*Wat zien ze als het probleem van de doelgroep*)
 - Hoe heb je deze doelen in de praktijk gebracht?
 - In hoeverre heb je die doelen gehaald? Wat zijn hier de oorzaken van?
- Doelgroep (ideas)
 - Wie is/was de doelgroep van het project?
 - Waarom heb je deze doelgroep gekozen?
- Ervaring (course of action/practices)
 - Hoe heb je het project ervaren/ervaar je het project? Wat werkte wel en wat werkte niet? En waarom? Waar liep je tegenaan?
 - Wat waren je ervaringen met de doelgroep? Ben/was je zelf onderdeel van de doelgroep? Kende je mensen die onderdeel waren van de doelgroep voor je begon met het project?
 - Wat heb je over je doelgroep geleerd? Hoe is je kijk op de doelgroep nu?
 - Welke effecten heeft het project volgens jou? Onbedoeld en bedoeld.

Literatuurlijst

- 15 minima doen mee aan volkstuintuinproject. (2013). <http://www.opsterlandsbelang.nl/15-minima-doen-mee-aan-volkstuintuinproject/>
- Achtkarspelen, G. (2012). *Adviesnota aan het college van burgemeester en wethouders*. Retrieved from <http://www.achtkarspelen.nl/document.php?m=17&fileid=12247&f=efde6f87b7e0441bab7750f40ebe6b2e&attachment=0&c=5917>
- Achtkarspelen, G. (2013). Volkstuintjes voor minima in Achtkarspelen [Press release]. Retrieved from http://www.achtkarspelen.nl/actueel/alle-nieuwsberichten_257/item/volkstuintjes-voor-minima-in-achtkarspelen_6941.html
- Achtkarspelen, G. (2014). *Riedsútstel: Evaluatie Volkstuinenproject*. Retrieved from <http://www.achtkarspelen.nl/document.php?m=17&fileid=18981&f=cc4e72e71cc234567c824dd15a548355&attachment=0&c=8337>
- Allen, P. (2010). Realizing justice in local food systems. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3(2), 295-308.
- Almelo neemt moestuintjes voor minima over van Opsterland. (2013). <http://www.opsterlandsbelang.nl/almelo-neemt-moestuintjes-minima-opsterland/>
- Angela bloeit op in Voedseltuin Rotterdam. (2012). <http://www.jamagazine.org/angela-bloeit-op-in-voedseltuin-rotterdam/>
- ANP. (2012). Werklozen telen groenten voor voedselbank. <http://www.hartvannederland.nl/nederland/groningen/2012/werklozen-telen-groenten-voor-voedselbank/>
- ANP. (2014). Voedselbank krijgt eerste oogst van 'Toentje'. <http://www.nu.nl/groningen/3798128/voedselbank-krijgt-eerste-oogst-van-toentje.html>
- Arnhem krijgt minimatuinen. (2013). *De telegraaf*. Retrieved from http://www.telegraaf.nl/binnenland/21717756/_Arnhem_krijgt_minimatuinen_.html
- Arnhem wil voedseltuinen voor minima aanleggen. (2013, 10 juli 2013). *Nederlands Dagblad*.
- Arnoldus, R., Hofs, J. (2014). Verplicht vrijwilligerswerk: successen en bezwaren. Retrieved 19 september 2014, from <http://www.socialelvraagstukken.nl/site/2014/12/13/verplicht-vrijwilligerswerk-successen-en-bezwaren/>
- Bacchi, C. L. (1999). *Women, policy and politics: The construction of policy problems*: Sage.
- Beishuizen, T. (2014). Moestuin minima Oldambt, *Dagblad van het Noorden*, p. 16. Retrieved from http://www.armoedegroningen.nl/zf_filemanager/DvhN%2016%2001%202014%20Moestuin%20minima%20Oldambt-1.pdf
- Bisschops, J. (2013). Voedseltuin Leusden. Retrieved 12 september 2014, from <http://wijzijnleusden.nl/783/voedseltuin-leusden/>
- Block, D. R., Chávez, N., Allen, E., & Ramirez, D. (2012). Food sovereignty, urban food access, and food activism: contemplating the connections through examples from Chicago. *Agriculture and Human Values*, 29(2), 203-215.
- Bossema, W. (2013, 3 september 2013). Vertrouw de armen, geef ze geld, *Volkskrant*.
- Brondijk, A. (2013). Eerste oogst project Kom in de kas voor Voedselbank Pekela <http://www.hetstreekblad.nl/nieuws/22943/eerste-oogst-project-kom-in-de-kas-voor-voedselbank-pekela/>
- Buitenruimte voor contact. (z.j.). Voedseltuinen Amsterdam IJplein Vogelbuurt. Retrieved 20 oktober 2013, from <http://www.buitenruimtevoorcontact.nl/projecten/voedseltuinen-amsterdam-noord/>
- Buitenwerf, A. (2013). Gratis volkstuintje voor minima in Opsterland | proef in Wijnjewoude en Gorredijk <http://www.dewoudklank.nl/gemeentenieuws/21059/gratis-volkstuintje-voor-minima-in-opsterland/>
- CBS & SCP. (2014). Armoedesignalement 2014. Den Haag.

- CCC 's Hertogenbosch. (z.j.). Voedseltuin Villanueva. Retrieved 5 oktober 2014, from <http://www.cccs-hertogenbosch.nl/projecten/voedseltuin/>
- Clip, S. (z.j.). Volksvitaminen: Participatieproject voor minima. Retrieved 5 september 2013, from <http://www.stichtingclip.nl/volkstuin/>
- Cratosvrienden. (2012). Eigen boontjes doppen. <http://archive-nl.com/page/781181/2012-11-28/http://www.cratosvrienden.nl/cratos/index.php?page=eigen-boontjes-doppen>
- D66 wil volkstuin voor minima. (2014). <http://www.deweekkrant.nl/pages.php?page=2889437>
- de Brabander, R. (2014). Tegenprestatie als afschrikmiddel is respectloos en vijandig.
- de Brabander, R. (2014). *Wie wil er nu niet zelfredzaam zijn: de mythe van de zelfredzaamheid*: Maklu.
- De Jong, J. (2012). *Sociaalbestek* 34-35.
- De Vré, K. (2013). Gezond en soms zelfs lucratief, *Trouw*. Retrieved from <http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/archief/article/detail/3460057/2013/06/17/Gezond-en-soms-zelfs-lucratief.dhtml>
- De Werkwijzer. (2014). De voedseltuin. Retrieved 12 september 2014, from <http://www.werkwijzer-oldenzaal.nl/de-voedseltuin/>
- Dekkers, C. (2014). In de anonimiteit werken aan je eigen voedsel: Groente en fruit voor Rotterdamse minima, 24-25.
- Delsen, L. (2006). *Solidariteit in de polder?: armoede en sociale uitsluiting in Nederland gezien vanuit de economie en de theologie*: Uitgeverij Van Gorcum.
- Dijkstra, R. (2013). *Diaconie en volkstuinen*. Protestantse Kerk Castricum. Retrieved from <http://www.pkcastricum.nl/deze-gemeente/nieuwsberichten/diaconie-en-volkstuinen./item453>
- Divosa. (2014). Participatieladder. Retrieved 7 september 2013, from <http://www.participatieladder.nl/home.html>
- Doek, J. (2013). Er komt een moestuin in Hoogeveen. <http://www.krantvanhoogeveen.nl/nieuws/14232/er-komt-een-moestuin-in-hoogeveen/>
- Dowler, E., & Caraher, M. (2003). Local food projects: the new philanthropy? *The Political Quarterly*, 74(1), 57-65.
- EenVandaag. (2013). Armoede in Nederland; geef geen geld maar groenten.
- Eerste groente geoogst van VLA voedseltuin. (2013). <http://www.almeredezeweek.nl/eerste-groente-geoogst-van-vla-voedseltuin/>
- Eerste oogst voor voedselbank Pekela. (2013). <http://www.dvhn.nl/nieuws/groningen/eerste-oogst-voor-voedselbank-pekela-9765191.html>
- Engbersen, G. B. M. (1998). *Effecten van armoede: derde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*: Amsterdam University Press.
- Escobar, A. (2012). *Encountering development; the making and unmaking of the third world*: Princeton University Press.
- EVS Ecovrede. (z.j.). Verse groente en kruiden : Een EVS EcoVrede -Eetbaar Arnhem- initiatief. Retrieved 8 oktober 2013, from <https://sites.google.com/site/evsecovrede/eetbaar-arnhem-minimatuinen>
- Ferris, J., Norman, C., & Sempik, J. (2001). People, land and sustainability: Community gardens and the social dimension of sustainable development. *Social Policy & Administration*, 35(5), 559-568.
- Friedmann, J. (1996). Rethinking poverty: empowerment and citizen rights*. *International Social Science Journal*, 48(148), 161-172. doi: 10.1111/j.1468-2451.1996.tb00070.x
- Geerlings, L. (2013). De Haagse Bond. *75 jaar Haagse Bond van amateurtuindersverenigingen (1938-2013)*. Retrieved 21 september 2014, from http://www.haagsebond.nl/75jaar/boek/boek_delen/02_geschiedenis_hb.pdf
- Gemeente Arnhem. (2013). Arnhem wil minimatuinen gaan ondersteunen. <http://www.vitalegroenestad.nl/artikelen/Arnhem%20wil%20minimatuinen%20gaan%20ondersteunen.wli>

- Gemeente Opsterland. (2012). *Motie pilot project 'Volkstuinvitaminen'*. Retrieved from http://www.opsterland.nl/gemeenteraad/Vergaderingen/Raadsvergaderingen/Raadsvergadering_5_november_2012/Programmabegroting_2013/Motie_1_Pilot_project_Volkstuinvitaminen_Aangenomen
- Gemeente Schiedam. (2014). Tuinieren voor de voedselbank. <http://www.schiedam.nl/Def/nieuws/nieuws-2014/Tuinieren-voor-de-voedselbank.html>
- Gemeente Tubbergen. (2013). *Volkstuinen voor minima*.
- Gemeente zoekt vier minima voor volkstuin. (2010). <http://www.destentor.nl/regio/zwolle/gemeente-zoekt-vier-minima-voor-volkstuin-1.3168607>
- Genootschap Onze Taal. (2013). 'Participatiesamenleving' Onze Taal-woord van 2013 Retrieved 7 september 2014, from <https://onzetaal.nl/weblog/participatiesamenleving-onze-taal-woord-van-2013>
- Gezonde kost van eigen bodem voor Almelose Voedselbank. (2012). *Tubantia*. Retrieved from <http://www.tubantia.nl/regio/almelo/gezonde-kost-van-eigen-bodem-voor-almelose-voedselbank-1.1724377>
- GGD. (2014). Wat is OGGZ Retrieved 21 september 2014, from <http://www.ggdhm.nl/professionals/item/oggz-ketenpartners/wat-is-oggz>
- GOED NIEUWS: Proef geslaagd! Project volkstuinen voor minima wordt uitgebreid. (2013). <http://www.opsterlandsbelang.nl/proef-geslaagd-project-volkstuinen-minima-wordt-uitgebreid/>
- Good, F. f. (z.j.). Over food for good, voedseltuin Utrecht. Retrieved 10 november 2013, from <http://www.foodforgood.nl/over>
- Gratis moestuin met tuincoach voor minima in Dinkelland en Tubbergen (2013). <http://www.rtvooost.nl/nieuws/default.aspx?nid=177920>
- Gratis volkstuinen voor minima Elburg. (2010). <http://www.destentor.nl/regio/gratis-volkstuinen-voor-minima-elburg-1.3158193>
- Groen goud voor kleine beurs. (2013). <http://www.opsterlandsbelang.nl/groen-goud-voor-kleine-beurs/>
- GroenLinks Tytserksteradiel. (2012). *Idee in de raad: Geef minima een moestuin* Retrieved from <http://www.stichtingclip.nl/volkstuin/download/idee-in-de-raad.pdf>
- Groentetuin voor Tubbergse minima. (2013). <http://tubbergen.nieuws.nl/gemeenteberichten/20130925/groentetuin-voor-tubbergse-minima/>
- Groentetuin voor Tubbergse minima. (2014). http://www.degezonestad.org/nieuws/nieuws/voedsel-kweken-voor-het-goede-doel_85/
- Groep, L. (z.j.). 'Van Grijs naar Groen' officieel van start. <http://www.levgroep.nl/nieuws.asp?sleutel=2067>
- Groningen, G. (2013). Toentje voor voedselbank van start. <http://www.ruimteinstad.nl/category/nieuws/page/5/>
- Haag, G. D. (2010). *Beantwoording schriftelijke vragen van de raadsleden W.A.Minderhout en A. Kajouane inzake volkstuin voor minima*. Retrieved from <http://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCEQFjAA&url=http%3A%2F%2Fdenhaag.nl%2Fweb%2Fwebcservlet%2Fcom.gxwebmanager.gxpublic.risbis.fileservlet%3Ffileid%3D61195070-6d5f-40f2-8aed-f2b4db9b88d7&ei=pwKsVMLwBIbaOLLJgYAI&usg=AFQjCNGTuMv0VjOrckc-wBCC0IKiMtt1JA&sig2=6EP1s7jTpqVRITlq82-EJw&bvm=bv.82001339,d.ZWU>
- Hagen, A. (2011). Streven naar het actieve leven. Neoliberale governmentality als vorm van modern politieke macht binnen het activerend arbeidsmarktbeleid. . *Krisis*(2).
- Hanna, A. K., & Oh, P. (2000). Rethinking urban poverty: A look at community gardens. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 20(3), 207-216.
- Hart, H., Boeije, H. R., & Hox, J. (2005). *Onderzoeksmethoden: Boom onderwijs*.

- Herrnstein, R. J., & Murray, C. (2010). *Bell curve: Intelligence and class structure in American life*: Simon and Schuster.
- Hillhorst, P. (2012, 31 maart 2012). 'Amerika exporteert zijn oplossing voor sociale problemen', *Volkskrant*. Retrieved from <http://www.volkskrant.nl/dossier-archief/amerika-exporteert-zijn-oplossing-voor-sociale-problemen~a3233877/>
- Hoekstra & Derksen. (2012a). *Interviews met initiatiefnemers tuinier-projecten Amsterdam & Utrecht*.
- Hoekstra & Derksen. (2012b). *Interviews met initiatiefnemers tuinier-projecten Rotterdam*.
- Hoekstra & Derksen. (2012c). *Interviews met initiatiefnemers tuinier-projecten Utrecht*.
- Hoff, S. J. M. (2010). *Uit de armoede werken: omvang en oorzaken van uitstroom uit armoede*: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ijplein, V. (z.j). Voedseltuin Ijplein. Retrieved 20 oktober 2013, from <http://voedseltuin.ijplein.nl/>
- Janssens, S. R. M. (2010). Van voedselbank naar voedseltuin; Een haalbaarheidsonderzoek: WUR, Wetenschapswinkel.
- Klanten voedselbank kweken eigen groente op schooltuinen. (2013). <http://www.dichtbij.nl/amstelland/regionaal-nieuws/artikel/2786506/klanten-voedselbank-kweken-eigen-groente-op-schooltuinen.aspx>
- Kruiter, A. J. B., E. (2011). Big Society of Big Brother? Retrieved 21 september 2014, from <http://www.socialevraagstukken.nl/site/2011/11/16/big-society-of-big-brother/>
- Kumar, R. (2011). *Research methodology; a step-by-step guide for beginners*: SAGE.
- Landelijke pilot om minima te laten werken in volkstuinten van start in Dronten. (2010). <http://www.flevopost.nl/nieuws/dronten/132635/landelijke-pilot-om-minima-te-laten-werken-in-volkstuinen-van-start-in-dronten.html>
- Lessa, I. (2006). Discursive struggles within social welfare: Restaging teen motherhood. *British Journal of Social Work*, 36(2), 283-298.
- Lewis, O. (1966). The culture of poverty. *Scientific American*, 215(4), 19-25.
- Lichtenberg, C. (2014). Voedselbank krijgt voedseltuin. <http://www.dichtbij.nl/den-bosch/regionaal-nieuws/artikel/3727482/voedselbank-krijgt-voedseltuin.aspx>
- Long, N. (2001). *Development sociology; actor perspectives*: Routledge.
- Minima krijgen gratis groentetuintje van Schuttersvereniging Tubbergen. (2013). <http://tubbergen.nieuws.nl/gemeenteberichten/20131211/minima-krijgen-gratis-groentetuintje-van-schuttersvereniging-tubbergen/>
- Minima kweken groenten in eigen tuin. (2014). <http://www.ed.nl/regio/helmond/minima-kweken-groenten-in-eigen-tuin-1.4372383>
- Minima moeten eigen groenten verbouwen. (2010). <http://www.destentor.nl/regio/zwolle/minima-moeten-eigen-groenten-verbouwen-1.3153615>
- Moestuin in centrum voor en door minima. (2013). <http://www.regiohoogeveen.nl/news/23563/Moestuin-in-centrum-voor-en-door-minima.html>
- Moestuin voor gebruikers voedselbank. (2012). <http://www.rtvutrecht.nl/nieuws/819768/moestuin-voor-gebruikers-voedselbank>
- Moleman, H. (2013). Volkstuinproject voor minima in Castricum krijgt een vervolg. <http://www.dichtbij.nl/noord-kennemerland/regionaal-nieuws/artikel/3064305/volkstuinproject-voor-minima-in-castricum-krijgt-een-vervolg.aspx>
- Montesano Montessori, N., Schuman, H., & De Lange, R. (2012). *Kritische Discoursanalyse. De macht en kracht van taal en tekst*: Brussels: Academic and Scientific Publishers.
- Mouw, T. (2000). Job relocation and the racial gap in unemployment in Detroit and Chicago, 1980 to 1990. *American Sociological Review*, 730-753.
- Nederland, T., Stavenuiter, M., & Swinnen, H. (2011). Van inkomensondersteuning tot Wmo. *Twintig jaar armoede in Nederland*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Negatieve evaluatie ramenwas-service Arnhem. (2014). *Gelderlander*. Retrieved from <http://www.gelderlander.nl/regio/arnhem-e-o/arnhem/negatieve-evaluatie-ramenwas-service-arnhem-1.4398628>

- Neter JE, D. S., Visser M, Brouwer IA. (2014). Food insecurity among Dutch food bank recipients: a cross-sectional study. *BJM Open*, 4(5). doi: 10.1136/bmjopen-2013-004657
- Noodzaak of hobby: moestuinieren. (2013). Retrieved 19 september 2014, from <http://onlineveenendaal.nl/mijn-hobby-moestuinieren/>
- Oksala, J. (2012). *How to read Foucault*: Granta Books.
- Opsterlands Belang maakt minima blij met groen geluk. (2014). <http://www.opsterlandsbelang.nl/opsterlands-belang-maakt-minima-blij-met-groen-geluk/>
- Opsterlands Belang wil meer volkstuinen voor mensen met een smalle beurs. (2013). <http://www.opsterlandsbelang.nl/opsterlands-belang-wil-meer-volkstuinen-mensen-smalle-beurs/>
- Ossel, F. (2013). [Zijn arme mensen dom?].
- Ossewaarde, R., & Brinkman, F. (2006). *Eigen verantwoordelijkheid: bevrijding of beheersing?* : SWP. Politiek Lelystad en Dronten: minimatuinen 'sympathiek idee'. (2013). *Krant van Flevoland*. Retrieved from <http://www.krantvanflevoland.nl/nieuws/24728/politiek-lelystad-en-dronten-minimatuinen-sympathiek-idee/>
- Postma, D. (z.j.). Soeptuin Bredius. Retrieved 5 september 2014, from <http://www.groenendoen.nu/projecten/1889/soeptuin-bredius-2853/>
- Power, E. M. (1999). Combining social justice and sustainability for food security. *For Hunger-Proof Cities. Ottawa, Ontario: International Development Research Centre*, 30-37.
- Projectgroep Moestuin-Oldambt. (z.j.). Moestuin Oldambt. Retrieved 27 oktober 2014, from <http://moestuin-oldambt.weebly.com/>
- PvdA Tilburg. (2014). *Initiatiefvoorstel PvdA 'Een Voedseltuin voor de Voedselbank'*. Retrieved from <https://tilburg.pvda.nl/2014/01/17/initiatiefvoorstel-pvda-een-voedseltuin-voor-de-voedselbank/>
- PvdA: 'Bij armoede zelf groenten telen'. (2013). <http://www.dichtbij.nl/rotterdam-zuid/regionaal-nieuws/artikel/3140387/pvda-bij-armoede-zelf-groenten-telen.aspx>
- Rainwater, L. (1967). Neutralizing the disinherited: Some psychological aspects of understanding the poor. *Psychological Factors in Poverty*, 9-28.
- Reijngoudt, F. (2011). Behaaglijk en zinvol: plan voor voedseltuin bedoeld voor minima *Algemeen Dagblad*, p. 5.
- Richardson, J. E. (2007). *Analysing newspapers; an approach from critical discourse analysis*: Palgrave.
- Rijksoverheid. (2014). Voedselverspilling. Retrieved 19 september 2014, from <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/voeding/voedselverspilling>
- Rutte vindt laag inkomen geen armoede. (2011, 8 december 2011). *De stentor*.
- Sandman, H. (2013a). Ook een 'toentje' voor de minima in Stadskanaal. <http://www.kanaalstreek.nl/nieuws/24608/ook-een-%e2%80%98toentje-voor-de-minima-in-stadskanaal/>
- Sandman, H. (2013b). Ook GroenLinks Vlagtwedde wil volkstuinen voor de minima <http://www.kanaalstreek.nl/nieuws/29076/ook-groenlinks-vlagtwedde-wil-volkstuinen-voor-de-minima/#sthash.K6ji0MqN.Z4GxDc9S.dpuf>
- Shafir, E. (2013). *Zijn arme mensen dom?* Amsterdam: Maven Publishing.
- Siepmann, M. (2012). Is er voedselzekerheid in Nederland? Retrieved 7 januari 2015, from <http://gevoelvoorhumus.nl/2012/02/29/is-er-voedselzekerheid-in-nederland/>
- Silverman, D. (2011). *Interpreting qualitative data: A guide to the principles of qualitative research*: Sage London.
- Silverman, D. (2013). *Doing qualitative research: A practical handbook*: SAGE Publications Limited.
- Sociaal Deurne. (2012). *Sociaal programma II 2012-2014*. Retrieved from <http://www.deurne.nl/document.php?m=4&fileid=27473&f=bbef18af125b91c742ff9c69ffc400e8&attachment=0&a=115>
- Sociale moestuin Sliedrecht. (z.j.). Over de moestuin. Retrieved 15 november 2014, from <http://www.socialemoestuin.nl/>

- Stadsakkers Apeldoorn. (z.j.). Lekker buiten. Retrieved 12 oktober 2014, from <http://www.stadsakkers.nl/>
- Stadsakkers Eindhoven. (z.j.). Stadsakkers Eindhoven. Retrieved 17 oktober 2014, from <http://www.stadsakkerseindhoven.nl/>
- Stadstuin Helmond. (z.j.). Van Grijs naar Groen: tuinen om van te Leven. from http://www.stadstuihelmond.nl/Grijs_Naar_Groen.html
- Stichting CliP. (2010a). *De deelnemers aan het woord: interviews met de deelnemers aan de pilot van het volkstuinproject* Retrieved from http://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CCEQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.stichtingclip.nl%2Fvolkstuin%2Fdownload%2FDeelnemers_aan_het_woord.doc&ei=jQisVIP3D8vdPZuogMAI&usg=AFQjCNHl1MuHfwqeSS8vMfQR92j01NKnQ&sig2=30uBIAH0nfq62ZQ0JqAfKg
- Stichting CliP. (2010b). *Volkstuuinvitaminen: participatieproject voor minima*. Retrieved from [http://www.stichtingclip.nl/volkstuin/download/Volkstuin\[WEB\].pdf](http://www.stichtingclip.nl/volkstuin/download/Volkstuin[WEB].pdf)
- Stichting CliP. (2011a). *Aandachtspunten bij Volkstuinen voor minima: een project voor volkstuinverenigingen en gemeenten* Retrieved from <http://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CCEQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.stichtingclip.nl%2Fvolkstuin%2Fdownload%2FAandachtspunten.doc&ei=wAesVLDjC4axPNqAgZgB&usg=AFQjCNFrMB3hkLiR6TucKBxqmm7vcGu2w&sig2=WbkHk29ZyotmewnloyukZA>
- Stichting CliP. (2011b). *Evaluatieverslag Volkstuinen voor minima: een project voor volkstuinverenigingen en gemeenten*. Retrieved from http://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CCEQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.stichtingclip.nl%2Fvolkstuin%2Fdownload%2FEvaluatieverslag_Volkstuinproject.doc&ei=KQisVOVpwe07sY2AQA&usg=AFQjCNHqp_CsqON8vY7cOB3b71Q7xavxFA&sig2=XYJqBMr8mex-u1uzfQEWKw
- Stichting CliP. (2011c). *Projectbeschrijving Volkstuinen voor minima* Retrieved from http://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CCEQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.stichtingclip.nl%2Fvolkstuin%2Fdownload%2Fprojectbeschrijving_volkstuinen_voor_minima.doc&ei=vQmsVI7CC8O4OrjbgNAE&usg=AFQjCNE89IkljiYGuz-xh91c6r4GnDinjg&sig2=29kKO-TStqGdt5VeGvdOzA
- Stichting Stadstuinieren Voedselbank Schiedam. (2012). Groente en fruit kweken voor de voedselbank in Schiedam van Stichting Stadstuinieren Voedselbank Schiedam. <http://www.kroonappels.nl/groente-en-fruit-kweken-voor-de-voedselbank-schiedam-van-stichting-stadstuinieren-voedselbank>
- Stichting Terra Nostra. (2013). Terra Nostra. Retrieved 22 september 2014, from <http://www.kledingbankdrenthe.nl/terra-nostra/>
- Stichting Toentje. (z.j.). Toentje. Retrieved 3 december 2013, from <http://www.toentje.nl/achtergrond>
- Stichting Voedselbank 't Gooi & omstreken. (2012). *Jaarverslag 2012: De voedselbank Gooi & omstreken*. Retrieved from <http://www.voedselbankgooi.nl/bestanden/Jaarversl%202012%20cmk.pdf>
- Stichting Voedselbank 't Gooi & omstreken. (z.j.). Actueel nieuws uit de volkstuin van Voedselbank 't Gooi en Omstreken. Retrieved 7 september 2014, from <http://voedselbanktuin.wordpress.com/>
- Stichting Voedselbank Peel & Maas. (2013). *Jaarverslag 2012/2013*. Retrieved from <http://voedselbankpeelenmaas.nl/Jaarverslag2013.pdf>
- Stichting Voedselbanken Nederland. (2014). Criteria om in aanmerking te komen voor een pakket. Retrieved 15 september 2014, from <http://voedselbankennederland.nl/nl/criteria-om-in-aanmerking-te-komen-voor-pakket.html>
- Stichting Voedselbanktuinieren Schiedam. (z.j.). Voedselbanktuinieren Schiedam. 18 september 2014, from <http://www.voedselbanktuinieren.nl/>

- Stichting Voedseltuin Rotterdam. (2013). *Jaarplan 2014*. Retrieved from <http://www.voedseltuin.com/wp-content/uploads/2014/01/Voedseltuin-Jaarplan-2014.pdf>
- Stichting Voedseltuin Utrecht. (z.j.). Voedseltuin Utrecht. Retrieved 10 november 2013, from <http://voedseltuin.nl/missie-visie-welkom-2/>
- Stichting Voedseltuin Villanueva. (z.j.). Stichting Voedseltuin Villanueva. Retrieved 5 oktober 2014, from <http://voedseltuinvillanueva.nl/>
- SZW, I. (2013). Voor wat hoort wat: Een beschrijving van de uitvoering van de tegenprestatie naar vermogen door gemeenten.
- Titscher, S. (2000). *Methods of text and discourse analysis*. London [etc.]: Sage.
- Van den Bunt, G. (2009). Zwolle Armoedevrij!
- van der Laan, S. (2013). Hulporganisatie Cordaid gaat arme Nederlanders helpen. *Elsevier*.
- Van der Sijs, N., Den Boon, T., & Geeraerts, D. (2005). *Van Dale groot woordenboek van de Nederlandse taal*: Van Dale Lexicografie.
- Van der Storm, L. (2013). De kruidenbuurt als groentetuin, *Eindhovens Dagblad*. Retrieved from <http://www.ed.nl/regio/eindhoven/kruidenbuurt-eindhoven-groentetuin-voor-voedselbank-1.3763127>
- Van der Vrande, D. (2013). Stadsmoestuין kweekt groente voor Voedselbank, *Weekkrant Eindhoven*. Retrieved from http://www.deweekkrant.nl/files/pdfarchief/GE/20130508/GE_GE-1-16_130508_1.pdf
- Van Eijk, G. (2013). *Schuld en boete in de participatiesamenleving*. Retrieved from <http://classinjustice.wordpress.com/2013/11/15/schuld-en-boete-in-de-participatiesamenleving/>
- Van Ijken, H. (2006). Groentetuin voor de minima in Lelystad. *Diakonia*.
- Van Veen, R. (2008). Zelf aardappelen rooien om de armen te voeden, *Trouw*. Retrieved from <http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/archief/article/detail/1646474/2008/09/27/Zelf-aardappelen-rooien-om-de-armen-te-voeden.dhtml>
- Van Vugt, L. (2014). Moestuיןproject voor minima krijgt vervolg. http://www.achterhoeknieuwsinterswijk.nl/lokaal/moestuיןproject_voor_minima_krijgt_vervolg_2983425.html#.VK0ZAE10yUk
- Veldheer, V. C., Jonker, J., Noije, L. v., & Vrooman, C. (2012). *Een beroep op de burger: minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid?* : Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Verse groente, zo van het land, voor de Schiedamse Voedselbank. (2013). http://www.deweekkrant.nl/artikel/2013/april/29/verse_groente_zo_van_het_land_voor_de_schiedamse
- Vervaeck, C. (2014). Soeptuin zaait voor de Voedselbank. <http://www.mugweb.nl/nieuws/soeptuin-bredius-teelt-voor-de-voedselbank/>
- Vijftienduizend euro voor project volkstuinten minima. (2010). <http://www.flevopost.nl/nieuws/dronten/125589/vijftienduizend-euro-voor-project-volkstuinen-minima.html>
- VLA Almere. (z.j.). VLA VoedselTuin. Retrieved 4 september 2014, from <http://www.voedselloketalmere.nl/over-vla/onze-afdelingen/vla-voedseltuin>
- Voedselbank Peel & Maas gaat tuinieren. (2013). <http://www.l1.nl/nieuws/235250-voedselbank-peel-en-maas-gaat-tuinieren>
- Voedseltuin Rotterdam. (z.j.). De voedseltuin Retrieved 3 juli 2014, from <http://www.voedseltuin.com>
- Volkstuin. (2010). <http://www.fnvlokaaldronten.nl/kans/volkstuin>
- 'Volkstuinen voor minima' winnaar Gezondheidsverkiezing. (2013). *De Stentor*. Retrieved from <http://raalte-gezond.nl/activiteiten/gezondheidsverkiezing-raalte-gezond>
- Volkstuinen voor minima Tytsjerksteradiel. (2013). <http://m.lc.nl/friesland/regio/volkstuinen-voor-minima-tytsjerksteradiel-14849853.html>

- Volkstuintjes minima allemaal bezet. (2010).
<http://www.omroepflevoland.nl/Nieuws/70574/dronten-volkstuintjes-minima-allemaal-bezet>
- Wacquant, L. (2008). *Urban outcasts: A comparative sociology of advanced marginality*: Polity.
- Wat is het sociaal minimum en wat als mijn uitkering lager is? (2015).
- Weijjs, K. (2013). Sla en andijvie uit de volkstuin voor Voedselbanken Veendam-Menterwolde en Pekela <http://www.veendammer.nl/nieuws/14678/sla-en-andijvie-uit-de-volkstuin-voor-voedselbanken-veendam-menterwolde-en-pekela/>
- Wereldtuin Verderliet. (z.j.). Wereldtuin Verderliet: Land van Cuijk. Retrieved 16 september 2014, from <http://www.wereldtuinverdeliet.nl/>
- . *Wetsvoorstel invoering Participatiewet*. (2013). Retrieved from <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2013/12/02/wetsvoorstel-invoering-participatiewet.html>
- Wijnberg, R. (2014). De dag dat leren nadenken te duur werd bevonden. Retrieved 5 december 2014, from <https://decorrespondent.nl/2162/De-dag-dat-leren-nadenken-te-duur-werd-bevonden/244300690128-e1848796>
- Willem-Alexander. (2013). *Troonrede 2013* Retrieved from <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/toespraken/2013/09/17/troonrede-2013.html>.
- Wilschut, M. (2012). Vers voer voor de voedselbanken, *Trouw*. Retrieved from <http://www.trouw.nl/tr/nl/4332/Groen/article/detail/3284506/2012/07/10/Vers-voer-voor-de-voedselbanken.dhtml>
- Wilson, W. J. (1996). When work disappears. *Political Science Quarterly*, 567-595.
- Witteman, J. (2013). 'Vernederende' klusjes voor Amsterdammers in bijstand *Volkscrant*. Retrieved from <http://www.volkscrant.nl/vk/nl/2686/Binnenland/article/detail/3567202/2013/12/24/Verne-derende-klusjes-voor-Amsterdammers-in-bijstand.dhtml>
- WVF, W. V. (2012). *Verslag van het project tuinieren voor minima*. Retrieved from <http://www.volkstuinenzalkerdijk.nl/joomla/images/documenten/Verslag-project-Tuinieren-voor-minima-2010-2012.pdf>
- Yanow, D. (2000). *Conducting interpretive policy analysis* (Vol. 47): Sage.
- Zes volkstuintjes voor minima in Achtkarspelen. (2013). *Leeuwarder Courant*, . Retrieved from <http://www.lc.nl/friesland/regio/zes-volkstuintjes-voor-minima-in-achtkarspelen-15815163.html>
- Zonneveld, J. (2013). Moestuin Voedselbank Almelo: Groenten kweken voor minima. <http://cashewstadstuinieren.nl/moestuin-voedselbank-almelo/>

